

הרב שלמה יוסף אנגלארד

האדמו"ר מראדזין

בני ברק

"ילקוט הטהור": ספר סדרי טהרות לאדמו"ר מראדזין זצ"ל [ג]

ספרים וכתבי יד שהשתמש בהם הגאון בחיבור ספרו

מלבד שלל ספרי הראשונים ומפרשי הש"ס הנוגעים לביאור הסוגיות הנידונות בפנים, השתמש הרב המחבר לצורך פירושו בספרי אחרונים, ולא מנע עצמו מלהשתמש אף בספרי אחרונים הקרובים לזמנו במקומות שראה צורך בכך¹, כפי שנראה מן האנקדוטה דלקמן.

בספר 'סדרי טהרות' מסכת כלים, דף קמ"ה ע"א (על פרק ט"ו מכלים מ"ב), בסוגיה העוסקת בדף של מתכות שקבעו ולבסוף חקקו לעניין מקוואות, דן רבנו המחבר בקושי שבשיטת הרמב"ם והפוסקים בנושא, ובתוך דבריו כותב בזה הלשון:

"והנה לא מצאתי בכל האחרונים תירוץ מספיק לשיטת הרמב"ם ז"ל והפוסקים ז"ל, זולת מה שתירץ בספר 'פני שלמה'² לחכם אחד מחכמי זמננו, הרב מהר"ש גנצפריד³, וראיתי להעתיק דבריו בקצור⁴, כי לענ"ד הוא דבר אמת וברור". (=ע"כ)

* [המשך וסיום לשני המאמרים הקודמים שנדפסו בס"ד תחת הכותרת 'ילקוט הטהור' על הספר סדרי טהרות: מאמר ראשון נדפס ב'ישורון' כרך מז, ניסן תשפג, עמ' תשצא-תתנו; ומאמר השני נדפס ב'ישורון' כרך מז, ניסן תשפד, עמ' תשסו-תתכב. המאמר שלפנינו הוא החותם את סדרת המאמרים. לאחר הסיום מגיע מדור הנספחים למאמרנו, הכולל בין היתר: אנקדוטות מן ההסכמות על ספר סדרי טהרות; חלקים שחוברו ונשארו בכת"י; ועוד].

1 רשימה לדוגמה: מנחת אהרן, להג"ר אהרן מבריסק, נובידבור תקנב; חוסן ישועות, להג"ר יצחק מייזלש, נובידבור תקסח; בינה לעתים לרבי יהונתן אייבשיץ, עם פירוש מקום בינה, לרבי בנימין זאב מזוזה, לבוב תריז; שמחת יום טוב, להגאון מהרא"ל צינץ, וורשה תרא; מנחת חינוך, להגאון רבי יוסף מטרנופול, לבוב תרכט; נודע בשערים, להג"ר דובריש אשכנזי, וורשה תריט-תרכד; לב אריה, להג"ר אריה לייב מפודהייץ, לבוב תקפ; עבודת עבודה, להג"ר שלמה קלוגר, זולקוה תרכה; עזרת כהנים עם תוספות העזרה, חידושים על הספרא להג"ר צבי הירש רפפורט, ווילנא תרה; ברכת ראש להג"ר אשר משרשוב, וורשה תרטז; ועוד רבים.

2 יצא לאור בידי הגאון המחבר בזאלקווא בשנת תר"ו, ומני אז נדפס פעמים רבות.

3 הג"ר שלמה גנצפריד, המפורסם בחיבוריו קסת הסופר, פני שלמה, אפריון, קצור שולחן ערוך, ועוד, נולד באונגוואר בשנת תקס"ח, שימש רוב ימיו כדיין בעירו אונגוואר, ספריו פרסמוהו עד מאוד, סיעה לכך הוראתו של גדול הדור הגאון בעל חתם סופר מפרשבורג, שכתב לחי"ב כל סופר סת"ם חדש ומתחיל להיבחן תחילה על ספר קסת הסופר מהגר"ש העוסק בהלכות אלו, בטרם יקבל

והולך ומצתיק מספר זה כל העניין.

ומסופר בהקשר לזה מפי בן אחיו של המחבר, הוא הגה"צ רבי ירוחם ליינער מראדזין-ברוקלין נ. י.⁵ בספרו 'תפארת ירוחם' (ברוקלין תשכ"ח, עמ' קפט):

"שמעתי שפעם אחת היה כ"ק דודי ז"ל בשעדליץ, ובא אליו הרב דמתא הגאון רבי ברוך מרדכי ז"ל ליפשיץ⁶ לבקרו, והביא לו תשורה את הספר 'ברית

רישיון לעסוק בסופרות. כל ספריו זכו לפרסום רב, ובפרט ספרו קצור שולחן ערוך שזכה לכעשרים מהדורות עוד בחיי המחבר. רבי שלמה גנצפריד נפטר בשנת תרמ"ו.

4 היא ל"ו נדפסה בספרו הנ"ל בחידושים לדרך ס"ו ע"א, ע"ש.

5 נולד בשנת תרמ"ח בראדזין לאביו הרה"ק רבי אברהם יהושע העשיל ליינר, בנו השני של הגה"ק מאיביצא בעל מחבר "בית יעקב", אשר במשך כל שנות הנהגתו של אחיו הגה"ק רבי גרשון העניך מראדזין בעל 'סדרי טהרות' ישב כפוף אליו בעיר ראדזין, ולאחר פטירתו בשנת תרנ"א עקר לעיר חעלמא, שם נודע למשגב בתור 'האדמו"ר מחעלמא' כאשר רבים מבני העיר שחרו לפתחו וביקשו להתברך מפיו. ספרו "ליקוטי דברי תורה" הופיע יחד עם ספר 'בית יעקב' על ויקרא לאביו הגה"ק מאיביצא (לובלין תרצ"ז). הרה"ק רבי אברהם יהושע העשיל נפטר בחעלמא בשנת תרפ"ו, ושם מנוחתו כבוד. בנו הגאון רבי ירוחם נודע מצעירותו כגדול בתורה, כתב הגהות והערות בענייני תורה רבים. נודע בכתיבה רבת אנפין ובהיקף בקיאותו בתלמוד בבלי וירושלמי, וגם בספר הזוהר. ידועים בפרט מאמריו 'זוהר הרקיע' על קדמות ספר הזוהר ו'הגר"א איש הנגלה והנסתר'. מאמרים רבים מפרי עטו הופיעו בירחונים התורניים שיצאו בזמנו, כגון 'תלפיות' 'חורב' 'שערי תורה' 'הפרדס' 'המאור' 'סיני' ועוד. התכתב עוד בבחרותו עם הגאון מהרש"ם מברעזאן, שהשיב לו בתשובתו שנדפסה בשו"ת מהרש"ם. ישב בעיר חעלמא בסמוך לאביו, ולאחר פטירתו עקר בשנת תרצ"ה לעיר לונדון שבאנגליה, שם ישב בשנות המלחמה. בשנת תש"ו היגר לארצות הברית, ובהמשך ייסד בביתו שבברוקלין את בית מדרשו על שם חסידות ראדזין. ניהל התכתבות תורנית ענפה עם רבנים וגדולי תורה שונים. ההדיר מחדש את ספרי דודו אחי אביו הגה"ק מראדזין כמו הספר 'סדרי טהרות' 'אורחות חיים' ועוד, כמו כן הוציא לאור מחדש הספר 'הגדה של פסח' עם 'ספר הזמנים' לזקנו בעל 'בית יעקב' עם הוספות מכתב יד שהיו תחת ידו. ברשותו נמצאו גם כתבי יד אחדים בחסידות מתורת דודו הגה"ק מראדזין, שהוצאו לאור לאחר פטירתו על ידי בנו הרב ר' מרדכי יוסף ליינר, אשר המשיך בהנהגת בית מדרשו בבורו פארק. עסק בענייני ציבור, ופעל רבות למען חיוקן ושמירת הדת. נפטר בניו יורק בחודש אב תשכ"ד. מליקוטי כתביו ומאמריו נדפס ויצא לאור ספרו 'תפארת ירוחם' (נ. י. תשכ"ח, מהדורה מורחבת בתשס"ז).

6 שימש כאב"ד בקהילות ליטא סמיאטיץ, וולקוביסק, ונובהרדוק, ובסוף ימיו שימש בקהילת שדליץ שבמדינת פולין. בנעוריו עסק בתורה בעיר וולקוביסק יחד עם רעו הגדול הגי"ר יצחק אלחנן ספקטור, מי שעתידי היה להתפרסם מאוחר יותר כרבה של קובנה וכרבן של כל בני הגולה במדינות רוסיה. רבי ברוך מרדכי ליפשיץ נולד בשנת תקס"ט, ונפטר לבית עולמו בשנת תרמ"ה. חיבוריו: שו"ת ברית יעקב; ספרו בית מרדכי, דרשות. חתנו היה הגאון רבי אלי' קלאצקין, רבה הנודע של לובלין, ובסוף ימיו בירושלים עיה"ק ת"ו. (=אגב, רבי ברוך מרדכי היה מן המסכימים על הספר 'חפץ חיים' שעל הלכות לשון הרע שיצא לאור בשנת תרל"ג, והוא כותב על מחברו "נאה דורש ונאה מקיים". עליו מסופר, כי שלח את תלמידו לבדוק את הרב המחבר אם אכן לשונו נקייה כהלכות שהוא כותב בספרו, ורק לאחר שעמד בניסיון כתב לו הסכמה. הרב מ' ישר, דאס לעבן און שאפען פון ח"ח, א, עמ' 92).

יעקב⁷ ואמר לו בתוך הדברים, כי אין דרכו לעיין בספרי האחרונים ולכן אינו מביא אותם בתוך ספרו⁸. וישיבהו, אם כן מדוע יבקש ממני שאעיין בספרו, הלא גם הוא הינו מהאחרונים..

"ואז אמר, אני אין דרכי בכך וצריך לקבל את האמת ממי שאמרו, ובספרי 'סדרי טהרות' הבאתי עד האחרון שבאחרונים, ואפילו הספר 'פני שלמה'!
(=ע"כ)

גם ספרים נדירים בימיו, כגון מחכמי הספרדים הקדמונים ועוד, חיפשה ומצאה ידו של המחבר לאסוף לתוך ילקוטו הטהור ולפלפל בחכמה בדבריהם. כך השיגה ידו למצוא את הספר 'חזון נחום' לגאון הספרדי רבי אליעזר נחום⁹ שהוא מביאו כמה פעמים בספרו, כפי שהוא כותב על כך 'וראיתי להעתיק בזה דברי הגאון הספרדי בספר הנחמד 'חזון נחום' אשר נתן לי ידידי הגאון המפורסם מאוה"ג מ' יוסף שאול הלוי אבד"ק לבוב שליט"א, ככתבו וכלשונו, להיות ספרו היקר אין חזיונו נפרץ ביד כל אדם, וזה לשונו

7 נדפס בוורשה תרל"ו-תרל"ז.

8 בכמה מקומות העירו תלמידי חכמים לרב המחבר אודות קושיות הגאון רעק"א שהופיעו בספרי המשניות ועוד, ורק עקב כך התעורר אצלו דיון בדברים. ראו למשל: שו"ת ברית יעקב, חלק אבן העזר, סימן כה, דף מב ע"א ("ומה שהקשה מעכ"ת.. לא ידעתי, כי לפי מה שכתב ליישב מה שהביא שהקשה הג"ר עקיבא איגר בתוספותיו על המשניות.."); שם, חלק חושן משפט, סימן קי ("על דבר אשר שלח לי חורפא שלשה קושיות חמורות שנאמרו מפי גברא רבא הגאון העצום רבי עקיבא איגר ז"ל אולי אמצא תשובה בזה..."). ועוד. השוו גם דברי הרב המחבר בראש ספרו: "אמר המחבר לכבוד צורי וקוני מדבר.. שכמי לסבול עול תורה הטייתי, כחשיכה כאורה לילות כימים שמתי, בדרך בכיתי ישבתי, ובתורת ה' הגיתי, בים התלמוד בבלי יגעתי, ובתלמוד ירושלמי שמתי דברתי, תוספות ורי"ף ורא"ש ורמב"ם ופוסקים ראשונים למדתי, והאחרונים בעלי השולחן ערוך מסביב אשר מהם תצא תורה לכל ישראל, דבריהם בצמא שתייתי, ומבאר מים חיים להוציא נוזלים חפרתה..." (ע"כ).

9 קושטא תקג-ה. הג"ר אליעזר ן' יעקב נחום נולד בשנת תכ"ג בערך בקושטא, למד בנעוריו אצל אחד מחכמי עיר אדרינופול, פליט גזרות ת"ח ות"ט, רבי יעקב שטרימר אחיו של בעל 'שפתי חכמים' שעלה מאוחר יותר לארץ הקודש ושם מנוחתו כבוד. התבלט בחוכמתו, וברכות הימים שימש כאב"ד בעיר זו, שם העמיד תלמידים גדולי תורה, ביניהם רבי בנימין קזיס מחבר ספר 'מגילת אסתר' על ספר המצוות לרמב"ם, ורבי שלמה שלם רבה הספרדי של אמסטרדם. לימים עלה לארץ הקודש והתיישב בירושלים, בה נמנה על חכמי ורבני בית המדרש 'בית יעקב' פיריה, שם התרכזו בימים ההם רבים מחכמי עיר הקודש. במקום זה ניאות לאורו הגאון חיד"א בהיותו צעיר לימים, כאשר הוא מביאו בכבוד גדול בספריו וכותב עליו 'זכיתי לדון לפניו בקרקע'. בזקנותו הוכר רבי אליעזר נחום לראש חכמי ירושלים, והתמנה לתפקיד 'ראשון לציון' שבו נשא במשך עשר שנים עד לפטירתו. הספיק להוציא את ספרו 'חזון נחום' על משניות קדשים. נפטר לבית עולמו בשנת תק"ה. החיד"א מעיד עליו "ועיניי ראו תוקף גדולת תורתו ושקידתו ורוב ענותנותו ועד סוף ימיו ממש כתב פסקים ומפלפל בישיבה, והגיע לגבורות".

הקדוש..¹⁰ כמו כן הוא מביא בספרו על מסכת כלים את הספר 'דרך הקדש' למהר"ח אלפאנדרי¹¹, הספר 'חק נתן' לרבי נתן בורגיל¹², הספר מלחמת מצוה לרבי אברהם הלוי ממצרים בעל שו"ת גינת ורדים הספרדי¹³, שו"ת אורח לצדיק לרבי אברהם חיים רודריגז מתוניסיה¹⁴, ספר יד יהודה להג"ר יהודה אשכנזי מאיזמיר¹⁵, ספר קדשי דוד להג"ר דוד שמואל חיים חסאן¹⁶, ספר עיני אברהם לרבי אברהם ב"ר יהודה צפיג¹⁷, ועוד. ממבחר

10 'סדרי טהרות' על מסכת כלים, דף קצג ע"א. יצוין, כי במשניות ווילנא שיצאו אחר כך נדפס רק לקט מחידושו.

11 נספח לספר 'מגיד מראשית' לזקנו מהר"ח הראשון (קושטא ת"ע). רבנו מביאו בספרו בדף לט ע"ב בדבר קדושת ארץ ישראל ודן בארוכה בדבריו בנוגע לעבר הירדן אם נחשב ארץ ישראל ולגבי איזה עניינים. ע"ש.

12 ליוורנו תקל"ו-ח. בש"ס ווילנא נדפסו חידושי הגר"נ בורגיל, אבל הם רק חלק קטן מאוד מהחידושים שבספר. חידושו למסכת זבחים נכללו בספר 'אספת זקנים' שהדפיסו והוציאו מרן החפץ חיים על סדר קדשים. ראב"ד בתוניס. נפטר בירושלים בשנת תקנ"ב ומנוחתו בהר הזיתים. החיד"א בשם הגדולים כותב עליו: "מוהר"ר נתן בורגיל, עיר וקדיש אחד המיוחד שברבני תונס, ולעת זקנתו עלה לעיה"ק ירושלים ת"ו והייתה מנוחתו כבוד".

13 נדפס על ידי מהרא"ה בטוף ספר שו"ת דרכי נעם לאביו הג"ר מרדכי הלוי ממצרים, ויניציה תנו.

14 נדפס בליוורנו תק"מ. רבי אברהם חיים רודריגז מרבני ליוורנו, תלמידו הג"ר מלאכי הכהן בעל הספר הנודע "יד מלאכי". הגאון חיד"א שישב בליוורנו מפליג מאוד בשבח הרב בהסכמתו לספר שנדפס לאחר פטירתו וכתב עליו "עין רואה ואוזן שומעת את כבודו ואת גדלו.. הלילה משמר.. לא טעם טעם מיט"ה...". נפטר בשנת תצ"ה.

15 נדפס בשאלוניקי תקע"ו. חתן רבי ברזילי יעבץ, מחבר 'לשון לימודים' על הטור. מוגדר כ'אשל הגדול שבסנהדרין.. כמעין המתגבר'. מחכמי ורבני איזמיר שבתורקיה. רבי חיים פלאגי כותב עליו, כי 'כל גדולי העיר שלאחריו שתו ממימי הקדושים'. חיבר גם: 'מחנה יהודה' חידושים על טור ובית יוסף; 'גבול יהודה' חידושים על מסכת גיטין; קהל יהודה, חידושים על שולחן ערוך ומסכת ביצה. נפטר בשנת תקמ"ד בערך. בנו הג"ר רפאל אשכנזי, אב"ד ור"מ איזמיר.

16 נדפס בליוורנו תקנ"ב. 'החכם השלם הדיין המצויין הרב המובהק' 'לילה כיום יעיר לא ינום ולא יישן' רבי דוד שמואל חיים חסאן נולד בסאלי שבמרוקו, עיר שבה שכן רבנו האור החיים הקדוש, רבי דוד היה לאחד מבני היכלו ורשם דברי תורה מפיו, כשבעל אור החיים עלה לארץ ישראל, עלה תלמידו רבי דוד חסאן עמו והיה אחד מחבורת האריות המצומצמת שעמה למד בעל אור החיים הקדוש בישיבתו שבעיר הקודש 'כנסת ישראל'. לימים יצא רבי דוד בשליחות חכמי הישיבה לצפון אפריקה, כנראה מרוב דוחקו, כפי שהעיד עליו בנו רבי שלמה חסאן חתן הגאון מהרי"ט אלגאזי בהקדמת ספר אביו "אראה בנחמה אשר לא פעם ולא שתיים שגם בערב שבת אחר חצות לא היה לחם על ש"ק ומרוב דוחקו וצוק בעיתים הוכרח לצאת לשליחות מצווה". לאחר שובו משליחותו השנייה התיישב באלכסנדריה של מצרים, ושימש שם כרב בין השנים תקכה-תקלא, ובין השנים תקלב-תקמד שימש כרב בליוורנו, בה הרביץ תורה כדיין. באחרית ימיו שב לירושלים, ובה נפטר בערך תקמ"ה. חיבר גם 'מכתם לדוד'. רבנו מביאו בספרו על אוהלות בדף נ"ו ע"א: "שוב מצאתי בספר קדשי דוד חידושי חגיגה להגאון המופלא הספרדי כמוהר"ר דוד חיים שמואל חסאן ז"ל שהעיר גם כן לשיטת רש"י ותוס' ונשאר בצ"ע" (ע"כ).

17 'עיני אברהם' לרבי אברהם צפיג, נדפס באמסטרדם בשנת תקמ"ד. קורות המחבר מפליאים. נולד בתוניס, ועלה לארץ ישראל דרך אמסטרדם בשנת תקל"ה. לא ראה מאורות מימיו, וכסומא מלידה

זה ניכרת חיבתו היתירה של רבנו לחיבוריהם של חכמי הספרדים, כנראה בגין סגנון לימודם בדרך ישרה ועמוקה תוך בקיאות נפרזה.

אף מן החיפוש אחר ספרי כתבי יד מאת חכמי ישראל לדורותיהם לא משך רבנו ידו, וכך הננו מוצאים שהיה בידו ספר כתב יד 'גמרא' על מסכת עדיות שחיבר וכתב החכם השלם רבנו שלמה בכר יוסף סיריליאו, מבני דורו של מרן הבית יוסף ומפרש הירושלמי הנודע¹⁸, שבו אסף גמרות על סדר משניות המסכת והכניס גם חידושים משל עצמו, זאת לצד פירושו מסביב למסכת. רבנו מביאו כמה פעמים בפירושו הארוך למסכת כלים, כגון: "ומצאתי להגאון הספרדי מהר"ש סיריליאו ז"ל בגמרא עדיות כתב יד שכתב..."¹⁹. 'גמרא' זו היה בדעת רבנו להוציא לאור מכתב היד שברשותו, אכן נטרפה לו השעה, ולא ידוע מה עלה בגורל הכת"²⁰.

כמו כן חיפש רבנו ומצא אצל אחד האספנים הגדולים את כתב היד של הספר 'מלאכת שלמה' לגאון מהר"ש עדני מפרש המשניות, שבימים ההם טרם ראה אור הדפוס. את כתב היד הנדיר השיג רבנו בהשאלה מתוך עזבון הגביר זוסמן יעב"ץ בוורשה, כפי שהוא מביאו כמה פעמים בכותבו "כתבנו בשם ספר מלאכת שלמה כ"י הגאון הספרדי מהר"ש עדני ז"ל שהגיע לידי בהלוואה מיורשי הגביר מ' יעבץ ע"ה"²¹.

מלבד אלה השיגה ידו למצוא כתב יד מפירוש מיוחד שעל סדר טהרות 'מחד מחכמי ירושלים שלא נודע בשמו'. כתב היד הזה השיג רבנו במתנה מידי הרה"ק האדמו"ר רבי אברהם ישכר הכהן מראדומסק מחבר הספר 'חסד לאברהם', שהיה בנו וממלא מקומו

התמסר ללימוד התורה שלמדוהו אחרים דבר יום ביומו, וצבר בקיאות וידע עצום בכל מקצועות התורה. לאחר שישב בירושלים במשך שבע שנים, חזר שוב לחו"ל מחמת דוחקו. בדרכו עבר בקהילות שונות, בנייהן קושטא, פראג, אמשטרדם. בעיר זו הדפיס את ספרו 'עיני אברהם' (על שם עוורונו) על הלכות מעשה הקורבנות לרמב"ם. גדולי ישראל שהסכימו על ספרו יוצאים מגדרם למראה ת"ח העיוור מלידה שהרבה מקנתו בש"ס ופוסקים, ושבוהוהו בכל לשון. רבי דוד הכהן איליווירי רב הספרדים באמשטרדם כותב עליו: "הן בעל הנס הוא אברם הוא אברהם, ל"ו יגרע מצדיק עניו חושך לו יחשיך תמיד יסובכוהו.. עפעפיו לא חזו שמש לא ראה מאורות מימיו.. משנתו קב ונקי.. יוצר המאורות". רבי שאול אבד"ק אשכנזים כותב: "לא ראה מאורות מימיו אבל הרבה צפה במרכבה, מרכבת משנה התורה, שלמד מפי השמועה מרבתי המובהקים, כי הקשיב לקולן של סופרים. רבי דוד פארדו בעל 'שושנים לדוד' קובע בהשתאות "חידוש הוא שחדשה התורה, מי שלא ראה מאורות מימיו מדליק את המנורה"! רבנו מביאו במסכת כלים דף קסו ע"א.

18 על מהר"ש סיריליאו, וחיבור גמרא עדיות שלו, ראו מה שכתבנו באריכות במאמרנו הראשון ילקוט הטהור' ישורון כרך מו, עמ' תתלד-תתלח.

19 סדרי טהרות, מסכת אוהלות, דף כא ע"א.

20 ראו להלן שכתב היד היה מושאל מחצר הרבי מראדזין בידי הרב יהודה לייב מנדלזון ז"ל מוורשה לצורך חיבורו 'מסכת עדיות בחירתא' (וורשה תרצו). בימינו יצא לאור מתוך כתב יד אחר שנמצא בספריית גינצבורג במוסקבה בידי החברה להוצאת ספרים 'אהבת שלום' בירושלים ע"ה"ק, ובעריכתו של הרב בצלאל דבליצקי שליט"א.

21 סדרי טהרות, מסכת אוהלות, דף רסד ע"ב.

של אביו הגה"ק האדמו"ר המפורסם רבי שלמה הכהן מרדאמסק בעל מחבר הספר 'תפארת שלמה', שכתב היד נפל בחלקו מעיזבון אביו הרה"ק זצלה"ה, שהיו בידו כתבי יד רבים בנגלה ובקבלה²². חיבור זה, מביאו רבנו פעמים רבות בספרו על אוהלות בכותבו "ומצאתי שכבר העיר בזה בספר כ"י קדוש לחכם אחד מחכמי ירושלים ז"ל שהגיע לידי מעיזבון הגאון הצדיק הקדוש מוהר"ש זצ"ל מרדאמסק"²³; וכן "וראיתי בכתב יד קדוש אחד מגאוני ירושלים הנשלח לידי מהרה"ק מרדאמסק שליט"א, שהגיע לידי מעיזבון אביו הרה"ק זצלה"ה"²⁴, ועוד.

בתור 'דברים שבעל פה' הריהו מביא במקומות מספר חידושים וקושיות שהקשו לו גאוני דורו בעניינים שבמסכת. למשל: "הקשה לי ידידי הגאון המפורסם כקש"ת מ' יוסף שאול הלוי האבד"ק לבוב שליט"א.."²⁵ והוא נושא ונותן ביישוב קושייתו; או "כשהייתי אצל ידידי הגאון האמיתי המפורסם ר"י האבד"ק קוטנא שילאו"ט בעל המחבר ישועות ישראל, אמר לי בזה דבר חכמה.."²⁶; וכן "הקשה לי ידידי הגאון האמיתי המפורסם כקש"ת מ"ו ישראל יהושע שליט"א האבד"ק קוטנא.. ותירץ הגאון הנ"ל שליט"א.."²⁷.

גם מחידושי אביו הגה"ק רבי יעקב מאיזביצא, מוסר רבנו בכמה מקומות בספרו. דוגמה בולטת לכך הינה בהביאו את שיטת הגר"ח אלפאנדרי בספרו 'דרך הקודש' הסובר שמאז נכנסו בני ישראל לארץ נאסרו הבמות בחוץ לארץ והותרו רק בארץ²⁸, הוא מביא

22 בין השאר יצאו לאור מאוצר כתבי היד של בעל 'תפארת שלמה' הספרים: 'תורת אמת' כתבי הגה"ק מאפטא (לבוב תריד; שם, תרכה); וכן ספר 'שער הגלגולים' (פרמישלא תרלה), והיה בידו גם ספר משיבת נפש למקובל מהר"י צמח בכתב יד כנראה מהסכמת בעל ד"ח על ספר הנ"ל. גם היה בידו כת"י מחידושי הגר"ר יהונתן אייבשיץ (ראו ספר ויחי יעקב להגר"ר יעקב מלובראניץ סימן יח).

23 מסכת אוהלות, דף רלה ע"א.

24 שם, דף פ ע"א.

25 שם, דף קיז ע"א.

26 כלים, דף קלד ע"א.

27 שם דף קט ע"א. וראו גם במסכת אוהלות, דף ט ע"א: "וידידי... כתב לי דבר חדש...".

28 דברי מהרח"א נסובים על המשנה פ"ק דכלים מ"ו "עשר קדושות הן, ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, ומה היא קדושתה, שמביאין ממנה העומר והביכורים ושתי הלחם, מה שאין מביאין כן מכל הארצות" (עכ"ל המשנה). והקשה מהרח"א, אמאי לא הביאה המשנה את הקדושה שבארץ ישראל מקריבים בה בשעת היתר הבמות, מה שאין כן בשאר ארצות. ונסמך בקושייתו זו על המקרא שכתוב בספר יהושע (כב יט) שבו הוכיחו בני ישראל את בני גד ובני ראובן שבנו מזבח בעבר הירדן על שעשו בכך מעשה לא ייעשה "בבנותכם לכם מזבח למרדכם היום בה" " והם ממשיכים לדבר אליהם באומרם "ואך אם טמאה ארץ אחותכם, עברו לכם אל ארץ אחות ה'.. והאחזו בתוכנו". מדברים אלה של בני ישראל ניתן ללמוד לכאורה שאין מקריבים על במות שבחו"ל אחר שנכנסו ישראל לארץ אפילו בשעת היתר הבמות, ומכוח האמור הקשה מהרח"א על המתני' שלא הזכירה חילוק זה.

על כך את קושייתו של אביו האדמו"ר שפרך הנחה זו מכוח גמרא מפורשת במסכת מגילה²⁹ כלשונו ז"ל³⁰:

"והצעתי דבריו ז"ל לפני אאמו"ר הגאון הקדוש שילאיט"א, והשיב לי כי הוא נגד גמרא מפורשת במגילה 'א"ר יצחק שמעתי שמקריבין בבית חונוי בזמן הזה, קסבר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא' וכו', ובית חונוי במצרים הוה! הרי להדיא דשעת היתר הבמות גם בחוזה לארץ מותר בבמה. והא ד"אם טמאה ארץ אחוזתכם" [דווקא] בבמה גדולה הוא...". (=עכ"ל שם)

בנושא זה התפתח שקלא וטריא של הלכה בין רבנו לבין הגאון בעל 'שואל ומשיב' מלבוב, אחד מן המסכימים הראשונים לספר, שניסה להשיב כנגד קושיית אבי המחבר הרבי מאיזביצא וליישב דעתו של המהר"ח אליפאנדרי בעל 'דרך הקודש' בעניין, והדברים מובאים בהרחבה בראש הספר תחת הכותרת "תשובת כבוד אאמו"ר הרב הגאון הקדוש שליט"א על קושיית הרב הגאון המפורסם האבד"ק לבוב" המופיעה מיד לאחר הסכמת אביו הגה"ק רבי יעקב מאיזביצא שעל הספר, כאשר המחבר מביא מלשון תשובתו של הגאון מלבוב על קושיית אביו בציינו כי "באמת קושיה גדולה היא" ובהמשך גם מזכיר מה שהשיב על דבריו אביו, תוך כדי משא ומתן הלכתי בסוגיה זו³¹.

כמו כן מביא המחבר חידוש בשם אביו הרבי מאיזביצא בדין 'הקטרה פחות מכזית' דקיימא לן שאינה הקטרה³². ואמר על כך, שכל זה היינו כשמקטיר רק חצי כזית ותו לא, אבל כשמקטיר חצי זית, ועד שלא משלה האור ברובו מצרף עוד חצי זית, הרי זה מצטרף, היות והקומץ מעיקר דינו אינו מתיר השיריים עד שתצית האור ברובו³³, הלכך כל עוד שלא ניצת האור ברובו מצטרף חצי זית שמוסיף אחריו עם מה שהניח אצלו להשלימו לזית, והווי הקטרה בזית. ובזה מיישב את מאמר הגמרא ביומא³⁴ שהסתפקה על 'בין הביניים' של מלוא קומצו, אם נידון כקומץ או כשיירי הקומץ. ומסיק בגמרא, ואיך עושה? מקטיר קומץ לחוד והדר בין הביניים. ולכאורה בין הביניים לחודיה מסתמא

29 שם, דף י, א.

30 סדרי טהרות, כלים דף מ ע"א.

31 להרחבה בנושא זה ראו עוד: 'דברי אמת' להגר"י בכר דוד, דרוש ט"ו; 'אוצר הספרי' להגר"מ זמבה, בעניין קדושת עבר הירדן, 'אמבוהא דספרי' על הספרי זוטא, כפ' נשא פרק שילוח מתנות, סק"י וי"א, ושם בריש הספר בהסכמת בעל ה'כלי חמדה'. השוו עוד בדברי רמב"ן פרשת חוקת מה שכתב לפרש במקרא דספר יהושע, ו'כלי חמדה' שם אות ד מה שהאריך בזה. ובדברי רמב"ן אלה העיר גם רבנו בקטע המתחיל תשובת כאאמו"ר שליט"א הנ"ל ע"ש.

32 על פי: מנחות כו, ב, מאמר רבי יהושע בן לוי. וכן פסק הר"מ בפרק י"א מהלכות פסולי המוקדשין הט"ו.

33 מנחות כו, ב.

34 שם, דף מז ע"ב.

אין בו כזית, ואיך הינו יכול להקטירו בפני עצמו?? אכן לפי האמור מיושב, היות ורק אם מקטירו לחוד אינה הקטרה, אבל אם מקטיר חצי זית על המזבח ועד שלא משלה האור ברובו מניח אצלו עוד חצי זית, מצטרף הכול לשיעור כזית של הקטרה אחת, והוא הדין הכא³⁵. המחבר מחידושי אביו גם במקומות נוספים בספרו³⁶.

דרך לימודו

סגנון לימודו של רבנו הינו ישר וחודר לעומק הסוגייה, מביא הרבה מדברי ראשונים ואחרונים, ונושא ונותן בדבריהם. עיניו כיונים על אפיקי הש"ס, מחדש סברות וחידושים בכל נושא, המבוססים על אדני השכל וזורקים אור על הסוגייה הנידונה, עד שנראה למעיין כי זו האמת ואין בלתה. חידושי רבנו בהירים, סגנון לשונו חלק ומושך, והסברתו קולחת. כאשר רבנו מטפל בסוגיה כלשהי, הריהו מקיפה מכל צד עד שהיה העקוב למישור והדברים מאירים כספירים.

אין דרכו של רבנו בפלפול לשם פלפול, אלא הינו חותר בכל מקום אל נקודת האמת, ובדרך לימודו יוצאים לאור חידושים ומוגדרים על ידו יסודות איתנים בעניין הנדון. עובדה זו מצוינת אף בדברי הרבנים המסכימים, כאשר לדוגמה הגאון מקוטנה מציין בהסכמתו על הספר כי "ידיו רב לו בעזה"י לפלפל על דרך נכון וישר בכל מקום אשר יוקשה על המעיין, ובדברי גדולי הראשונים". הגאון רבי יצחק אלחנן משבח את הרב המחבר על כי "הגדיל לעשות ב"ה הכול בטוב טעם ודעת ובסידור נכון כיד ה' הטובה עליו, ביסודות נכונות וראויות לאומריהן" (=מהסכמתו על מסכת אוהלות). ואלו הגאון רבי חיים סופר ממונקאטש מציין אודות המחבר לאמור "בחידושיו לא בונה עולמות למחריפין ולא העמיד מגדלי פלפול הפורח באוויר, רק איזן וחקר ותיקן חקירות וחלוקים על דרך הלימוד והישר והצדק ויישב סתירות המשנה ולהבין פסקי הרמב"ם...". גם הגאון רבי שמעון סופר מקראקא מציין אודותיו בהסכמתו כי "חיציו שנונים ושפתותיו שושנים, מסביר סבר על סבר בסברות ישרות, כדרכן של הראשונים".

בהקשר זה מסופר על הגאון מקוטנה, כי בלומדו פעם בספר 'סדרי טהרות' הפטיר לעבר מקורביו: "איני יודע מה רוצים ממנו, הלוא לימודו חד וחלק, קולע אל השערה ולא יחטיא"³⁷!

35 כלים דף קטז ע"ב, ד"ה מקטיר קומץ לחודיה. ובעצם העניין ראו בספרים מקדש דוד, קרן אורה (מנחות טז:), חזו"א מנחות סימן כב, ועוד, מה שכתבו בזה.

36 השו"ת כלים דף ג ע"ב, ד"ה אמר רבי יעקב; שם, דף קסב ע"א, ד"ה רבי יהודה; שם, דף קכ ע"ב, ד"ה תניא; שם, דף רח ע"א, בביאור החילוק בין כמה מצינו לבניין אב; שם, דף רלד ע"ב, ד"ה מנעל; אוהלות, בדף מז ע"א.

37 הרב א. י. ברומברג, 'מגדולי התורה והחסידות' כרך כא, עמ' יז (=הדברים נאמרו כנראה על רקע ההתנגדות שצצה לספר מקרב רבני ליטא, כמפורט במאמרנו הקודם).

התקבלות הספר בעולם התורני

זכה הספר 'לקוט הטהור סדרי טהרות' להתקבל בעין יפה ולהשתרש באוהלי תורה לדורות כספר יסוד בסדר טהרות, ועוד בדור מחברו הספר צוטט בידי מחברי דורו, כאשר חידושו והנחותיו לאורך פירושו משמשים יסוד מוסד לנושאים שבהם נגע המחבר בספרו.

אודות התקבלותו של הספר בעולם התורני, מעידים גם גדולי ישראל בהסכמותיהם לספרו השני של המחבר ה"ה סדרי טהרות על מסכת אוהלות, כפי שמעיד למשל הגאון רבי יהושע מקוטנה בדבריו: "בעזה"י, כבר יצא מוניטין של הרב הגאון הגדול ותיק וחסיד מ' גרשון חנוך נ"י האבד"ק ראדזין.. בחיבורו על מסכת כלים, אשר באו חכמי לב ויהללו נבונים וישבחו את מלאכתו מלאכת הקודש... ואם אמנם כי למותר דבריי כי כבר יצא טבעו בעולם"; או הגאון רבי יצחק אלחנן מקובנה בהסכמתו לספר הנ"ל "כבר יצא מוניטין של כבוד יד"נ ה"ה הרב הגאון המפורסם.. בחיבורו היקר ספר סדרי טהרות על מ' כלים, אשר בעז"ה נתקבל ויהללוהו בשערים, כי הגדיל לעשות ב"ה"..

וכה הם דברי הגאון המחבר בהקדמת ספרו "עין התכלת" שחיבר בנושא התכלת בציצית, ואשר יצא לאור לאחר פטירתו, במכתבו לגאוני הדור בנושא התכלת, כשהוא מודה להשי"ת על התקבלות ספרו הגדול סדרי טהרות, הריהו כותב בזה הלשון "ואלוקי אבי היה בעזרי.. ובעזרתו נתקבל הספר 'סדרי טהרות' בכל תפוצות ישראל בכל מקומות תחנונים, ואף במדינות הרחוקים ארץ ישראל ותימן וערב וכבל וקדם, ובהרבה ספרים ראיתי בעזהש"י יבואו דברי הספר ליסוד מוסד..". (=ע"כ). וכך הם גם דברי הרה"ג הצדיק רבי מרדכי יוסף אלעזר ליינער, בנו וממלא מקומו של הגאון המחבר, מוציא לאור הספר 'סדרי טהרות' על מסכת אוהלות³⁸ בהקדמתו "אשר כבר יצא טבעו בעולם בצאת לאור הספר סדרי טהרות מסכת כלים.. ורב שבח ותהילה נחל אז מכל ההוגים בספריו.. וגדולי התורה וגאוני רבים בזמן ההוא אשר ראו אז את גודל פרי חוכמתו ושתו מים קדושים מבאר תורתו, נתנו מהודם עליו ויעטרוהו נזר תפארה.. במכתבי ברכה רבים". (=ע"כ)

ואכן הספר לא ירד מני אז משולחנם של גדולי התורה³⁹ ושל הלומדים, בהפכו לספר יסוד וחובה לכל העוסק בסדר טהרות (במסכתות כלים ואוהלות שעליהם יצא לאור).

38 נדפס בפיעטרקוב תרס"ג, מכיל רסח דפים גדולים בתבנית ש"ס ווילנא.

39 מבין הגאוני בדור הסמוך המצטטים מספרו 'סדרי טהרות' ניתן למנות את הגאון רבי ישראל אייזנשטיין בשו"ת 'עמודי אש' (למברג תר"מ, במדור 'השמטות ותיקונים'), הגאון מלומד'ה בספרו שו"ת 'דברי מלכיאל' (חלק שלישי, סימן פ: 'וראיתי בספר סדרי טהרות..'), הגאון מהרש"ם מבערז'אן (בתשובה להגר"א פרלמוטר הנדפסת בספרו שו"ת אבן שוהם, מובא בקצור בספר הגאון 'דעת תורה' על אורח חיים), הגאון רבי שלום יוסף פייגנבוים מלאקאטש בשו"ת 'משיב שלום', הגאון ממאצ'יב בספרו 'משמרת שלום' על הלכות אבלות, וכן הגאון רבי חיים עוזר גרודזנסקי בשו"ת 'אחיעזר' (ח"ג ס' ס"ו: "מה שתמה רומעכ"ת.. וי"ל עפמש"כ בס' סדרי טהרות בכלים פי"ז..").

כמו כן שימש (ומשמש) הספר כמקור לא אכזב להכרעות הלכתיות בשאלות שעלו על שולחנם של גדולי ההוראה, בפרט בנושאים הקשורים לטומאת מת, דיני אהל המת וקבורתו, אבל אין עניינם מצטמצם רק לתחומים הללו. לדוגמה: בנושא נשיאת מזוזה בתור קמיע לשמירה, שהרמב"ם בדבריו הידועים⁴⁰ מוחה כנגד 'הטיפשים' החושבים שמצוות מזוזה עניינה שמירת האדם גרידא, ואלו הגר"מ פיינשטיין בספרו מתיר העניין בהדיא, כאשר הוא מסתמך על דברי בעל 'תוספות יום טוב', וכן על דבריו המשלימים של רבנו בעניין⁴¹. כן בנוגע לישיבת כהן באווירון המטיס ארון של נפטר בתא המטען, שהגר"מ פיינשטיין נוטה בו לאיסור בהסתמך על דברי רבנו בנידון 'אהל זרוק'⁴². גם בנושא 'שוק באשה ערווה' לעניין קריאת שמע ועוד, שדנו בו האחרונים באריכות במהות איבר השוק המדובר באם הכוונה לחלק העליון של הרגל מעל הברך (ירך) או שמא הכוונה לחלק התחתון שלמטה מן הברך. רבנו בספרו על מסכת אוהלות מאריך מאוד בביאור מקום השוק במקורות הש"ס ופוסקים, ופוסקי זמננו דנים בדבריו בנידון שהינם עולים לכאורה בקנה אחד עם פסקו של בעל 'משנה ברורה' בהלכות קריאת שמע⁴³, אף שהכול מסכימים שיש חובה לכסות אף חלק התחתון שברגל בלבישת גרביים⁴⁴. וכן עוד בנושאים אחרים, שאין כאן המקום לפורטם.

פירושים משולחן גבוה

בדברינו דלקמן נלקט 'פירושים משולחן גבוה' מתריסר נהמי מנושאים מיוחדים ונפרדים שדן בהם הגאון המחבר בספרו, בתור דוגמאות ו'טעימות' מגאונותו ומקוריות לימודו של המחבר.

א. מת עצמו - אינו ממא??

הגמרא במסכת נדה⁴⁵ מספרת:

"תנו רבנן, שנים עשר דברים שאלו אנשי אלכסנדריה את רבי יהושע בן חנניה, ג' דברי חכמה, ג' דברי הגדה, ג' דברי בורות (=שטות).

40 פ"ה מהלכות תפילין הלכה ד.

41 בתשובתו לאדמו"ר מצעשינוב ניו יורק לגבי כתיבת שמות מלאכים במזוזה לשמירה. על פי דברי תוס' יו"ט פ"ז מט"ז דכלים, ודברי רבנו בדף קעז ע"א ד"ה ומקל (ראו שו"ת אגרות חלק ששי, יו"ד סימן קמא).

42 אגרות משה שם, יו"ד סימן קסה.

43 בסימן ע"ה סק"ב, על פי דברי הפרי מגדים.

44 ראו בשו"ת שבט הלוי חלק א סימן א, שו"ת אהל ישכר (גולדשטיין) סימן ה, קובץ תשובות להגרי"ש אלישיב, ח"א סימן יג, שו"ת דברי יציב (חלק אבן העזר, סימן לז), ובמובא בפסקי תשובות סימן ע"ה הערה 26 (וכן בשאר המקורות הדנים בזה).

45 נדה דף סט ע"ב. והמשך דברי הגמרא, בדף ע"ב.

"..שלשה דברי בורות: אשתו של לוט, מהו שתטמא? אמר להם, מת מטמא ואין נציב מלח מטמא. בן השונמית, מהו שיטמא? אמר להן, מת מטמא ואין חי מטמא.."

(=ע"כ)

מקשה רבנו⁴⁶:

על שום מה מכונה שאלה זו בגמרא 'דברי בורות', הלוא בן השונמית עצמו אכן היה לו להיחשב טמא לאחר שנטמא מעצמו בהיותו מת, בטרם קומו לתחייה?? ואף שאין לו להיחשב כאבי אבות הטומאה כמת עצמו, שהרי חי הוא, אבל לפחות היה עליו להיחשב כאב הטומאה, שכן קיבל טומאה מעצמו בהיותו מת, כי בעת שקם לתחייה הלוא בהכרח שנגע בעצמו ובאבריו שאין לך טומאה גדולה מזו, והיה לבן השונמית להיות 'אב הטומאה' כדין הנוגע במת! ומה תשובה אפוא השיב להם רבי יהושע בן חנניה על כך 'מת מטמא ואין חי מטמא'??

לאחר שדן בשאלה זו, מביא רבנו לתרץ את העניין על פי 'ספרי זוטא' מופלא המובא ב'ילקוט שמעוני' פרשת חוקת, על הפסוק 'הנגע במת.. וטמא שבו נאמר בזה הלשון:

"הנגע בַּמֵּת לְכֹל נֶפֶשׁ אָדָם, וְטָמֵא שְׂבִיעַת יָמִים"⁴⁷. הנוגע במת טמא, ואין מת עצמו טמא. נוגע במת טמא, ואין בנה של שונמית טמא. אמרו: בנה של שונמית כשמת, כל שהיה עמו בבית טמא טומאת שבעה. וכשחיה, היה טהור לקודש. חזרו ונגעו בו (=אלה שנטמאו בו בעודו מת) וטמאוהו, הרי זה אומר 'מטמאיך, לא טמאני, ואתה טמאתני!' (=ע"כ לשון 'ספרי זוטא')

ביאור הדברים, לפי דעת רבנו:

בכל הטומאות שבתורה, חוץ מפרה אדומה, מצינו בהם בכתוב אודות טומאת עצמם, ואחרי כן על כך שהם מטמאים אחרים במגעם, לדוגמה: בנבלת בהמה טמאה, כתוב בפסוק 'טְמֵאִים הֵם לְכֶם'⁴⁸. בנבלת בהמה טהורה כתוב בסוף הפרשה 'להבדיל בין 'הטמא' ובין הטהור'⁴⁹; בטומאת זב 'זובו טְמֵא הוא'⁵⁰; במצורע 'יְטָמֵא'⁵¹ 'טְמֵא הוא'⁵²; ביולדת

46 סדרי טהרות, כלים, דף רנ ע"ב, ד"ה אבל.

47 במדבר יט, יא.

48 "מִבְּשָׂרָם לֹא תֹאכְלוּ, וּבְנִבְלָתָם לֹא תִגְעוּ, טְמֵאִים הֵם לְכֶם". ויקרא יא, ח.

49 ויקרא יא, מז. וקאי על כל דיני טומאה וטהרה בב"ח שבפרשה, כולל נבלת בהמה טהורה, בפסוקים לט-מ.

50 "אִישׁ אִישׁ פִּי יִהְיֶה זָב מִבְּשָׂרוֹ, זֹבּוֹ טָמֵא הוּא" (ויקרא טו, ב). וראה נדה, דף נה ע"ב: "זובו טמא למה לי? איצטריך, סלקא דעתך אמינא שעיר המשתלח יוכיח, שגורם טומאה לאחרים והוא עצמו טהור [קמ"ל]" (ע"כ).

51 "וּבְיָוִם הַרְאוֹת בּוֹ בְּשָׂר חַי, יְטָמֵא". ויקרא יג, יד.

52 "וְיְטָמְאוּ הַכֹּהֲנִים.. טָמֵא הוּא". ויקרא יג, יא.

כתוב 'וְטִמְאָה שְׂבַעַת יָמִים'⁵³; בנדה 'פִּימֵי נְדָתָהּ תִּהְיֶה, טִמְאָה הוּא'⁵⁴; ועוד. אבל בטמא מת אין כתוב בתורה לשון טומאה על מת עצמו, אלא שהנוגע במת יטמא! ומכיוון שלא פרטה התורה במת טומאה עצמית, למרות שכן כתוב בפסוק 'הִנְגַע בְּמֵת.. וְטִמְא שְׂבַעַת יָמִים'⁵⁵ אין ניתן ללמוד מכאן אלא על כך שהמת מטמא אחרים, אבל לא שהמת בעצמו נחשב טמא! והרי כבר מצינו בכמה מן המטמאים שהם בעצמם טהורים, כגון: פרה אדומה, ושעיר המשתלח, הרי שישנו דין של נוגע מגזירת הכתוב, ודין של עצמו.

מכאן מסיק בעל 'ספרי זוטא' כי הנוגע במת הינו נטמא, אבל אין המת עצמו טמא! כלומר: לפי שלא פירטה התורה בו טומאה לעצמו, ולא טימאה למת עצמו אלא לעניין לטמא אחרים כשהם נוגעים בו או מאהילים עליו או נושאים אותו, שזו ההתעסקות גורמת להם לטומאה, אבל טומאה עצמית לא מצאנו בו לפי שאין שייכת במת גופו כל עיקר.

בכך יש להסביר הגמרא הקוראת לשאלת אנשי אלכסנדריה 'דברי בורות', מאחר שאם המת עצמו אינו טמא רק הנוגע בו, מאיזה טעם אפוא היה לכן השונמית לטמא אחרים?? הרי הוא בעצמו חי כעת, וזה שנגע בעצמו כאשר קם לתחייה אין בכוחו להעביר טומאה הלאה, שהרי הוא עצמו כשמת טהור היה, ורק אלה שנגעו בו נטמאו, אבל לא הוא! אם כן מהיכא תיתי שיטמא עתה אחרים, אף שנגע בעצמו בעת שחיה??! הלכך שאלתם היא אכן 'דברי בורות'!

וזהו גם שבעל 'ספרי זוטא' מסמיך ללימודו את עניין 'בן השונמית', לפי שבקביעתו שמת מטמא ואין מת עצמו טמא אין בה לכאורה נפקא מינה לדינא⁵⁶! אבל נפקא מינה לגבי 'בן השונמית' שכאשר חיה לא נשארה עליו טומאה כלשהי, מכיוון שבמותו לא היה בעצמו טמא⁵⁷.

53 ויקרא יב, ב.

54 ויקרא טו, כה.

55 במדבר יט, יא.

56 אכן ראו בפירושו 'זית רענן' על הילקוט לגאון בעל 'מגן אברהם' הכותב, שנפקא מינה כשיחיו המתים שלא יהיו צריכים הזאת שלישי ושביעי ע"ש. ובאמת זו גם כן משאלות בני אלכסנדריה בגמרא שם 'מתים לעתיד לבוא צריכין הזאת שלישי ושביעי או לא', והשיב להם ריב"ח, לכשיחיו נחכם להם. וכתבו בתוספות (שם) שעל בן השונמית פשיטא ליה דלא בעי הזאה, ולכן שאל רק ממתים שלעתיד ע"ש, ולא פירשו לן התוס' מהיכן להם פשיטות זו. והשוו עוד מה שכתב בנידון בשו"ת חתם סופר, חלק יורה דעה, סימן של"ז.

57 בנוגע לרעיון שמת עצמו מטמא אחרים אבל אינו טמא בעצמו, מן העניין להביא כאן מדברי הגאון 'אבני נזר' בתשובתו (יורה דעה, הלכות טומאת כהן, סימן תס"ו ס"ק כ"ג) שכתב לבאר זאת על פי דברי הגאון מהר"ל ב'דרוש הספד אחד שהספיד לגדול אחד' שכתב לבאר בעניין טומאת המת (=האבנ"ז) כותב שאין הספד תח"י ומעתיק בקיצור, אבל הדברים מקורם טהור בקונטרס 'הספד על פטירת חכם' שנדפס ע"י המהר"ל בעצמו בפראג שנ"ח) ונעתיק מלשונו: "בא הכתוב לפרש, כי לא מחמת החיסרון שיש במת הוא מטמא, אבל הטומאה הוא למת כי הנפש שיצאה מן המת הוא נבדל

ב. 'גנין ועליות לא נתקדשו' - ומה דין הגנות שנוספו במאוחר?

פירות מעשר שני נאכלים כידוע בירושלים בקדושת מעשר שני, או שנפדים לחולין על ידי בעליהם והמעות משמשים לקניין דברים שונים בקדושת מעשר, כמפורט בכתובים. ברירה זו של לאוכלם בירושלים או לפדותם, קיימת רק כל עוד הפירות לא נקלטו בקדושת ירושלים, אבל לאחר שראו את אוויר ירושלים, המחיצות קולטות אותם ואין ניתן לפדותם, לאחר שחלה על הפירות קדושת מעשר שני לכל נושא ועניין⁵⁸. לצורך כך, נחשבים אילנות העומדים בתוך ירושלים ונופם נוטה לחוץ או להיפך, כנקלטו במחיצות העיר, כל זמן שענפיהם הם מכוונים כנגד החומה ולפנים, היות שאוויר שעל האילן הינו כלול בקדושת ירושלים⁵⁹.

מקשים התוספות⁶⁰, הכיצד נחשבים אילנות שבתחום העיר כחלק מקדושת ירושלים, הרי כלל שבידינו קובע כי 'גנין ועליות לא נתקדשו'⁶¹, ואילנות צריכים להיחשב כגנין ועליות שאינן קדושות? משיבים התוספות בסתם, שאילן אינו נחשב כגג אלא כאוויר, ואוויר קדוש עד לרקיע ע"כ. והדברים מחוסרי הבנה, על שום מה אכן אין אילן נחשב כגג לעניין אכילת מעשר שני?

בא רבנו בספרו ומחדש⁶², כי הכלל של 'גנים ועליות לא נתקדשו' אינו תקף אלא כלפי אותם גנים ועליות שהיו קיימות בעת קידוש ירושלים, ולא קידשו או האוויר שבבתים רק עד התקרה, אבל שאר אוויר ירושלים התקדש עד לרום הרקיע. לפיכך מה שבנו אחר כך גנים ועליות, או נטעו אילנות, אין בכך כדי לדחות את קדושת העיר

מן החיים, ואין החיים עם המתים במחיצה אחת, וכל אשר הוא קרב אל הדבר שהוא נבדל ומרוחק מן העולם, הוא מקבל טומאה ונעשה מרוחק מן הבריות.. כי אותם שמתו נסתלקו מן העולם ולכך הם נבדלים מן העולם, והקרב להם טמא. שאין הטומאה רק מצד שהוא מרוחק, ולפעמים הוא פחיתות של הדבר שהוא מרוחק ממנו, ולפעמים אף אם הוא דבר שיש לו מעלה, מכל מקום מפני שהוא קרב אל הדבר שהוא מרוחק, לכך מקבל טומאה ונעשה מרוחק, ומצד הזה המת מטמא ואין זה חיסרון כלל" (=עכ"ל מהר"ל, שם). על פי רעיון זה רוצה בעל 'אבני נזר' לפרש דברי 'ספרי זוטא' הנ"ל שמת מטמא אבל הוא אינו טמא, לפי שטומאתו של מת הינה רק כלפי החיים שהינם רחוקים, ולא כלפי עצמו של מת כמובן. ועיין שם שרוצה בעל 'אבני נזר' להשוות דעת מהר"ל שלא יחלוק עם דברי 'הזוהר' שכתב בטעם טומאת המת לפי שנדבקים לנפש המת קליפות הטמאות, וראו עוד באורך מעניין קברי צדיקים שאין מטמאים, ומה שמתבאר לפי זה. ובגוף עניין מת מטמא אבל הוא אינו טמא, האריכו עוד בספרים, ראו: שו"ת מקדשי השם, חלק א, סימן ה, ובהערות דבר צבי, שם; וזכרון אלימלך, סימנים א-ב; שו"ת ארץ צבי (קוויגלוב) סימן צג; אמבוהא דספרי, פרשת חוקת, אות יא, ס"ק נה; שו"ת עמק הלכה (בוימל), סימן לא; ענפי אר"ז, חלק א, ארונו של מת; ועוד.

58 מעשר שני פ"ג מ"ו.

59 שם ושם, מ"ז.

60 מכות יב. ד"ה אילן.

61 פסחים פה, ב.

62 סדרי טהרות כלים דף נו ע"ב.

שכבר חלה על האוויר במקום זה! זוהי כוונת התוספות באומרם, שאילן חשוב כאווירה של ירושלים שהינו קדוש עד לרום הרקיע, ולא כגגין ועליות שלא נתקדשו כאמור.

בדברים אלה מסביר רבנו את שיטת רמב"ם⁶³ ורשב"א⁶⁴ הסוברים, שעל גג העזרה אין לאכול שם קדשי קדשים, אבל אוכלים בו קדשים קלים⁶⁵. ולכאורה ממה נפשך, אם גגים לא נתקדשו, הוא הדין לגג העזרה, ואם נתקדשו, למה לא יאכלו אף קדשי קדשים על גג העזרה כדין עזרה עצמה?? אלא שהיא הנותנת: העזרה וההיכל נבנו לאחר שקדשה ירושלים, אי לכך אין גג העזרה מהווה הפסק בקדושת ירושלים שחלה עליו עוד מקודם שנבנה, לכן אפשר לאכול שם קדשים קלים כדין כל ירושלים שאווירה קדש עד לרום הרקיע. אבל קדשי קדשים שאכילתם תלויה בקדושת העזרה, וזו הרי קדושה מלכתחילה רק עד הגג, לכן אסורים על הגג באכילתם.

אגב, מכוח סברה זו שהאוויר נתקדש ונשאר בקדושתו אף לאחר בניית הגג, מוצא הגאון מהרש"ם סברה להתיר הגדלת עזרת נשים מעל לשטח בית הכנסת, אף שהיא נכנסת בכך לתחום אוויר בית הכנסת⁶⁶. ולכאורה יש בזאת משום הורדה מקדושה חמורה לקדושה קלה?? אכן, טוען מהרש"ם, מכיוון שכבר נתקדש אוויר בית הכנסת עד הגג, הלכך אין בכוח בניית רצפת עזרת הנשים בתחומה להוריד כלום מן הקדושה שכבר חלה עליה, אי לזאת אין כאן שום עילה לאסור הדבר, וזאת בנוסף לשאר ההיתרים שקיימים בנידון⁶⁷.

ג. אבות ותולדות בטומאה – תולדותיהן כיוצא בהן או לא

הגמרא בתחילת מסכת בבא קמא⁶⁸ במשנה של "ארבעה אבות נזיקין" מסופקת, מאחר וישנם אבות אזי בוודאי ישנן תולדות, ובכך תולדותיהם כיוצא בהם, או לאו כיוצא בהם?? לאחר שהגמרא מחשבת דינם של תולדות בכל מקום שנשנו אבות, מגיעה הגמרא אל משנת 'אבות הטומאות' שנשנית בראש מסכת כלים: 'אבות הטומאות, השרץ והשכבת זרע וטמא מת'. ומה דין התולדות? כאן, אומרת הגמרא, בוודאי תולדותיהן לאו כיוצא בהן, למה? לפי שאב הטומאה הינו מטמא אדם וכלים, ואלו תולדות הטומאה, אוכלין

63 פ"ו מהלכות בית הבחירה ה"ז "לפיכך גגים אלו אין אוכלים שם קדשי קדשים ולא שוחטים שם קדשים קלים".

64 תשובת הרשב"א סימן לד, על פי מאמר הגמ' שבועות (יז): גגין הללו אין אוכלים שם קדשי קדשים ואין שוחטין שם קדשים קלים, ע"ש.

65 ודלא כתוספות (שבועות שם) הסוברים שהוא הדין שאין אוכלים שם קדשים קלים. (וע' גילון הש"ס, שם).

66 שו"ת מהרש"ם, חלק ראשון, סוף סימן לה (המהרש"ם כיוון מדעתו לסברת רבנו).

67 ראו שו"ת דברי חיים או"ח סימן ד שכתב שע"ז טובי העיר שפיר יכולים לעשות כן, וע"ע שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק סימן כב וכג מה שכתב בזה. ואכמ"ל.

68 בבא קמא ב, ב.

ומשקין מטמאות, אבל אדם וכלים אינן מטמאות. מקשים תוספות⁶⁹, הלוא אין בכך סוף פסוק בטומאה, שכל תולדותיהן הינן לאו כיוצא בהן, שכן מצינו בטומאת מת המושג של 'חרב הריהו כחלל' היינו שחרב או שאר כלי מתכות שנגעו במת דינם להיות כמת לכל דבר שהינו 'אבי אבות הטומאה'? והיה לגמרא לומר: יש מהם כיוצא בהם, ויש שלא כיוצא בהם! משיבים תוספות מה שהם משיבים.

כאן בא רבנו ומחדש, שבעצם ניתן לתרץ שאלה זו בפשיטות: שהרי נידון הגמרא מהו? אם התולדות שוות בדינן לאבות או חלוקות מהם, ועל כך קובעת הגמרא, שבטומאה אינם שווים. אבל חרב שדינו כחלל, פירוש הדבר שהוא מקבל מעמד שווה למת שהינו אבי אבות הטומאה, ואם כן אין חרב נחשב 'תולדה' כלל ביחס לחלל שהוא נטמא הימנו, אלא 'אב טומאה' לכל נושא ועניין! וזה אינו שייך לנידון 'אבות ותולדות' שאנו דנים בו כמובן. אבל, מעיר רבנו, תוספות שלא ענו כן כסבורים לומר, שגדר 'תולדה' בטומאה הינו נקבע לפי מקור הטומאה שממנו קיבל את טומאתו, ולעניין זה נחשב חרב כתולדה ביחס לחלל שנגע בו וקיבל ממנו טומאתו ולא כאב⁷⁰, ומכאן נובעת שאלתם של התוספות.

ד. 'כדור פורח' או 'הליקופטר' באוויר שמעל סוכה – האם פוסל הסוכה?

כלל ישנו במשנה במסכת אוהלות, כי כל דבר שמהווה 'אהל' מביא את הטומאה למה שתחתיו, וגם חוצץ מפני הטומאה. ומה שאינו נחשב 'אהל' אינו מביא טומאה, וגם אינו חוצץ מפני הטומאה. בתוך כלל זה ישנו כלל נוסף, שכל דבר שהינו נייד ולא קבוע במקומו, אינו מהווה אהל ולא חוצץ. לכן עוף פורח וטלית מתנפנת, וכן ספינה שהיא שטה על פני המים, אינן מביאות את הטומאה ואינן חוצצות בפני הטומאה.

כאן, מוכיח רבנו, ישנו הבדל בין הנמנים לעיל. שבעוד טלית המתנפנת וספינה השטה על פני המים, אף כאשר הן עומדות במקום אחד אינן מהוות אהל ולא מביאות טומאה, הרי עוף כשרגליו עומדות על הארץ, מביא את הטומאה ואף בעת הליכתו. מה ההבדל?? מסביר רבנו: טלית וכן ספינה, שתנועתן ממקום למקום היא הכרחית למצבם, אי לכך אין להן קביעות להיחשב אהל אף בשעה שהן מצויות במקום אחד. מה שאין כן עוף בשעה שהוא עומד על מקומו בקרקע, אין לו הכרח להתנועע, לכן אפילו בעת הליכתו אין מתבטל הימנו שם 'אהל'.

מכוח זאת דן הגאון מהרש"ם מברעז'אן אודות 'לופֿטבאָלֿאָן'⁷¹ שהועמד בגובה האוויר מעל גבי הסכך של סוכה, שמצד אחד יש להכשירה שהרי הבלון נייד הוא ואם כן אין

69 שם ד"ה דאלו.

70 וראו עוד 'פני יהושע' בחידושו למסכת פסחים דף י"ג ע"ב (בראש סוגיית רבי חנינא סגן הכהנים) בד"ה מכדי בשר שנטמא באב הטומאה, בעניין גדרי אב ותולדה בטומאה, האם נמדד לפי כושרו לטמא אחרים או בגדר אחר.

71 = כדור פורח, שממולא בגז הליום ומעופף באוויר.

לו להיחשב 'אהל' כדין עוף הפורח וטלית המתנפנת שבמשנה, שאינם מביאים את הטומאה ואינם חוצצים בפני הטומאה, ולכן גם בסוכה אינם נחשבים 'אהל' לפסול את הסוכה שתחתיהם. אך מאידך, דן המהרש"ם, יש מקום לפסול אותה סוכה בעת שהכדור תלוי ועומד עליה, לפי דעת בעל 'סדרי טהרות' שמחלק כאמור בין מעופף ברוח שלא מרצון, שאז אינו מביא טומאה ולא חשוב כאהל, אבל במקום שתלוי הדבר בדעת אדם, הרי יש לו כפי דבריו להיחשב כדוגמת עוף המצוי על גבי קרקע, שאף בהליכתו מביא את הטומאה כאמור, וכאן הכדור הינו תלוי בפעולת אדם שמוליכו ומביאו כאוות נפשו, ולכן יש להחשיבו כאהל למרות ניידותו. למעשה מסיק מהרש"ם, שמאחר שהכדור זו תדיר מעל גבי הסוכה, בוודאי הסוכה כשרה אז ואין צורך במעשה נוסף כדי להכשיר את הסוכה לאחר תזוזתו משם. ומאידך כתבו מטעם זה לפסול במסוק (הליקופטר) בשעה שעומד מעל גבי הסוכה. וכן מביא להלכה בספר 'פסקי תשובות' בהלכות סוכה⁷², על סמך מהרש"ם המתבסס כאמור על דברי רבנו בספר 'סדרי טהרות'⁷³.

ה. אדם הנברא על פי 'ספר יצירה' - האם מטמא כמותו?

והאם מותר להורגו??

בגמרא מצינו, כי היו מן האמוראים שבכוח ידיעתם בספר יצירה ומסתוריו 'בראו גברא' היינו אדם המתפקד כיצור נברא. כך למשל הננו מוצאים ברבה שברא אדם⁷⁴, ורב חנינא ורב אושעיא שהיו יושבים בכל ערב שבת ועסקו בספר יצירה, ובראו להם עגלה משולשת ואכלוה.

וכן מצינו בדורות המאוחרים בחכמי ישראל מצוינים בשמם שבראו גברא, כדוגמת רבותינו הקדמונים רבי אברהם אבן עזרא, רבי שלמה בן גבירול, ורבי אליהו בעל שם, ולפי השמועה אף הגאון מהר"ל מפראג, שיצר גולם להציל על ידו את ישראל מעלילות הגויים שבימיו.

שאלות הלכתיות שונות נקשרו בדמויות אלו שנבראו בתור 'גולם' על ידי 'ספר יצירה', כגון האם מחויבות הן במצוות כלשהן, וכן האם הם מצטרפים למניין, ועוד⁷⁵.

72 בסימן תרכ"ו אות ב.

73 דברי מהרש"ם הובאו בספרו 'דעת תורה' על הלכות סוכה, בסימן תרכ"ו. ותשובתו מצויה בספר שו"ת 'אבן שוהם' להגר"א פרלמוטר מלודו' (הרב השואל), בסימן ל ול"א.

74 סנהדרין סה, ב: "רבה ברא גברא, שדריה לקמיה דר' זירא, הוה קא משתעי בהדיה, ולא הוה מהדר ליה". פרש"י: רבה ברא גברא. על ידי ספר יצירה, שלמדו צרוף אותיות של שם: ולא הוה מהדר ליה. שלא היה בו דיבור:

75 ראש המדברים בזה הינו הגאון 'חכם צבי' שהיה נכד לאותו צדיק רבי אליהו בעל שם מחעלם הנזכר לעיל שברא גולם, ומדבר מזה בשו"ת שלו סימן צג. לדעתו ז"ל אין איסור הריגה מן התורה ביצור כזה הנברא מידי אדם, מכיוון שהכתוב באיסור שפיכות דם אומר "שופך דם האדם באדם דמו ישפך" (בראשית ט) והדבר נדרש בגמרא (סנהדרין נ"ז) על בני נח שחייב אף על העוברין

מגיע רבנו, בעוסקו בדיני טומאה וטהרה שבמסכת אוהלות במסגרת ספרו הגדול 'סדרי טהרות', ומסתפק האם אדם כזה הנוצר על ידי ספר יצירה, מטמא במותו בטומאת מת?? נפקא מינה בימינו לגבי הכוהנים, באם צריכים הם להיזהר להיטמא בו במגע או בטומאת 'אהל'⁷⁶.

לאחר הדיון בשאלה זו, מגיע רבנו לכלל מסקנה כי 'גולם' כזה אין שמו 'אדם' ולפיכך אינו מטמא באהל, ולא זו בלבד אלא שגם אין איסור להורגו! טעמו ונימוקו כדלהלן:

הלוא באותה גמרא שצוטטה לעיל אודות רבה שברא גברא, מסופר בהמשך הדברים כי רבה שלחו לאותו גברא לפני רב זירא, שהיה מנסה מצדו לדובבו אולם הלה לא היה משיבו כלום. כיוון שנוכח ר' זירא בכך ש'גולם' אינו מדבר כלל, התבטא לעומתו 'אינך אלא מן החברים!' (=שנבראו דרך הלחשים) שהרי אינך מדבר, והחזירו לעפרו. (=ע"כ בגמרא שם)

מקשה רבנו:

הכיצד היה ר' זירא מחזיר לאותו 'גברא' לעפרו, הרי בכך היה נוטל את נפשו! וכי מפני שחרש או אילם הינו אדם זה, לכן מותר להורגו וליטול את נפשו?⁷⁷?! ושוא תאמר על ידי 'שם' הרגו ולא באופן ממשי - הלוא אף כזאת אסור לכאורה לדעת רבים⁷⁸!

מכאן מסיק רבנו, כי רב זירא היה מודע לכך ש'גולם' זה נברא בידי רבה באמצעות ספר יצירה, ומכיוון שנוכח ר' זירא בכך שאינו מדבר, הלכך החליט שאינו בגדר 'אדם' במלוא המובן, ומותר להורגו!

ומניין לנו שאדם הנברא על פי ספר יצירה, שהינו במדרגה נמוכה כזו עד שאינו מדבר, מותר אכן ליטול את נפשו?? זאת נמצאנו למדים לפי דעת רבנו, מן הכתוב העוסק ביצירת האדם שבו נאמר⁷⁹ "וַיִּצְרָה ה' אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם.. וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים, וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה". אומר על כך בתרגום אונקלוס: "ונפח באפוהי נשמתא

מכיוון שדם האדם באדם היינו הנוצר במעי אימו, וזה לא נוצר באדם אלא מבחוק. רבנו אף מביא את פסקו זה ותמה עליו, שלפי זה מותר להרוג את אדם הראשון יציר כפיו של הקב"ה משום שלא נברא במעי אישה, וזה תמוה מאוד. ע"ש עוד מה שכתב בזה. והובא מזה בכמה ספרים.

76 לפי שמועה עתיקה שלא התאמתה 'הגולם מפראג' המיתולוגי נקבר בעליית הגג שבבית הכנסת 'אלטנוי' שבפראג, הקיים אף כיום. ומכאן השאלה הנשאלת, האם כהן בימינו מוזהר מלעלות לשם?? ראו המובא במגילת יוחסין למהר"ל שמסופר בו מהגאון 'שואל ומשיב' מלבוב, ואכמ"ל ובפרט שכיום שמועה זו מוכחשת מכל וכל.

77 בשו"ת חכם צבי מחדש, שאיסור נטילת נשמה רק באדם נולד מאדם כמאמר 'שפך דם האדם באדם' ואכמ"ל.

78 ראו: שו"ת הלכות קטנות, חלק שני, סימן צח; ועוד.

79 בראשית ב, ז.

דחיי, וְהוֹת פְּאָדָם לְרוּחַ מִמְּלָאָה". היינו, רוח מדברת! כלשון רש"י: "לנפש חיה. אף בהמה וחיה נקראו 'נפש חיה', אך זו של אדם הינה נפש חיה שבכולן, שנוספו בו 'דעה ודיבור'.

ולכן, למרות שסתם חרש באדם שאינו שומע ואינו מדבר אין התואר 'אדם' נגרע הימנו, אולם כאן שונה הדבר, שכן בחרש בעלמא מצוי בעצם שורש הדיבור, וכל אילמותו נובעת רק משום שלא שמע קול דיבור מעולם, ואף באילם ממש אין זאת אלא מניעה בכלי הדיבור, הלכך אין נגרע משם 'אדם' שבו. אולם ב'גולם' זה, שמחמת היותו נברא בידי אדם אינו מחונן בכוח הדיבור, אצלו החיסרון הינו במהות, שכן חסר בו אותו 'רוח ממללא' הנובע מכוח הנפש שבו, שאותו יכול לספק לנברא רק בורא עולם כמובן. ובזאת מוסבר למה ר' זירא כשנוכח שאינו מדבר, הרי שאינו בריה כלל ולא משמש כלום, ושפיר מותר ליטול את נפשו ולהחזירו לעפרו.

מכוח מסקנה זאת מגיע רבנו להכרעה הלכתית, כי גולם כזה הנברא בידי אדם אינו עשוי להצטרף למניין לדברים שבקדושה; וכי מותר להורגו; וכך אינו מטמא טומאת מת במגע או טומאת אהל, לפי שאינו כלל בגדר 'אדם'.

ו. עובר 'הרודף' את אימו בעיבורו, שמותר להורגו להצלת אימו -

מה עם טענת 'מה חזית שדם אימו סמוק מדמו שלר'??

שנינו במסכת אוהלות⁸⁰:

"האישה שהיא מקשה לילד, מחתכין את הוולד במעיה ומוציאין אותו אברים אברים, מפני שחיייה קודמין לחייו. יצא רובו אין נוגעים בו, מפני שאין דוחים נפש מפני נפש". (עכ"ל המשנה)

בטעם הדבר שמחתכים את העובר ואין חסים על נפשו, כתב רש"י⁸¹ "כל זמן שלא יצא לאוויר העולם, לאו נפש הוא, וניתן להורגו ולהציל את אימו. אבל יצא ראשו, אין נוגעים בו להורגו, דהוה ליה כילוד ואין דוחין נפש מפני נפש", ע"כ. אכן הרמב"ם כתב טעם אחר בדבר וז"ל⁸² "אף זו מצוות לא תעשה שלא לחוס על נפש הרודף, לפיכך הורו חכמים שהעובר שהיא מקשה לילד מותר לחתוך העובר במעיה בין בסם ובין ביד, מפני שהוא כרודף אחריה להורגה. ואם משהוציא ראשו, אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש, וזה טבעו של עולם" עכ"ל.

80 אוהלות פרק ז, משנה ו.

81 בסנהדרין עב ב, ד"ה יצא ראשו.

82 פרק א מהלכות רוצח ושמירת נפש, הלכה ט.

בטעם העניין שלא הסתפק הרמב"ם בסברת רש"י שהעובר אינו חשוב 'נפש' כותב רבנו⁸³, משום שבוודאי אף שאין העובר חשוב נפש, מכל מקום אסור להורגו, שהרי אם היה מותר יקשה לנו מדברי הגמרא בסנהדרין שאסור לבן נח להרוג עובר מטעם "אַף אֶת־דַּמְּכֶם לְנַפְשֵׁיכֶם אֶדְרֹשׁ"⁸⁴ ולפי זה קיימא לן 'בן נח נהרג על העוברים'⁸⁵, ואם כן הכי ישנו דבר שלבן נח אסור ולישראל מותר⁸⁶?! אלא וודאי שגם לישראל נאסר להרוג העוברים אף שאינם נחשבים בגדר 'נפש', לפיכך כתב הרמב"ם טעם אחר להתיר הדבר משום שהעובר נחשב כ'רודף' לאימו, ולכן מחויבים להציל את האם המסוכנת באמצעות הריגת עובריה.

מאיך קשה להבין את שיטת הרמב"ם, שהרי אם הטעם להתיר הריגתו הינו מפני שהוא 'רודף' לאימו, אם כן למה באם יצא ראשו אין מתירים להורגו, והלוא 'רודף' הוא ויש להציל את האם?? רק בהכרח עלינו לומר שאין העובר מצד עצמו נחשב רודף, מפני שמשמים כביכול נרדפת היא האם⁸⁷ ולא מן העובר שאינו בר דעת כמובן. אלא שאם כן הדבר, למה באם לא יצא ראשו מתירים אכן להרוג אותו מפני שהוא רודף? מה נשתנה לפני שיצא ראשו, מאחרי??

לפיכך מבאר רבנו, שלאמיתו של דבר שני הטעמים, הן של רש"י והן של רמב"ם, צריכים זה לזה ומשלימים זה את זה. היינו, ההיתר להרוג את העובר אם לא הוציא ראשו, נובע גם מפני הטעם שאינו נפש, וגם מחמת שהוא נחשב רודף כלפי אימו. וביאור הדברים הינו כדלקמן:

בעצם מה בכך שהעובר שנמצא במצוקה 'רודף' אחר אימו, הרי באם מוכרחים הננו להרוג את העובר בכדי להציל האם, מי יאמר שמותר אכן לעשות זאת, הרי 'מאי חזית דדמא דהאי סומקא טפי'⁸⁸ (=כלומר: מה ראית שדמו של זה סמוק יותר מן דמו של השני, שמא להיפך??) ולענייננו: מניין לנו שדמה של האם הינו חשוב יותר מדם העובר, אולי נאמר הפוך??

אלא שכל טענה זו כוחה יפה בשעה שהעובר כבר יצא ראשו, שאז הינו נחשב 'נפש' ולכן איננו יכולים להורגו לשם הצלת האם מכוח טענת 'מאי חזית' כאמור. (=ולהורגו מטעם 'רודף' גמור אי אפשר, כמאמר הגמרא שאין העובר 'רודף' אלא משמים האם נרדפת על ידי העובר, שאינו בר דעת כמובן). אבל כל זמן שהעובר טרם יצא ממעי

83 סדרי טהרות על אוהלות, דף קכג ע"ב, ד"ה מחתכין.

84 בראשית ט, ה.

85 סנהדרין נו, ב: "בן נח חייב על העוברין, שנאמר שופך דם האדם באדם, איזה אדם שהוא באדם, עובר שהוא במעי אימו". (ע"כ)

86 ראו סנהדרין נט. בתוד"ה ליכא.

87 וכלשון הגמרא במסכת סנהדרין עב: "יצא ראשו אין נוגעים בו, לפי שאין דוחין נפש מפני נפש. ואמאי, רודף הוא?? שאני התם, דמשמיה רדפי לה" (רש"י: לאמיה), ע"כ.

88 סנהדרין עד, א.

אימו, שאינו נפש, אפשר ואף חייבים להציל את האם מדין 'פיקוח נפש'! ואין שייכת בזאת טענת 'מאי חזית' מכיוון שהאם הינה נפש ולא העובר, ממילא אין כאן דחיית נפש מפני נפש. נמצא, כי לשני הטעמים הננו צריכים כאן: לטעם של 'רודף' לצורך הצלת האם באמצעות הריגת העובר שרודף אחריה להורגה, ולטעם שלילת תואר 'נפש' מן העובר בכדי להפקיע מכאן טענת 'מאי חזית' כאמור.

ז. האיסור ליהנות מן המת – חל אף על הוצאת עפר מקברו?

בגמרא⁸⁹ מסופר, כי קברו של רב נחשב כמקום סגולה לרפואה, אי לכך היו נוטלים הימנו עפר כנגד חום הקדחת ביומה הראשון. באו ואמרו לו לשמואל, ותוך כדי גם שאלוהו, האומנם הדבר מותר?? והלוא מת וכל הנטמן בקברו איסור הנאה הוא, כפי שנלמד מעניין 'עגלה ערופה'⁹⁰? השיבם שמואל, כי מותר הוא ונוהגים כמות, לפי ש'קרקע עולם' הוא וקרקע עולם אינה נאסרת, כפי שהגמרא מביאה בהקשר לכך היקש לעבודה זרה, כשם שעבודה זרה אין דין איסור הנאה חל על המחובר לקרקע, כך גם דינו של קרקע הקבר אינו נאסר בהנאה⁹¹.

שואל-מקשה רבנו⁹²: והרי אף בעבודה זרה שאינה נאסרת במחובר כאמור, מכל מקום אם עשו עמה מעשה אף המחובר נאסר, ולכן 'אף על פי שאמרו המשתחויה לקרקע עולם לא אסרה, חפר בה בורות שיחין ומערות אסרה'⁹³! והלוא קברו של רב חפרו אותה באמצעות מעשה חפירה, ואיך הותר אפוא ליהנות מן העפר שבו??

מיישב הגאון המחבר הקושייה בתירוץ מקורי:

מה שנאמר במסכת עבודה זרה לעניין חפירת שיחין ומערות לשם עבודה זרה, שהמקום נאסר בהנאה, זהו מפני שעצם מציאות בורות ושיחין ומערות הינה יצירה חדשה וחלל שנוצר לשם עבודה זרה, אי לכן נאסר החלל בהנאה למרות היותו 'קרקע עולם'. אבל בקברו של רב הרי לא נעשה דבר חדש בקרקע, אלא דפנות העפר משמשים שם

89 סנהדרין מז, ב.

90 עבודה זרה כט, ב: "אתיא 'שם שם' מעגלה ערופה, כתיב הכא 'ותמת שם מרים', וכתיב התם 'וערפו שם את העגלה בנחל', מה להלן אסור בהנאה (=משום שכפרה כתוב בו כקדשים), אף כאן אסור בהנאה". (=ע"כ)

91 שם: "וקרקע עולם אינה נאסרת, דכתיב (מלכים-ב, כג-ו) '[ויצא אֶת-הָאֲשֶׁרָה מִבַּיִת ה'.. וישׁוֹף אֹתָהּ].. וישׁלֹף אֶת-עֶפְרוֹהָ עַל-קֶבֶר בְּנֵי הָעָם', מקיש קבר בני העם לעבודת כוכבים, מה עבודת כוכבים במחובר לא מיתסרא דכתיב (דברים יב ב) 'אֲבָד תֹּאבְדוּן אֶת-כָּל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר עֲבָדוּ-שָׁם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אִתְּם יוֹרְשִׁים אִתְּם אֶת-אֱלֹהֵיהֶם עַל-הָהָרִים הַרְּמִים' - ודרשינן 'על' ההרים אלהיהם, ולא 'ההרים' אלהיהם, הכא נמי במחובר לא מיתסר". (=ע"כ)

92 בספרו סדרי טהרות על אוהלות, דף רטז ע"ב, בד"ה מקיש קבר בני העם.

93 עבודה זרה נד, ב. וברש"י שם: 'חפר בו בורות לעבודת כוכבים, אסרה אף להדיוט'.

לקבר, ודפנות הללו אין בהם דבר חדש שלא היה מקודם! הלכך דינו כקרקע עולם⁹⁴. ובאמת כוכי קבורה, שהם חללים שנחפרו ונחצבו לצורך קבורת המת, אסור שישמשו כמחסן למשל לאחר פינוי עצמות המת, מפני שכאן אין זה 'קרקע עולם' אלא יצירה חדשה לצורך המת, ולכן הם אסורים בהנאה.

מכוח סברתו זאת, מסיק רבנו להלכה כי בימינו אנו, כאשר הקברים משמשים ככסוי לקבר שנוצר בידי אדם מעפר חפירת הקבר, הריהם נחשבים לבניין חדש ולכן עפרם אסור בהנאה.

ח. בהן הנתקל במת מצוה, ובאפשרותו לשכור פועלים לקבורתו -

שוכרם או מטמא לו??

כתב בשולחן ערוך בהלכות אבלות⁹⁵:

"מצוה להיטמאות למת מצווה אפילו הוא כהן גדול ונזיר.. איזהו מת מצווה, שמצאו בדרך או בעיר של עכו"ם ואין לו קוברים, וממקום שמצאו אינו יכול לקרות ישראל שיענהו ויבוא לטפל בו ולקבורו, אסור לו לזוז משם ולהניח את המת.. אלא יטמא בעצמו ויקבורו. אבל אם היו ישראל קרובים למקום המת.. אין זה מת מצווה שיטמא עליו הכהן אלא קורים אותם והם קוברים אותו." (=ע"כ)

על כך מוסיף רמ"א:

"יש אומרים, שאם אינו מוצא [=הכהן] שיקבורהו רק בשכר, אינו חייב לשכור משלו, אלא מטמא אם ירצה. (=עכ"ל)

והקשו הפוסקים, הרי מצינו שנוח לאדם שיעשה מצווה בממונו, ואם כן מסתבר שיש לחייב את הכהן לשכור פועלים אף שהדבר יעלה לו כסף, ולא ייטמא למת מצווה. וכן מבואר בתוספות במסכת נזיר⁹⁶, שאם מזדמן לכהן מת מצווה והוא יכול לשכור פועלים לקבורתו, מחויב הינו לעשות כן ולא ייטמא לו??

משיב רבנו⁹⁷:

94 בשו"ת 'שרידי אש' לגאון רבי יחיאל יעקב וינברג, בחלק יורה דעה סימן ק, ענף השמיני, מביא המחבר סברת רבנו וכותב בהקשר לכך בהערה "כמדומני ששמעתי תירוץ זה גם מהגאון רמ"מ עפשטיין שליט"א, כשעבר דרך ברלין על מנת לעלות לארצנו הקדושה". אכן ראו בהמשך שם במדור 'מכתבים מאת גדולי הרבנים לתשובה זו' שמביא מכתב בעניין מאת הגאון הרב משה מרדכי אפשטיין הנ"ל, שם הוא מתייחס 'לאשר הזכיר בשמי התירוץ על קושיית החתם סופר.. והביא בשם הסד"ט..". ראו מה שכתב עוד לדון בזה.

95 שולחן ערוך יורה דעה, סימן שעד, סעיפים א, ג.

96 מג, ב ד"ה כיוון בשם ר"י.

97 סדרי טהרות, אוהלות, דף רטז ע"ב, ד"ה והא אית ליה ברא.

מכיוון שאין הכהן מצווה על קבורת המת אלא על שום היותו 'מת מצווה', אי לכן לא חלה עליו מצווה זו אלא בגופו ולא בממונו. ומכיוון שאין אדם מחויב לשכור פועלים שיקברו המת, רק באם ישנם פועלים זמינים לפניו או שיכול הינו לקרוא להם ויקברוהו בחינם, והרי כרגע אין מי שיקבור אותו, אי לכן חוזר דינו של מת להיקרא 'מת מצווה' והכהן מחויב לטפל בו בעצמו אף באם הינו נטמא בכך!

שמא תאמר, הרי בעצם מה שהכהן נטמא הריהו מפקיע מצוות 'וקדשתו' ואם כן, שמא נחייב אותו על שום זאת בעצמו לשכור פועלים בכדי שיקברוהו, ולא יטמא למת?? תשובה: במקרה של 'מת מצווה' אין מצוות 'וקדשתו' פוקעת עד שנחייב אותו לשכור פועלים כדי שלא תפקע, אלא אינה חלה בו מלכתחילה!, כדברי רש"י במסכת ברכות⁹⁸ שמת מצווה שמצווה נזיר או כהן לקבורו אין זה מדין דחייה גרידא, אלא שדין הוא שאמרה תורה שהאיסור להיטמא אינו חל במקרה של מת מצווה! אי לכך אין סיבה בעולם שייאסר לכהן לקבורו בעצמו, אף כשבידו לשכור פועלים, ואדרבה מצווה הינו לקבורו בעצמו, ואלו לשכור פועלים אין חיוב עליו כלל.

אי לכן, מחדש רבנו, כי באם מצוי לפניו רק יהודי עבריין שיכול לקבור המת, אבל הוא לא יעשה כן למען המצווה או החסד רק תמורת שכר מלא בלבד, אין על הכהן חיוב לשוכרו בממון, ואדרבה המת הופך בכך להיות 'מת מצווה' שמותר ואף חובה על הכהן להיטמא לו.

ט. מנהג הקמת 'אהל' על קברי צדיקים, בארץ ובחוצה לארץ

מי שיביט מסביבו ייווכח בתופעה ראויה לציון, כי לפחות בנוגע למאתיים וחמישים השנים האחרונות, קברי צדיקים שבחו"ל (שלא חרבו) מוקם על גביהם 'אהל' בנוסף למצבה שעל הקבר, ואלו על קברי הצדיקים שבארץ ישראל (מלבד בודדים שבהם, ובפרט אלה שנבנו מלכתחילה על מערות קבורה כדוגמת ציון מערת המכפלה, קבר רחל, ציון רשב"י ועוד) לא הקפידו כלל לבנות עליהם 'אהל', ועל פי רוב אכן אין מצוי שם 'אהל'. והלוא דבר הוא!

ברם משהננו רואים דברי רבנו ב'סדרי טהרות' על אוהלות⁹⁹, דומה שאנו מבינים בפשר הדבר.

שכן בפרק שמונה עשרה של מסכת אוהלות, מביא רבנו למימרת חז"ל הידועה כי "אין עושים נפשות לצדיקים, דבריהם הן הן זיכרונם"¹⁰⁰.

98 דף כ ע"א ד"ה שב ואל תעשה שאני.

99 סדרי טהרות על אוהלות, דף רלו ע"ב, ד"ה חזקת נפשות. וראו גם ב'פירוש הקצר' שם.

100 בראשית רבה, פרשת וישלח, פרשה פב, אות י; ירושלמי שקלים, פרק ב, הלכה ה.

הלכה זו נפסקת היא ברמב"ם¹⁰¹, אך משום מה אינה מובאת בשום מקום בשולחן ערוך. אבל מכיוון שלא מצינו מי שיחלוק על כך להלכה, מדוע אכן מקימים אנו 'אהל' על גבי קברי צדיקים?? והנה לגבי עצם הקמת 'מצבה' יכולים הננו לתרץ, כי מאחר שכיום מקימים מצבה על גבי כל קבר וקבר, אי לכך אין עניין שדווקא על גבי קבר הצדיק לא יקימו מצבה, בפרט שבהעדר מצבה עלולים הכוהנים להיטמא מבלי יודעין, והרי כיום אנו חוששים להלכה לשיטות שסוברות שגם קברי צדיקים מטמאים. אולם 'אהל' אין מקובל להקים על כל קבר, מדוע באמת יקימו אהל על קברו של צדיק לאור המאמר הנזכר כי 'אין עושים נפשות לצדיקים...?' ומה החילוק בעניין זה בין בני חו"ל לבני ארץ ישראל??

אך רבנו בדבריו מציע להנהגה זו הסבר מקורי:

בתוספתא מובא¹⁰² כי "חזקת נפשות שבארץ ישראל טהורות, חוץ מן המצוינות בלבד". מבאר רבנו, כי בארץ ישראל בלתי נהוג היה להקים בניין על גבי הקברות ('אהל'), לפי שכאמור 'אין עושים נפשות לצדיקים, אלא דבריהם הן זיכרונם'. רק בחוץ לארץ היו מקימים 'אהל' על קברי הצדיקים, למרות שאין עושים נפשות לצדיקים, זאת לפי שאוויר חוצה לארץ כידוע גזרו עליו חכמים טומאה, אי לכך, ועל מנת שלא לפגום באוויר הקודש המצוי על גבי קברי הצדיקים, היו נוהגים להקים 'אהל' ובית על גבם, על מנת לחוץ בכך בין האוויר שעל קבר הצדיק, לבין אווירה של חוץ לארץ שהינו טמא! זו לבד הסיבה לכך שהעמידו 'אהל' למרות הכלל כי אין עושים נפשות לצדיקים, דבריהן הן זיכרונם. שכן מאמר זה נשנה על ידי התנא בהתאם למקומו שבארץ ישראל, כפי שמוכח מלשונו כי "חזקת נפשות (=ציוני קבר) שבארץ ישראל טהורות". למה בארץ ישראל דווקא?? משום שבארץ ישראל לא היו מקימים בסתם 'אהל' אלא ציון קבר לבד, ואלו 'אהל' הקימו רק לצורך בני אדם שינוחו שם, וזה אינו מקום של קבר, אי לכן 'נפשות שבארץ ישראל טהורות! שזהו דין מיוחד לארץ ישראל, כאמור.

ללמדך, כי בארץ ישראל, שם לא הייתה קיימת סיבה 'לחוץ' בין אוויר שעל הקבר לאוויר בחוץ, לפי שאווירת ארץ ישראל טהורה היא, לכך לא הקימו 'אהל' על הקבר כמאמר 'אין עושים נפשות לצדיקים! וזהו אפוא פשר החילוק שבין חו"ל וארץ ישראל במנהג בניין 'אהל'¹⁰³.

101 פרק ד' מהלכות אבלות, הלכה ד: "ומציינין את כל בית הקברות ובנין נפש על הקבר. והצדיקים אין בונים להם נפש על קברותיהם, שדבריהם הם זיכרונם" (ע"כ).

102 תוספתא דאוהלות, פרק ששי.

103 בגוף עניין הקמת מצבה ובניית 'אהל' ראו: שו"ת טוב טעם ודעת, הגר"ש קלוגר, יו"ד סימן רז; שו"ת כתב סופר, חלק יו"ד סימן קע"ח; שו"ת מנחת אלעזר, ח"ג סימן לו; שו"ת שבט הלוי, ח"ז סימן קצב, קצד; ח"י סימן ריג.

י. 'עשר קדושות שבארץ ישראל'

ומפת ארץ ישראל לחלוקת השבטים ולקדושת הארץ

ידועה היא המשנה בפרק ראשון של כלים הפותחת בלשון "עשר קדושות הן". משנה זו, מהווה כותר ותמצית לכל דרגות הקדושה שבארץ ישראל, לדיניה ולפרטיה השונים. במסגרת משנה זו, ובמסגרת מכלול הסוגיות הקשורות בה במרחבי ש"ס בבלי וירושלמי ושאר מקורות חז"ל, מרחיב רבנו בביאור שיטותיה והלכותיה של קדושות אלו לאורכן ולרוחבן, ומפליא פלאות בשידוד מעמקיה וביישור אורחותיה, תוך חידושים וביאורים רבים.

אחת השאלות הינה מתעוררת למקרא דברי המשנה "ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, ומה היא קדושתה? שמביאים ממנה העומר והביכורים ושתי הלחם, מה שאין מביאים כן מכל הארצות" (=סוריה, עמון ומואב, ועוד) - עד כאן מדברי המשנה. וקשה, מפני מה לא נקטה המשנה קדושה מבוארת ושכיחה יותר בארץ ישראל, היינו שנוהגות בה מצוות התלויות בארץ כתרומות ומעשרות, שאינן נוהגות בכל הארצות??

מיישב רבנו:

גדרים שמניחה המשנה בקדושת ארץ ישראל, הינם גדרים קבועים ובלתי ניתנים לשינוי, שאי אפשר שיתפשטו אל מעבר לגבולותיה של הארץ. אבל מצוות התלויות בארץ תלויות הינן במקומות הכיבוש בארץ ישראל, שאם יכבשו ישראל ארצות נוספות יתחייבו אף הם במצוות הללו כדברי בעל 'ספרי' על הפסוק "כָּל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ פֶּה-רַגְלְכֶם בוֹ לָכֶם יְהִי"¹⁰⁴, דזה לשון 'ספרי' שם:

"כָּל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ פֶּה-רַגְלְכֶם בוֹ, לָכֶם יְהִי". אם ללמד על תחומי ארץ ישראל [=שאינן לארץ ישראל גבול אלא כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם] הרי כבר נאמר "מִן הַמִּדְבָּר וְהַלְבָנוֹן..." (=וסיפא דקרא "יְהִי גְבֻלְכֶם" הרי תיחם בזאת גבולות ארץ ישראל!) אלא משתכבשו את ארץ ישראל, תהיו רשאים לכבוש חוצה לארץ. ומניין שהמצוות נוהגות שם (=במקומות הכיבוש)?? הרי אתה דן: נאמר כאן "יְהִי" ונאמר להלן "יְהִי", מה 'יהיה' האמור להלן המצוות נוהגות שם, אף כאן מצוות נוהגות שם! (=עכ"ל ספרי)

ומכיוון שארץ ישראל כמות שהיא, עשויה להתרחב מפאת מצוות התלויות בארץ ולכלול עמה מקומות נוספים שאינם כבושים בהווה תחת יד ישראל, אי לכן אין מקום להגדיר את קדושת הארץ על פני שאר הארצות במצוות התלויות בארץ שנוהגות בה, היות שאין כאן גדר קבוע ואפשר שהמצב יתרחב ויחולו בו שינויים. מה שאין כן מצוות 'עומר ושתי הלחם' שהינן מובאות רק מאר"י, שזו גזירת הכתוב שאלה מגיעות מתחומי ארץ ישראל בלבד.

104 דברים יא, כד.

מפת ארץ ישראל

בעוסקנו בפרק זה בנושא קדושת הארץ ודיניה, מן הראוי לציין כי רבנו, לצד ביאורו המקיף בנושאים אלה, הוסיף בספרו מפה מצוירת וייחודית של ארץ ישראל לגבולותיה כפי שיצאה מתחת גלילות ידיו ממש, ונדפסה בסוף הכרך של 'סדרי טהרות' על מסכת כלים.

מעל המפה מתנוסס הכיתוב "זאת תהיה לכם הארץ לגבלתיה סביב"¹⁰⁵, כאשר מתחתיה מופיע הכיתוב דלקמן "רשימת ארץ ישראל לגבלתיה סביב, במידה מדויקת שזורמז עליה בפרק א' משנה ו'¹⁰⁶. וגם יובן ממנה סדר מסעי בני ישראל, וגבולי הארץ בפרשת מסעי¹⁰⁷ ובספר יהושע¹⁰⁸. וכל הכתובים בעניינים אלו, יתבארו במבחר על ידי ציור הלז". (=ע"כ)

המפה הזאת כוללת גם את ארצות בני גד ובני ראובן, וכן את ארצות סוריא, עמון ומואב ואדום, הנחוצות לתיאור מסע בני ישראל במדבר, וגם לפי שאחד הנידונים אשר רבנו עסק בהם במסגרת ביאורי 'עשר קדושות' במשנה, הינו עניין מעמדו ההלכתי של 'ארצות עבר הירדן' באם חלה עליהן קדושת הארץ כלשהי, ולגבי איזה עניינים¹⁰⁹ - דיון המתפרס על פני עמודים מספר בספר, ודבריו אלה של רבנו משמשים יסוד לכל העוסקים בסוגיות הללו.

לגודל חשיבות המפה ואישיות מייצרה הדגול, עיסוק בעניינה חורג מתחום משנת "עשר קדושות" או מסעי בני ישראל והנחלת ארץ ישראל לשבטים, והיא אף עולה בימינו על גבי שולחן מלכים מאן מלכי רבנן, בנוגע לקדושת 'חבל הערבה' שבדרום מזרח הארץ ומקומה ההלכתי בקדושת ארץ ישראל, כמו גם תחומה המדויק על מפת הארץ. שאלה זו מעסיקה עד עצם ימינו את פוסקי ההלכה, במיוחד בנוגע לקדושת שביעית שבו, כאשר חלק מפוסקי ההלכה נסמכים בין השאר על דעת רבנו ושיטתו במפה זו¹¹⁰. מאידך ישנם השוללים דעה זו

105 במדבר לד, יב.

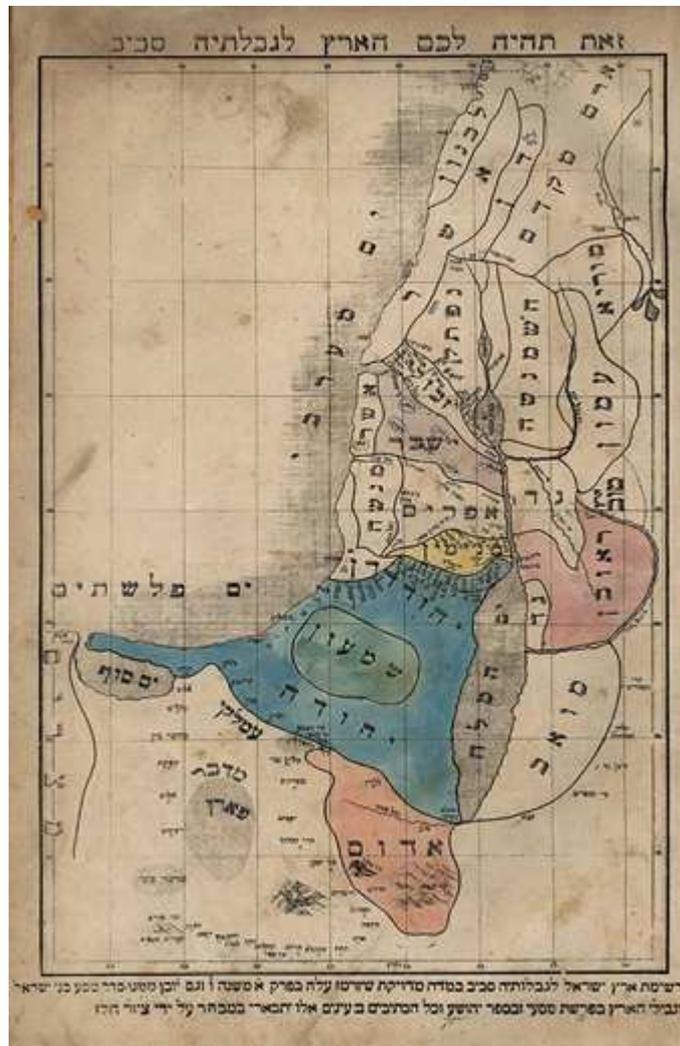
106 משנה דעשר קדושות, המתחלת בדף לט ע"ב, והסוגייה משתרעת עד לדף מט ע"ב.

107 מסעי בני ישראל, במדבר לג, א-מט; וגבולות הארץ, שם לד, א-יב.

108 יהושע טו.

109 סדרי טהרות כלים, דף לט ע"ב-מ ע"א, ד"ה ארץ ישראל מקודשת. וראו עוד שם, מ-ב.

110 השו"ת הגאון רבי יוסף ליברמן, שו"ת משנת יוסף, ח"ב, קונטרס גבול דרום מזרח א"י, עמ' קלב: "גם הגה"ק ר' גרשון העניך ז"ל האדמו"ר מראדזין בעל 'פתיל תכלת' בסוף ספרו 'סדרי טהרות' הדפיס "רשימת א"י לגבולותיה סביב במידה מדויקת.. וגם יובן ממנה.. גבולי הארץ בפ' מסעי ובס' יהושע'.. בגבול הדרומי פונה הוא באלכסון מערכי-צפוני מקצה ים המלח.. חזינן ג"כ גברא רבא אמר מילתא, והגם שאין אנו מקילים כמותו אלא פונים מים המלח באלכסון מערכי-דרומי, אבל הבו דלא לוסף עלה יותר מדי" עכ"ל (וצירף המפה הזו בעמ' קמב, שם). העירו למפה זו הגאון רבי שמואל דוד הכהן מונק מחיפה, בשו"ת 'פאת שדך' ח"ג סימן קפג, בתשובתו להגר"י ליברמן לאחר

פרסום ספרו 'משנת יוסף' על שביעית ח"ב, שם צירף קונטרס גדול בעניין גבולות הארץ, וכותב אליו בתוך הדברים: "ומעכ"ת צירף כמה מפות, והנה יש מפה של הרבי מאיזביצא זצ"ל בעל התכלת הידוע, והיא מפה הנראית מדויקת" עכ"ל. ובאמת המפה הזו נמצאת מתאימה בעניין גבול דרום הארץ עם מפת הגאון רבי שלמה העלמא בעל 'מרכבת המשנה' שיצאה בדורנו מכתב יד שניצל מן המלחמה העולמית באורח פלא ונדפסה בספרו על גבולות ארץ ישראל הנקרא 'חוג הארץ' (ירושלים תשמח). וכן עם המפה המיוחסת להגר"א מווילנא שנקראת 'צורת הארץ לגבולותיה'. (אכן יש כמה פרטים שאינם מדויקים לפי מה שנודע לנו כעת במפת הארץ, למשל מקום ים המלח שלפי המפה יורד דרומה עד מול אמצע מדבר סיני, ובאמת מקום ים המלח מסתיים מול עיגול הארץ ממערב

מפת ארץ ישראל מתקופת המקרא שצרפה רבנו 'סדרי טהרות' בסוף ספרו על מסכת כלים

של רבנו, והדברים נתונים למשא ומתן של הלכה בין כותלי בית המדרש¹¹¹. ויש שרצו לשלול מפה זו שאינה כלל מעשי ידי רבנו¹¹², אבל אין הדבר נכון כל עיקר¹¹³. (=מפה זו, לרוב חשיבותה ההיסטורית וההלכתית, נדפסה אף בפני עצמה בתור 'מפת הרבי מראדזין' ומאכלסת את מדפי המפות בספריות היהודיות הגדולות בעולם, וכן מופיעה היא בכל הספרים העוסקים בתורת המפות של ארץ ישראל).

יא. 'לית אנן צריכין חששין לשמועתא דרב ששת';

'האי תלמידא - קטוע מטורא דסיני הוה'

קו עקבי אימץ לעצמו הגאון המחבר - בכל מקום שנוכרת אמרה בדברי חז"ל כלפי אחד מחכמי התורה, היכולה להתפרש בלשון גנאי, ואפילו במקום שיש המפרשים אותה כן, אין המחבר מקבל ההסבר אלא הינו חותר לפרשה באופן אחר המשתמע בכיוון של שבח.

כך למשל הננו מוצאים ביטוי מסוים בלשון הירושלמי בשני מקומות, בקשר לאמורא רב ששת, ולפיה התבטא רבי זעירא לגביו לאמור 'לית אנן צריכין חששין לשמועתיה דרב ששת, דהוא גברא מפתחא'¹¹⁴. מפרשי הירושלמי בעל 'קרבן העדה' ו'פני משה' מפרשים מאמר זה כך:

אחרי העיר עזה). בעל 'משנת יוסף' הוסיף לעמוד על דעתו בעניין גבול הערבה עד סוף ימיו, וענה לכל הקונטרסים שפורסמו כנגד דעתו בנידון. ראו בשו"ת משנת יוסף ח"ד סימן כ"ה-כ"ו ('הגבול הדרום מזרחי של א"י - הערבה') ובכל המקומות ממשך לציין בין היתר למפת הגה"ק בעל 'פתיל תכלת' (שם בעמ' פא, פז, פח, צ, צה), וכן בספרו שו"ת משנת יוסף חלק י"ב סימן מג-מד, פא, פב, פג, פד (ומזכיר גם כן מפת סד"ט בעמ' קל).

111 ראו בקונטרסים הרבים שיצאו לאור בנידון חשוב זה, כגון בספרו של הרב משה מ. קארפ 'הגבול הדרומי ושטח הערבה' (עמ' 67 'בדברי ה"משנת יוסף'); 'מנחת ערבה' (עמ' 444); 'העקוב למישור' מאת הרב שמעון מן, עמ' קמד; ועוד.

112 הרב דן שווארץ בספרו 'אלה מסעי' ירושלים תשנ"ו, עמ' רמב-רמה. שם יוצא בחריפות נגד המפה שלדעתו נוגדת לכאורה את דעת רבותינו ומסיק כי 'ממילא ברור כי לא צוירה על ידי המחבר, ולא הוכנסה לספר על ידי המחבר'. המפה עצמה מופיעה בספר הנ"ל בתור 'מפה 37' עם הסברים בעמוד שבצדה, וחזרה על הטענות דלעיל. ואין כאן המקום להיכנס ולדון בגוף הטענות שהועלו על ידי המחבר.

113 שהרי רבנו בעצמו מציין כמה פעמים בספריו המאוחרים למפה זו. ראו למשל בספר 'פתיל תכלת' דף ו ע"א (בדפוס ישן) "והיינו שדרומו של חלק נפתלי ששם ים כנרת היה פוגע בצפונה של זבולון כמו שמצויר במפת ארץ ישראל הנספח לחיבורנו סדרי טהרות מסכת כלים" (ע"כ). וכן בעמ' 150 (שם) "עיר לוז בארץ החתי בערי הר עפרון בנה והוא סמוך לפלטרית כמו שמבואר במפת ארץ ישראל שבסוף מסכת כלים" (ע"כ).

114 ירושלמי שבת, פ"א ה"ב; ירושלמי שקלים, פ"ב ה"ה.

'אין אנו צריכים לחוש לשמועות דקאמר רב ששת בשם הגדולים', על שום שהוא 'גברא מפתחא' פירוש 'שעיניו סתומות וכמו שקורין לסומא 'סגי נהור' כך קורין אותו 'מפתחא' לשון פתוח. וכיוון שאינו יכול לראות האנשים ששומע מפיהם, ואפשר שמא אינש אחרינא והוא טועה בטביעת קלא. ולי נראה, כיוון שאינו רואה אינו יכול לכוון הדברים שהרי אי אפשר לו לאמרה כאלו בעל השמועה עומד לנגדו, שהרי לא ראה אותו מעולם, הלכך אין סומכין עליו בזה'. (=עכ"ל 'קרבן העדה')

על כך מגיב וכותב 'סדרי טהרות'¹¹⁵:

'ובעניותין אנו תמהים, מלבד דלשון 'לית אנן צריכין חששין' לא משמע כפירושם.. אעיקרא דמילתא אנן תמהין לומר דרבי זעירי לא חשש לשמועותיו של רב ששת שהיה מריה דשמעתתא בכולהו הש"ס, ורב חסדא הוה מרתען שפתייה ממחנייתא דרב ששת במס' עירובין (זו.), ועיין מנחות (צה:) דקרי לה אדם קשה כברזל...'

'ועל כן בעניותין נראה עיקר כמו שפירשנו בקונטרס, ובשבחו של רב ששת היה מדבר (וז"ל בקונטרס "לית אנן צריכין חששין לשמועתיה דרב ששת. לחוש שמא לא דקדק היטב בשמועתו, ושמא מאינש אחרינא דלאו בר סמכא שמעה ולא אדעתיה ואמרה משמא דגברא רבא: דהוה גברא מפתחא. שיש לו לב פתוח כפתחו של אולם, וודאי דקדק שלא לקבל שמועה אלא מבר סמכא כרב ששת שראוי לסמוך עליו. אבל על שמועתיה דאינש אחרינא דלאו בר סמכא כרב ששת חייש שמא לא דקדק בשמועתו, ושמא מאינש אחרינא דלאו בר סמכא שמעה ותלי לה בגברא רבה"¹¹⁶. (=עכ"ל רבנו ב'פירוש הקצר')

מאמר אחר נמצא אף הוא בירושלמי סנהדרין¹¹⁷ וזה לשונו:

"אמר רבי, תלמיד ותיק היה לרבי מאיר, והיה מטהר את השרץ ומטמאו מאה פעמים. אמרין, ההוא תלמידא לא הוה ידע מורייה. אמר רבי יעקב בר דסאי, ההוא תלמידא קטוע מטורא דסיני הוה" (=ע"כ)

115 סדרי טהרות אהלות, דף רלט ע"א, ד"ה לית אנן צריכין.

116 וזכה רבנו לכוון בדבריו לפירוש רבנו שלמה סיריליאו בפירושו על ירושלמי מסכת שקלים שטרם יצא בימיו (יצא מכ"י בריטיש מוזיאום על ידי הגרא"ז גרבוז בירושלים תשי"ח). וז"ל מהרש"ס "הכי פירושו שהיה אומר לתלמידיו דכל שמועה שהייתה מרב ששת לא יהיו חוששין בה ולספק עליה ולהרהר עליה דוודאי כולה נקייה ושהיה ליבו פתוח כאולם, ואם כן היה רב זעירא נאמן לרבו" עכ"ל. וידוע שרבנו מאוד החזיק מעוזו בפ"י מהרש"ס לעדיות.

117 ריש פרק 'אחד דיני ממונות' (פרק רביעי סוף הלכה א).

פירש בעל פני משה':

"ההוא תלמידא לא הוה ידע מורייה. לא ידע כלום להורות כהלכה ופלפול של הבל היה לו: קטוע מטורא דסיני הוה. כלומר שלא קיבל לחלקו בתורה כלום מהר סיני, דכל הנשמות היו שם וקיבל כל אחד חלקו בתורה כדכתיב 'אשר ישנו פה ואשר איננו פה' ע"כ.

וכתב על כך 'סדרי טהרות'¹¹⁸

"ואינו נכון, וח"ו לומר כן על תלמיד ותיק של רבי מאיר. ורגיל הייתי לפרש דהאי תלמידא לימוד זה שהיה דורש לטהר את השרץ 'קטוע מטורא דסיני הוה' שלא היה על פי ההיקשים של י"ג מידות שניתנו למשה מסיני להיות התורה נדרשת בהן.. אכן כעת האיר ה' עיניי.. במדרש תהלים מזמור י"ב על הפסוק 'אמרות ה' אמרות טהורות' אמר רבי ינאי, לא ניתנו דברי תורה חתוכים אלא כל דבר שהיה הקב"ה אומר למשה היה אומר לו מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור. אמר לפניו ריבונו של עולם, עד מתי נעמוד על בירורה של הלכה? אמר לו 'אחר רבים להטות! ועלה מייתי שם אחר כך, תלמיד ותיק היה לרבי מאיר [וכו']. ונראה מזה הפירוש כאן, שמשבחו לתלמיד זה שמקור מחצבו נחצב מטורא דסיני, ששם ניתנה התורה להידרש במ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא.

ובהמשך מביא רבנו מדברי אביו הגה"ק מאיזביצא ואומר:

"ומה שהזכיר לשון 'קטוע' פירש אדוני אבי מורי ורבי הרב הגאון הקדוש שילאיט"א, כי מה שנאמר 'אחרי רבים להטות' אינו בהלכות המבוררים בתורה, ואין להוציא הכתוב ממשמעו בדבר שמפורש להדיא, כי סוף מ"ט פנים הוא לבוש 'הפשט' כפי תפיסת שכל האדם בעולם הזה, ואחר גמר הזה אין להוסיף ולגרוע במצוות מעשיות שנתלבשה התורה בהם 'את זה תאכלו' ו'את זה לא תאכלו'. ורק על ידי הפשט הוא השער לבוא לפנימיות התורה עד למעלה למעלה. וזה התלמיד בדרוש הזה קטע לבוש האחרון ודרש למעלה כפי הארתה טרם שניתנה בהר סיני לעולם הזה. אכן לא דרש להלכה רק לקבל שכר, כמו שאמרו חז"ל 'דרוש וקבל שכר'. (=עכ"ל רבנו. ובדבריו הפך הפשט לשבח אותו התלמיד)

יב. "אשריך בליים, שנכנסת במומאה, ויצאת במהרה!"

לסיום עסקנו בנושאי הלכה שבספר 'סדרי טהרות', כאשר בדוגמאות שהבאנו נגענו בקצה המטה ביערת הדבש שבו, ויותר ממה שקרינו לפניכם כתוב כאן בספר הגדול

'ילקוט הטהור' מאת רבנו זללה"ה. הננו בזאת להביא דברי סיום באגדה משל תורת רבנו בנוגע לעניין 'סדר טהרות' שמופיע בסוף הספר על מסכת כלים, ונושאו הינו מאמר שבכותרת דלעיל.

משנה האחרונה שבמסכת כלים¹¹⁹ מסתיימת במילים הללו:

"האפרכס של זכוכית, טהורה (=פירוש אפרכסת זהו כלי רחב מלמעלה וצר מלמטה, שהוא מעביר דרכו את החיטים אל הריחיים, נכנס מצד זה ויוצא מצד זה).

"אמר רבי יוסי: אשריך כלים (=מסכת כלים), שנכנסת בטומאה, ויצאת בטהרה! (=שהיא מתחלת ב'אבות הטומאות' ומסיימת 'האפרכסת של זכוכית טהורה'). (=ע"כ)

מעבר לסיום בדבר טוב' כפי שמקובל בתורה - אומר מרן המחבר - כי דברי רבי יוסי שהם חותמים את המסכת ומדברים אודות טהרת 'כלי זכוכית', הינם מסמלים במהותם את עניין הטומאה והטהרה שחלים ומתרחשים בבני אדם.

שכן מהו עניין 'טומאה' וכיצד היא חלה על חפצי עולם הזה כאדם וכלים, ואוכלים כמשקים?? והרי כל החפצים הללו הינם בראי יוצר כל, שאין כמותם לטהרה ולשלימות, כמאמר "מה גדלו מעשיך ה', מאוד עמקו מחשבותיך"¹²⁰, ומה עניין 'טומאה' לכאן?? אלא, אומר המחבר, מעשי השם יתברך הינם אכן כליל השלימות. אבל כאשר יורדים הם ונכנסים להישג ידם של בני האדם, שהם יצורים בעלי בחירה שמתעלמים לעיתים ממצואות הבורא כביכול ומחשבים שכוחם ועוצם ידם עשה להם את החיל הזה, יכולה אז שתשלוט ותחול על חפצי הבריאה הללו 'טומאה' שעניינה שכחת הבורא וניתוקו ממקורו הטהור העליון. דבר זה מוגדר בתור 'טומאה', אשר הימנו ומשימושו יש להתרחק, למען לא ייגרם לאדם נזק בטוהר הכרתו.

ולכן כל חפץ או מאכל שבעולם אינם מקבלים טומאה רק לאחר שלב של 'הכשרה לטומאה' היינו כגון מאכל שנפל עליו משקין, או חפץ לאחר שנגמרה מלאכתו והוכשר לשימוש האדם. זאת מכיוון שעד לשלב ההוא אינם מצויים בתפיסת האדם, אי לכך נשארו הם בשלימותם כפי שיצאו מידי יוצרם ובוראם וטרם שלטה בהם ידי אדם וכוח בחירתו, שבכוחו להרחיק כאמור את החפץ או המאכל משורשו. ומסיבה זו 'פרי' בעודנו מחובר לקרקע אין חלה עליו טומאה, אף שנפלו עליו משקים, לפי שבעת חיבורו לקרקע חשוב הפרי כמי שעודנו מחובר למקור בריאתו וטרם נכנס לרשות האדם, שרק מכוח בחירתו ושכחתו מהבורא יכולה לחול הטומאה.

119 פרק ל, משנה ד. סדרי טהרות כלים, דף רסה ע"א.

120 תהלים צב, ו.

לאור זאת הרי זוהי אפוא עבודת האדם בעולם, שיהא מזכך את גופו ונפשו, היינו בהכרתו הפנימית והן גופו וכוחותיו החומרניים שהינם מהווים מעין 'נרתיק' לנשמה, שיהיו מכירים במציאות הבורא בשלימותה ובכך שכל העבודות והמעשים שבעולם הינם באים מידי השם יתברך, וכי כל מציאות האדם היא כדוגמת 'כלי אפרכסת' שדרכו מועבר כל הנכנס לתוכו מצד לצד, כאשר האפרכסת אינה משמשת מאומה מלבד מעשה 'צינור' לשימוש של בעל הבית, המכניס ומוציא דרכו דברים כחפצו וכבחירת ליבו.

אבל גם באפרכסת זו יש ויש. ישנו אפרכסת של מתכת, שהדברים העוברים בה אינם נראים לחוץ בהעברתם, שיכול האדם לחשוב שנפעל בחפץ דבר כלשהו בהיותו בתוך האפרכסת, והעומד בצד אינו רואה כל מאומה עד שהחפץ הנכנס בתוכה יוצא מצדו השני. כך ישנם בני אדם היודעים את ריבונם, אבל בוחרים ביודעין להתעלם מידיעה זו, ולפעול מבלי לחשוב. 'אפרכסת' ממין זה הינה טמאה, שכן כלי כזה הינו משאיר מקום לאדם להתעלם מן האמת.

מה שאין כן 'אפרכסת של זכוכית' שתוכה שקוף כברה, ובה רואה אדם בשקיפות כיצד הנכנס מצד זה יוצא מן הצד השני מבלי שנפעל בו שום שינוי, כשהאפרכסת משמשת רק כמין שפופרת וצינור בידי בעל הבית להעברת דברים מצד לצד. כלי זכוכית כזה הינו מסמל האדם שפועל מתוך הכרה מלאה במעשי השם יתברך בעולם, כאשר יודע הינו כי למרות בחירתו והחובה שמוטלת עליו במעשיו, אינו משלה עצמו לחשוב שהדברים באים באמת מכוחו, אלא מייחס הוא הדברים אל מקורם לעליון. כלי זכוכית כזו וגוף כזה שמהווה 'נרתיק' אנושי לנשמה שכזו, הינה טהורה ואין הטומאה יכולה לשלוט בו! וזהו שאומר רבי יוסי בלשונו הזהב "אשריך כלים, שנכנסת (לעולם) בטומאה, ויצאת בטהרה!"

נ ס פ ח י ם

- א. אנקדוטות מביקורי רבנו בבית גדולי ישראל לשם קבלת הסכמה לספר
- ב. כתבי היד של הספר 'סדרי טהרות' ומה עלה בגורלם
- ג. האם היה בעבר 'תלמוד' (בבלי או ירושלמי) על מסכת כלים?
- ד. מדוע לא נערך תלמוד בבלי או ירושלמי על סדר טהרות?
- ה. מחברים שביקשו לחבר ספרם במתכונת הספר 'סדרי טהרות'

*

אנקדוטות מביקורי רבנו בבית גדולי ישראל לשם קבלת הסכמה על הספר

אצל הגאון רבי יוסף שאול נאטאנואהן מלכוב

תיאור חי נשתייר בידינו משהותו של רבנו במחיצת הגאון מלכוב בעל "שואל ומשיב", אצלו בביתו התארח במשך שבוע ימים ובסופו זכה לקבל ממנו הסכמה נלהבת לספרו הגדול.

כך מסופר בספר "יחידי סגולה"¹²¹ מפרי קולמוסו של הרה"ג רבי איסר פרנקל זצ"ל, רב בתל אביב, המתאר בעט סופרים מפי חסידים ואנשי מעשה:

"עשר שנים הוא [=הרבי מרדכי] עמל על עבודת ענק זו [=של חיבור 'סדרי טהרות'] פרי רעיונו, ובתום העשור ראה לפניו את הפרי כשהוא בשל. ואז, קם ממושב ונסע אל גאון הדור בתקופתו, רבי יוסף שאול נתנזון זצ"ל אבד"ק לבוב, על מנת לקבל את הסכמתו למפעל..

כשהוא מגיע למחוז חפצו, למברג היא לבוב, הוא עולה לבית של המרא דאתרא, בית המהווה 'מלכות של תורה'. בבית הרב מתקיימת ישיבה ובה לומדים חריפי הצורבים לבוב, והרב דמתא עצמו עומד ומרביץ תורה לפני התלמידים¹²².

121 תל אביב תשטז, עמ' 44. הדברים פורסמו על ידו מקודם לכן בעיתון 'שערים' מתאריך ב' אד"א תשי"ד.

122 במקור מסופר כי היה זה גיסו של הרב, רבי מרדכי זאב איטינגא, שהרביץ תורה לתלמידים ועמו היה המעשה, אבל הדבר בלתי יתכן, היות שדרכי רמ"ז נפרדו מגיסו רי"ש עוד הרבה מקודם, בשנת תרט"ו, והוא בעצמו נפטר שנים לפני כן, בשנת תרכ"ד. אי לכך הנחנו שכנראה פרט זה השתבש, ותיקנו המעשה שיוכל להתאים למציאות.

הרב רכון על הדוכן שלפניו ומגיד שיעור לתלמידים, מדי רגע נשמעת הערה לגופו של השיעור מפי אחד התלמידים ומגיד השיעור, הוא הרב, מסביר את הדברים.. תוך האזנה לשיעור, תירץ רבי גרשון חנוך הצעיר בהיגיון רב קושיה שהוקשה במהלך השיעור. נהנה הרב מחריפות ההמצאה, הסב את פניו לעבר האברך הצעיר, והם עברו להתפלפל בנושא.

בחצות הלילה מתקבל האורח בחדרו של הגאון רבי יוסף שאול בעל "שואל ומשיב". רבי יוסף שאול שקוע בתלמודו, ואינו שם לב שנכנסו אנשים לחדרו. סוגיה חמורה דורשת את פתרונה, והוא שקוע בה בכל רמ"ח אבריו. התנצל רבי יוסף שאול בפני האורח על שהקושיה גוזלת את שעותיו, ותוך כדי התנצלות הרצה בפני אורחו את מהותה של הקושיה.

נענה רבי גרשון חנוך ואמר:

'מר איננו חסיד ולא בן חסידים, ועל אחת כמה וכמה שאינו מאמין ב'מופתים'. אף על פי כן, אולי ייפלא בעיניו שבעת היפרדי מאבא מארי שיחי' עסקנו בהלכה כדי לקיים דברי חז"ל "אל ייפטר אדם מחברו אלא מתוך דבר הלכה", והוקשתה לנו אותה הקושיה, וכך תרצנו אותה".

התירוץ הדהים את רבי יוסף שאול, והוא קם ממקומו לכבוד האורח וקרא לו לסעודת ערב חגיגית. הוא פקד להחמיץ לכבוד האורח את כלי הפסח שבזווית חדרו...

שבוע ימים ישב הרבי בעיר למברג, ומארחו הגדול משתעשע עמו בדברי תורה. לשבת ביקש רבי יוסף שאול להזמינו לסעודה. רבי גרשון חנוך ניסה לסרב, מתוך נימוק שהרב מקפיד על תפילה בזמנה ולכן גם אוכל את סעודת השבת בשעה מוקדמת. מה שאין כן הוא, שדרכו לאחר בתפילה ובסעודה.

נענה רבי יוסף שאול ואמר: 'אם כן ארגיל את עצמי להרגליו של מר'! השיב רבי גרשון חנוך: 'אם מר מקפיד על תפילה בזמנה, הרי בשנותו מן המנהג הינו עובר על דברי הגמרא!'

כששמע רבי יוסף שאול תשובה זו, נחה דעתו. אחרי הסעודה, נכנס אליו רבי גרשון חנוך והרצה לפניו הרצאה מעמיקה על יסודות החסידות ומבנה שיטתה וזרמיה. במשך שעות גולל האורח השתלשלותה של תנועת החסידות, עיקרי תורתה ודרכיה.

רבי יוסף שאול התפעל כל כך מתוכן הדברים, עד שהצהיר כי לא יוסיף לדבר סרה בחסידות ובאדמו"ריה...¹²³

123 יצוין, כי למרות המסופר כאן, מעולם לא דיבר הגרי"ש סרה על גדולי החסידות בדורו ובפרט על גדולי תלמידי הבעש"ט שמביא מדבריהם לפרקים ביותרת הכבוד. ראו בשו"ת שואל ומשיב, מהדורה שביעאה, בהקדמת המו"ל שכתב: "טעות היא בידי כל אלה שכתבו על רבנו שהיה מתנגד חריף לחסידות ולצדיקי הדור בדור שחי בו ובדורות שלפניו". וראו בקובץ 'נחלת צבי' חוב' א (עמ' 21)

לפני פרידתו נתן ביד רבי גרשון חנוך את כתב ההסכמה וההערכה, ובו ייאמר:

"לא אחד קושט דברי אמת, אשר בימי חורפי גם בליבי עלה כזאת.. עתה כי כן ראיתי כי הרה"ג הנ"ל הכין לבכו ופעל ועשה חיבור גדול זה. ועתה אברכהו.. הדורש שלומו באהבה רבה ואהבת עולם. יוסף שאול נתנוון, לבוב, יום א' מרחשוון תרל"ג, לסדר "גם ברוך יהיה".

הצעיר יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן האבד"ק לבוב והגליל

עד כאן מתוך הספר "יחיד סגולה".

עוד במחיצתו של הגאון בעל "שואל ומשיב" מלבוב

מתוך הספר "יפה שיחתו"¹²⁴ עובדות וסיפורים מפי הגה"צ רבי אלחנן היילפרין זצ"ל¹²⁵ הרב של שכונת גולדרס גרין בעיר לונדון:

"שמעתי מפי הגה"צ רבי יואל מאסקאוויטש משאץ-מאנטרעאל זצ"ל¹²⁶, בשם חותנו הגה"ק מוהר"ר שלום משאץ זצ"ל¹²⁷, שבעת שנסע הרה"ק מראדזין זצ"ל להגאון מלעמבערג

(סא-עא) על יחסו של השואל ומשיב לחסידות ועל תורות שהביא בספריו בשם גדולי החסידות, ובקובץ הנ"ל חוברת ג, עמ' סז-עח. וכן בספר 'מגדולי התורה והחסידות' כרך טז, עמ' קכ-קלג.

124 חש"ד, עמ' נג.

125 מראשי רבני עיר לונדון שבאנגליה. נולד בשנת תרפ"ב בקאשוי שבסלובקיה לאביו הג"ר דוד היילפרין מדובשיץ, חתן הגאון רבי שמואל ענגיל מראדומישלא בעל "שו"ת מהר"ש" ו"שפתי מהר"ש". בספר האחרון שיצא בתרצ"ה, הופיעה גם דרשה ופולפול שאמר נכד הגאון הב' אלחנן לרגל הבר מצווה שלו. בשנת תרצ"ט היגר לונדון והיה למקורבו של האדמו"ר משאץ רבי שלום מוסקוביץ' (לקמן). פתח בית המדרש 'בית שמואל' על שם סבו הגאון מהר"ש ענגיל בשכונת גולדרס גרין שבלונדון, ושם כיהן ברבנות עד סוף ימיו. קיבל כל אדם בסבר פנים יפות. ממנחילי מורשת ומעבירי מסורת. מקובל על כל החוגים. כיהן באחרית ימיו כנשיא התאחדות הרבנים החרדים באנגליה. חיבר: שו"ת שדה אלחנן, וספר יפה שיחתן. כל בניו וחתניו רבנים ואדמו"רים. נפטר כ"ט בשבט תשע"ה.

126 רבי יואל מוסקוביץ נולד בשאץ שברומניה לאביו האדמו"ר רבי מאיר מוסקוביץ משאץ, מגזע זלוטשוב. חתן דודו האדמו"ר רבי שלום משאץ. נסמך לרבנות על ידי גדולי גליציה. גדול בתורה. כיהן ברבנות בשכונת סטמפורד היל שבלונדון, לאחר מכן היגר למונטריאול שבקנדה. רכש ידע רב בענייני רפואה וסייע לחולים מאחב"י. ההדיר מספרי זקנו הגה"ק בעל דעת קדושים מבוטשאטש. בשנת תשכ"ח עלה לארץ ישראל. נפטר בשנת תש"ס.

127 רבי שלום מוסקוביץ נולד לאביו רבי מרדכי יוסף משה מוסקוביץ מסוליצא, מגזע זלוטשוב. בשנת תרס"ג. בהיותו כבן כ"ה, נבחר לכהן ברבנות שאץ שברומניה. כיהן עד שנת תרע"ט, ובין תלמידיו שם רבי מאיר שפירא שהיה מילידי שאץ וכונה 'העילוי משאץ'. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה נדד לקלן שבגרמניה, ונתקבל בה בחכיבות. משם עבר לטארנא שבגליציה, ובשנת תרפ"ז נענה לפניית חסידי שבלונדון ועבר אליהם. שם נבנה לו בית ובית מדרש, וכיהן גם כאדמו"ר משאץ, יחד עם זאת ראה עצמו כחסיד בעלז ונכנע בכל נפשו לאדמו"ר מהר"א. גדול בתורה וחיבר ספרים שונים. הצטיין במידת הכנסת אורחים שבו, וארח עשרות יהודים בביתו. תפלתו ארכה עד כמחצית היום. בעל קול ערב שמשך בתפלתו המונים. עומד בפרץ והתירע כנגד פרצות הדת. רבים השיב מעון.

ה"שואל ומשיב" זצ"ל לקבל ממנו הסכמתו על הספר שלו "סדרי טהרות", ונכנס לבית הגאון באינו מכירו. היה מעורב שם בין המוני בני אדם, שבקשו לראות פני הגאון ולקבל תורה מפיו ולעסוק בענייני דמתא, רבנים, זקנים ובחורים, ביניהם היה הדיין רבי אורי זאב סאלאט ז"ל, שהיה לו גם כן בית דפוס ששם נדפסו כל מיני ספרים תורניים.

והראה הדיין ז"ל גיליונות שהוכנו לדפוס להגאון מלעמבערג, וביניהם היה ספר לאחד מצדיקי הדור¹²⁸, ובו מקשה על מלאכי האלוקים העולים ויורדים בסולם בחלום של יעקב אבינו ע"ה, שהלוא המלאכים הם בעלי כנפיים, ולא בעלי רגל ההולכים על שליבות סולם? ותרין, כי היו צעירים ולא נתגדלו להם כנפיים.. הגאון רי"ש זצ"ל, מכיוון שלא היה קרוב כל כך לכתות החסידים, שחק על דיבורים כאלו.

הרה"ק מראדזין הפסיקו, וקינא לכבוד הספר ומחברו, ושאל אם יש בבית ספר "הפליאה" המיוחס לתנאים. משנענה בחיוב, והצביעו לו על מקום גבוה שמונחים שם ספרי הקבלה, הורידו מעל ארגז הספרים, וכרגע פתח הספר והראה שכתוב בו קושייה ותירוף הנ"ל¹²⁹, בתוספת ביאור, כי השליבות למלאכים משמשים לעלות במדרגות המעלות,

כל בניו וחתניו אדמורי"ם וגדולי תורה. שיכל בחייו רבים מצאצאיו והצדיק עליו הדין. נפטר בכ"ב טבת תשי"ח ומנוחתו בבית החיים ענפילד שבלונדון, כאשר ציון קבורתו מושך המונים. הבטיח ישועות למיטיבים דרכם.

128 נראים הדברים שהכוונה לספר 'קישוטי כלה' להרה"ק ר' נתן נטע משינאווא בעל סידור 'עולת תמיד' אשר עליו העיד (כעדות המו"ל) הגה"ק רבי שמעלקי מניקלשבורג שהוא מל"ו צדיקים שבדור. הספר נדפס בלעמברג בשנת תרל"ג בדפוס של ה"ה מו"ה יעקב משולם ניק (שבשותפות החזיק הדפוס הרב רבי אורי וואלף סאלאט הנ"ל), ועליו בא בהסכמה הגאב"ד רבי יוסף שאול נ"ז בתאריך 'יום ד' ג' בשלח תרל"ג (ההסכמה על 'סדרי טהרות ניתנה מוקדם יותר באותה שנה ביום כ"ו מרחשוון תרל"ג). בפרשת ויצא על הפסוק 'יחלום והנה סולם מוצב ארצה וכו' והנה מלאכי אלוקים עולים ויורדים בו' מקשה המחבר 'ב' מה עניין הסולם וכי צריכין המלאכים סולם והלוא אמרין 'מיכאל באחת וגבריאל בשתיים' ומן הארץ לרקיע יש כמו ממזרח למערב ולמה להם סולם לעלות לרקיע. אכן המחבר כותב תירוף אחר לגמרי ולא כנדפס בסיפור, ותוכן דבריו כי 'סולם' בגימטרייה 'קול' ורמו לקול תורה ותפילה של יעקב אבינו שבזכותו ניצול מעשו, וכותב עוד דברים עמוקים. ולגוף המובא כאן ראו בהערותנו בהמשך.

129 הנה כבר רבים אשר היה למראה עיניהם זה הסיפור, פנו ושאלו שלא נמצא כלל דבר כזה ב'ספר הקנה'. ואם כי אין אחריות הסיפור עלינו כמובן, וידוע הדבר כי רבים תולים סיפור זה במעשה צחות המסופר על איש מבני הכפרים שהתבודד במדעיו ולא דיבר כלום עם בני האדם, ובמותו ציווה לקבור עמו כל כתביו בקבר, וכאשר שאלו לרב אם לעשות כן ביקש שיביאו לפניו תחילה עלה מכתביו, והביאו הדף ונמצא בו זה 'הביאור', ועל זה ענה הרב שטוב יעשו שיקברו אלה הכתבים.. ועלתה לו כך לפי שלמד ביחידות וחרב אל הברדים כתיב, והדברים עתיקים.

אכן מכיוון שהדברים הובאו בכמה מקומות בשם רבנו, וזיל קרי בי רב הוא, ואין זה לכבוד ולתפארת המספרים הגדולים שהיו חקרי לב ואנשי אמת, אף כי בסיפורים לכאורה עסקינן, עם כל זה אמרתי אסורה נא ואראה המראה הזה בספרים שמא נמצא איזה פשר דבר, לבל יהיו לבו. ומצאתי בספר 'ילקוט ראובני' בשם 'ספר ציוני' שהביא בשם רבנו בעל הרוקח, שכתב בזה הלשון 'והנה מלאכי אלוקים עולים ויורדים בו. הנה לך סוד גדול, למה לא היו המלאכים מעופפים כמו שנאמר ויעף

ואם כי יש מלאכים שמתעלים הרבה בפעם אחת, וזה נקרא 'טיסה', אבל מלאכי יעקב אבינו ע"ה, שהיו מלאכי חוץ לארץ כנודע¹³⁰, הוצרכו לעלות במתינות מדרגה אחר מדרגה, כי לא הייתה להם מעלת הטיסה¹³¹.

הגאון ר' יוסף שאול זצ"ל, כששמע זאת, התחרט על הקדום, ושאל על מהותו של האברך הלז, ונתגלה לו מידת גדלותו, וכבדהו, ונתן לו אז הסכמה חשובה מאוד על ספרו "סדרי טהרות" [=ע"כ. ועיין שם מה שהוסיף הגאון זצ"ל לבאר מדיליה¹³²]

ביצד התוודע הרב מראדזין לגאון מלכוב בכוח תורתו

כתב בספר 'בחצר הלוי' משמיה דהגאון פוסק הדור מרן בעל 'שבט הלוי' זצ"ל¹³³:

אלי אחד מן השרפים? אלא היו אותן שנשתלחו ללוט וחטאו כמה שגילו ללוט ואמרו 'כי משחיתים אנחנו' ולא ניתן להם כוח לעופף אלא לעלות בסולם על ידי דילוג, כי אין להם קפיצה עכ"ל. והנה בספר הקנה לא נמצא מכך כלום, אך בספר התמונה (קאריץ תקמ"ד) המיוחס גם כן לתנא רבי נחוניא בן הקנה, בתמונה ב דף יז ע"ב, נמצא כתוב בלשון אחר וז"ל 'ה' צבאות יושב בכרובים (שמואל ב, ו) כעניין 'יורכב על כרוב ויעוף' (תהלים יח) והוא מיכאל המקבל מן הלבוש עליון, ועליו נאמר 'גדול אדונו ורב כח' כי זה המלאך שהוא גיבור, מצדו יבואו כמה מלאכים גיבורים ושרפים עליונים. אבל מכוח מלאך, יבואו כמה מלאכים מעופפים וכמה חיות משרתים עכ"ל. והנה אין אתנו מי שיעמוד בסוד קדושים, אבל מלשונו ז"ל נראה שיש כמה בחינות במלאכים, מהם מעופפים ומהם שלא. ובספר 'סודי רזיא' לבעל הרוקח ('בהלכות מלאכים') מובא מעניין המלאכים 'וכשעושים שליחותם למטה, עולים במחיצתם לשירותם ויורדים אחרים כמו ליעקב, וכן הגדולים 'ועיף אלי אחד מן השרפים'. יש מלאך כנפיים.. ויש מלאך בע"ב כנפיים, ויש בלא כנפיים" (עכ"ל לעניינו). הארכנו מעט לכבודם של צדיקים דלא ליחכו עלה, ואם יש ממש במעשה זה כנראה שלמראה הקושיה הנ"ל בספר הזכיר אחד המסובים המעשה מסופר בפי העם עד שהראה רבנו לדעת כי יש דברים בגו לכבודו של אותו הצדיק מחבר הספר. ודי בזה.

130 כפי המובא ברש"י שמלאכים שליווהו בארץ אין יוצאים חוצה לארץ, ועלו לרקיע וירדו מלאכי ח"ו ללוותו.

131 הערת המהדיר: אגב, בספר ש"ך על התורה מגורי האריז"ל מובאת גם כן קושייה הנ"ל, ומיישב שם באופן אחר.

132 וז"ל "ואמרת לפענ"ד, שהלוא המלאכים נעשים מעבודת בני אדם, והצעירים שעדיין לא זכו למדרגת של דחילו ורחימו, עבודתם לא פרחת לעילא ג'דמבואר בזה"ק כמה פעמים, וגם המלאכים שנבראו מתורתם ועבודתם אין להם כנפיים לפרוח למעלה מעלה, עד שיוקינו" [וכו'].

133 הגאון הגדול רבי שמואל הלוי ואזנר זצ"ל מגדולי פוסקי דורנו האחרון, שהקים עולה של הוראה בזמננו. נולד בעיר ויין בשנת תרע"ד, ובהמשך הימים נתקבל ללמוד בישיבת חכמי לובלין שבפולין וקיבל תורה מרבותיו הגדולים, ראש הישיבה הגאון רבי מאיר שפירא זצ"ל רב דלובלין, והגה"צ רבי שמעון מו"ליחוב זצ"ל. עיר לובלין עמדה כידוע במידה מרובה תחת השפעת גדולי חסידי ותלמידי ראדזין, כמו הרה"צ רבי מאטע ליינר זצ"ל בן זקונו של מרן בעל 'בית יעקב' מאיזביצא, ראש הקהילה ונשיא הישיבה החסיד רבי שלמה הלברשטאט ז"ל ועוד, שם הספיק הרב לקבל כמה עניינים מפי זקני העדה אודות מרן הגאון הקדוש בעל 'סדרי טהרות', כשחלק מזה מובא כאן לפנינו.

"סיפר לי מורי חמי זקני [=הגאון רבי שמואל וואזנר בעל 'שבט הלוי']", שכאשר בא האדמו"ר מראדזין זצ"ל עם ספרו "סדרי טהרות" על [כלים] אל הגאון רבי יוסף שאול נאטאנזאהן זצ"ל בעל "שואל ומשיב" והוא עדיין צעיר בשנים, לא רצה רבי יוסף שאול ליתן לו הסכמה.

"ואז התחיל האדמו"ר לפלפל עמו בתורה ברוב חריפות, ומיד ראה שאברך זה שעומד לפניו אינו 'קטלא קניא' כלל, ותיכף אמר לו, אברך אל תדאג, אני נותן לך הסכמה על ספרך..

ואלו בספר 'רב רבנן' לתולדות הגאון בעל 'שבט הלוי' הנ"ל כתוב כך¹³⁴:

"אודות גדלותו של הרה"ק רבי [גרשון] העניך מראדזין זצ"ל סיפר רבנו, שהיה גאון עולם, וכבר עשה ספר על משניות כלים ואוהלות בבקיאות נפלאה מכל הש"ס, קודם שהייתה לו חתימת זקן, ומסופר בפי העולם ששתה שמן שמפתח המוח¹³⁵.

"עוד מספרים, שבא ללעמבערג לבעל 'שואל ומשיב' לקבל הסכמה על ספרו הנ"ל, ולא רצה ליתן לו הסכמה מכיוון שהיה צעיר לימים.. אך לבסוף נתן לו הסכמה, ובהסכמתו כתב שהיה בדעתו לעשות חיבור על מס' כלים ואוהלות, ולא עלתה בידו".

התפעלות בעל ה"שואל ומשיב" מעוצם כוחו בתורה

סיפור נוסף נשמע מפי הגאון האדיר רבי פנחס הירשפרונג זצ"ל¹³⁶, רבה של מונטריאל, קנדה¹³⁷:

134 שם, עמ' שה.

135 יתכן שהוא משקה הנקרא בלשון הקדמונים 'בלזור' המסוגל לפתיחת הלב ובכמה מן האחרונים מובא שהוא הצמח הנקרא 'חילתית' שהוא דבר חריף. וראה מזה באורך במאמר הרב אלעזר יהודה בראדט בספר 'ירושתנו' ה' עמ' שמח ואילך. וכבר ידוע מאמר הקדמונים ז"ל (ספר מעשה טוביה) 'חזור חזור, ואל תצטרך לבלזור'.

136 גאון ועילוי מפורסם, נולד בעיר דוקלא שבגליציה לאביו רבי חיים, נודע בכישרונותיו וכונה בשם 'העילוי מדוקלא' היה נכד הגאון החריף רבי דוד צבי זעהמאן זצ"ל מדוקלא, מרבותיו של הגה"ק מקלויזנבורג, אשר נודע בשם רבי טעבל דוקלר, וחיבר ספר 'מנחת סולת' על תרי"ג מצוות. עוד בצעירותו הוציא רבי פנחס ירחון תורני בשם 'אהל תורה' שיצא בדוקלא. הצטרף לשיבת חכמי לובלין בראשות הגר"מ שפירא, ושמו יצא למרחקים כ"פנחס דוקלר". נסמך על ידי הגאונים רבי חנוך אייגעש מוויילנא בעל ה"מרחשת" ורבי שמואל פירר מקראס. בתקופת המלחמה גלה ממקומו והגיע לקובה שביפן, ומשם הגיע לקנדה בשנת תש"א. התמנה לרב בקהילת 'עדת ישורון' שבמונטריאל, בהמשך כיהן כראב"ד בעיר זו, ובשנת תשכ"ט התמנה לרב ראשי של העיר מונטריאל. עמד בקשר קרוב עם כל גדולי התורה, ובפרט עם הגה"ק מליובאוויטש, ועם הגה"ק מסאטמר, וכן עם רבי חיים צימרמאן. נודע כבקי עצום בכל מכמני התורה וכסופר ספר תורה באותיותיו. ביקר הרבה בארץ ישראל. נפטר בשנת תשנ"ח.

137 נדפס בספר 'ניצוצי אש פנחס' עמ' נא.

'כשהגאון ר' גרשון העניך מראדזין הלך לקבל הסכמה על ספרו 'סדרי טהרות' מהגאון רבי יוסף שאול נאטאנזאהן, אמר לו בתוך הדברים חידוש זה, שמת עצמו אין בו טומאה, ורק שהנוגע במת נטמא¹³⁸.

שאלו הגרי"ש למקור הדבר. והראהו בספרי זוטא, פרשת חוקת¹³⁹.

נעמד הגרי"ש ואמר: "איה הם בעל 'משנה למלך', הגר"א מווילנא, ורבי עקיבא איגר, הם היו נוטלים את האברך הזה והיו נושקים כל עצם ועצם ממנו¹⁴⁰! והעניק הסכמה נלהבת לספר.

הגאון מלבוך מבקש שישלחו לו כל עלי ההגהה מבית הרפום

לפי מה שמספר הרה"ג ממאָרד, הרב רבי יהושע יוסף הכהן בעל "עזרת כהנים"¹⁴¹, הקשר עם הגאון רי"ש נאטאנזאהן נמשך לאורך השנים אף לאחר נתינת ההסכמה בשנת תרל"ג, ובעצם עד ליום פטירתו בשנת תרל"ה, המשך הגאון לעמוד בקשר רצוף עם הרב המחבר אודות ספרו 'סדרי טהרות' - וכלשונו:

"אודיע נאמנה! בקרב עם קדוש, כי אחר שנשלם כל מלאכת ההדפסה באו כולם במכתב תודה ותהילה להרב הגאון המחבר נ"י. ולהרב הגאון מלבוך זלה"ה נשלח מבית הדפוס כל עלה ועלה בעת הגמרו, על פי רצונו לשום הערותיו עליהם! ואחרי שנגמר בשלימות שלח מכתב תהילתו להרב הגאון המחבר נ"י וכתב כי מזיו זהרו הופיע בתבל.. "(=ע"כ)

בהמשך הספר "סדרי טהרות" נמצאנו למדים מפי המחבר אודות מתנה ייחודית שהעניק הגאון מלבוך למחבר הצעיר לטובת עבודתו בקודש על סדר טהרות: הוא הספר

138 כתבנו על כך לעיל במדור 'פירושים משולחן גבוה' באות א. עיין שם.

139 מובא בילקוט שמעוני פרשת חוקת, רמז תשס"א.

140 כנראה התבטא כך מפני שמאמר זה הובלע בילקוט שמעוני וטרם ידוע היה ממנו כראוי בעולם התורה. תעיד על כך העובדה כי מי לנו גדול ממרן בעל חתם סופר זצ"ל אשר בשו"ת שלו ביורה דעה סימן שלו (ד"ה והנה בנדה) הינו דן אודות דברי הגמרא בנדה ע: ומביא מדברי התוספות השואלים למה שאלו אנשי אלכסנדריה לריב"ח רק על מתים שלעתיד לבוא אם צריכים הזאה ג' וז' ולא שאלו כן על בן השונמית שחיה הנוכח מקודם. וכתב ליישב כי בכך השונמית פשיטא להו דבעי הזאה היינו משום דנהי דבחיותו אינו מטמא דמת מטמא ואין חי מטמא, מ"מ איהו גופיה טמא שבשעה שהחיהו נגע בעצמו במותו ובעי הזאה כטמא מת. וזה דלא כתוס' שכתבו שם דפשיטא דלא בעי הזאה ע"ש. ובהכרח נעלם מעיני הבדולח של מרן הח"ס דברי ספרי זוטא אלו המובאים ביל"ש שאחרת היה מביאו. וחיפשתי באוצר החכמה וראיתי שלא הובא הספרי זוטא כמעט בשום מקום קודם שהביאו רבנו והניחו על שולחן מלכים מאן מלכי רבנן, מלבד בזית רענן ועוד ספר אחד. אבל אחר כך הובא בכמה וכמה ספרים ודוק.

141 הגאון רבי יהושע יוסף הכהן ב"ר נחום דוב הכהן, רב בטשעמערניק ובמארד שבחוזו שדליץ. מגדולי תלמידי איוביצא ראדזין. חיבר ספרו 'עזרת כהנים' על מסכת מידות וענייני בית המקדש ובגדי כהונה. נפטר תרמ"ה.

"חזון נחום" על סדר טהרות, דפוס עתיק קושטא תקד-ז, לגאון קדמון רבי אליעזר ן' נחום מחכמי טורקיה¹⁴² (= "וראיתי להעתיק בזה דברי הגאון הספרדי בספר הנחמד 'חזון נחום' אשר נתן לי ידידי הגאון המפורסים מאוה"ג מ' יוסף שאול הלוי האבד"ק לבוב שליט"א.. להיות ספרו היקר אין חזונו נפרץ ביד כל אדם..."), הימנו ציטט בהמשך פעמים רבות לצורך בירור הסוגיות העמוקות בסדר טהרות.

אצל הגאון רבי יצחק אלחנן אבד"ק קאוונא

סח הג"ר דוב אליעזרוב זללה"ה, רב שכונת קטמון ירושלים:

"בעל 'סדרי טהרות', בעודנו אברך צעיר לימים, נזדמן לקובנה אל הגאון שבדורו רשכבה"ג רבי יצחק אלחנן ספקטור, מרא דאתרא, לדון עמו בהלכות גדולות, לרגל עיוניו בחיבור 'סדרי טהרות'.

באותה שעה בבוקר כשנכנס בעל 'סדרי טהרות' לבית המדרש של הרב להתפלל תפילת שחרית, כבר עמדו לומר 'ברוך שאמר' (כנוסח בני ליטא שמקדימים לומר 'ברוך שאמר'). דפק רבי יצחק אלחנן בסטנדר שלפניו: "נו, נו, כדאי הוא אברך זה שנמתין לו עם 'ברוך שאמר' עד שיניח טלית ותפילין!¹⁴³

ההסכמות מחכמי בבל על ספר 'סדרי טהרות'¹⁴⁴

הגיד כ"ק מרן אדמו"ר מוהר"ר אברהם ישכר זצוק"ל, שהיה חתן כ"ק מרן אדמו"ר בעל 'תפארת יוסף' זצוק"ל מראדזין, בנו וממלא מקומו של רבנו זצוק"ל:

'כפי המקובל אצלנו, הגאון בעל 'סדרי טהרות' פעל במכוון לקבלת הסכמה על מלאכתו בקודש מחכמי בבל שבדורו, למרות ריחוקם ממרכזי התורה בפולין ובליטא ומיעוט פרסומם בעולם התורני, בנימוק שמדינת בבל הינה ארץ שלא פסקה משם תורה מימות חכמי האמוראים מחברי תלמוד הבבלי ותור הזהב של גאוני סורא ופומבדיתא, אי לכן ראה חשיבות מיוחדת לקבל הסכמה מחכמי מדינה זו על 'הגמרא' שאסף וליקט על סדר טהרות'.

142 עליו השוו לעיל בהערה 9.

143 מפי הג"ר דוב אליעזרוב זצ"ל, רבה של שכונת 'קטמון' בירושלים (מתוך ספר 'בנתיבי חסידות איזביצא ראדזין', חלק שני, עמ' 164).

144 = סדרי טהרות על מסכת אוהלות. ה"ה הגאונים רבי עובדיה [עבדאללה] סומך מבגדד, ורבי שלמה בכור חוצין.

במחיצת הגה"ק בעל 'דברי חיים' מצאנו

סיפר האדמו"ר מצעשינוב-ניו יורק [=הגה"צ רבי שלום יחזקאל שרגא רובין-האלברשטם זצ"ל¹⁴⁵] בספר "זיכרונות המאור"¹⁴⁶:

לאחר ביקורו של הגאון המחבר "סדרי טהרות" בהיכלם של הגאונים רבי יוסף שאול נטונזון מלבוב ורבי יהושע מקוטנא, אחרי שקיבל את הסכמתם לספר, הועיד פעמיו לצאנו בכדי להשיג הסכמה מאת הסבא קדישא הגה"ק רבי חיים הלברשטאם מצאנו, שהיה נחשב אז לזקן גדולי הדור, והסכמתו הייתה פותחת מהלכים לפני המחבר בספרו החדש והמקורי שחיבר.

בבואו לצאנו, אזר המחבר חלציו כדי למצוא חן בעיני אותו צדיק, הגיש לפניו את פרי תבונתו, וביקש ממנו להעניק לו הסכמתו על הספר. כאשר עיין הגאון בעל 'דברי חיים' בספרו ועלעל אחת הנה ואחת הנה, פנה אחר כך אל הגאון הצעיר רבי גרשון העניך ואמר לו:

"אברך, הנך אומר לחבר ולסדר גמרא, אשאל אותך שאלה אחת, ואראה אם אתה יודע סוד הסידור והחיבור של מסכת, אם אתה תדע לבאר לי מדוע במסכת אחת יש סכום פרקים שונה מאשר במסכת אחרת, וכן מספר המשניות מפרק אחד לחברו, ואין הדבר תלוי בכמות, כי נמצא משנה אחת של עשרה או חמש עשרה תיבות, ומשנה אחת ארוכה מאוד, וכן נוגע זה הדבר לפרקים, יש פרקים קצרים ויש פרקים ארוכים, רואים מזה שהיה למסדרי המשנה והגמרא כוונה מיוחדת, כאשר קבעו סכום הפרקים בכל מסכת, וכוונה מיוחדת כמה משניות יכיל כל פרק, כן הייתה להם כוונה מיוחדת כמה תיבות יכיל כל דף, אנו מוצאים דף קצר ודף ארוך. ואם תשיב לי על זה תשובה מספקת, בלי נדר אתן לך הסכמה¹⁴⁷."

145 נולד בשנת תרע"ג לאביו האדמו"ר רבי אריה לייב רובין מטומשוב נכדו של בעל דברי חיים מצאנו וחתנו של האדמו"ר רבי שמחה ישכר בעריש הלברשטאם מציעשינוב בן הרה"ק דברי יחזקאל משינאווא. מנעוריו התפרסם כגדול בתורה ולימד בחורים. בתקופת השואה גורש עם משפחתו לסיביר וכך ניצל. לאחר המלחמה היגר לארצות הברית והוכתר כאדמו"ר מציעשינוב. נודע בלמדנותו ונהג להתכתב בתורה עם גדולי דורו. מלבד בקיאותו בתורה היה גם בעל ידיעות רבות בהיסטוריה של גדולי ישראל. חיבר 'פנת יקרת' לתולדות עירו טומשוב תחת שם פסבדון שלום לבי"א כר"ת של שמו. הספר מכיל ידיעות רבות בתולדות הקהילות וגדולי ישראל לדורותיהם. נפטר תשמ"ו.

146 ניו יורק תשל"ד, [עמ' 252]

147 בספר 'פנת יקרת' שחיבר האדמו"ר הנ"ל [תחת שם העט ש. לבי"א] כתב בהערה מתחת לקו: "עיין בספר 'מעשה וקוח' על המשניות להגה"ק הנורא רבי אלעזר רוקח אבד"ק בראד ואמסטרדם, ושם בהקדמה כתב לאמור: 'זוה משפט הספר, בפתחה נתתי טעמים לשבח על כלל המשניות שסידר רבנו הקדוש תקכ"ג פרקים, ועם פרק 'שנו חכמים' המה תקכ"ד, על מה בא המניין הזה. וגם על הפרט בכל סדר וסדר מניין הפרקים שבו, שלא במקרה וההזדמן נעשה כך, אלא הכול בכתב מיד ה' עליו השכיל. וסידר הכול על פי רמז וסוד במכוון, ובתוך הספר פרטי פרטות בכל מסכת ומסכת טעם על מניין הפרקים שבה, וחשבון האותיות של ראשי הפרקים.. וכתבתי הנלע"ד.."

על זה ענה רבי גרשון הענין:

"כוונת חז"ל בקביעות מספר המשניות והפרקים, נעלם ממני. ואשר לדרוש על פי סוד, יכול אני לדרוש כל היום, אבל לא אגיע למטרת האמת. אבל מה שנוגע לקביעות התוכן של הגמרא בדפים, זהו מקרה שתלוי במחוקקים ומסדרי האותיות של הדפוס הראשון¹⁴⁸, ואחריהם נמשכו כל המדפיסים הבאים אחריהם".

שאלו הרבי מצאנו:

"ומה תענה על אומרים ז"ל תרופה לבעל תשובה, אם למד דף אחד ילמד שני דפים¹⁴⁹, הלוא בימי חז"ל לא היו עוד קבועים בדפוס הדפים, ולפי דעתך אם כן מה הפשט 'ילמד שני דפים' היה להם לומר 'ילמד בכפלים'? אלא מזה נראה שאין קביעות הדפים במקרה, ובכוונה נעשה זאת. ומיאן לתת לו הסכמה¹⁵⁰ [וראו הערה¹⁵¹].

148 תלמוד בבלי, דפוס ויניציאה, רפ-רפג.

149 ויקרא רבה, פרשה כה, אות א.

150 בספר "זיכרונות המאור" הנ"ל שבו פרסם האדמו"ר את פרטי המעשה, כתב מתחת לקו המו"ל הרה"ג ר' מאיר אמסעל זצ"ל כדברים הללו: הערת העורך. המעשה הזה אומר דרשוני, כי רחוק מן השכל שבעל הד"ח צוק"ל היה דוחה ת"ח מופלג באיזו תשובה שכל יסודה בסברא, ובפרט שכבר היו לו לרבי מראדזין הסכמותיהם של גדולי עולם שלא שמו לב כלל לעניין הדפים והפרקים, אלא לתוכן החיבור שבוודאי היה ראוי לשמו. מלבד זה, אף על פי שבנוגע למשניות ופרקים יש להניח שהיה גם עניין של סוד, שהרי רבי סידר המשנה לפרקים, אבל הרי ברור שבזמן חכמי התלמוד לא היה שום עניין של דפי גמרא, ואפילו לא בימי הראשונים ז"ל, ולא מצינו בדברי איזה מהראשונים שיזכיר איזה דף גמרא, מלבד מסכתא או פרק. ומה שתמוה ביותר, הרי המאמר הזה של דף ודפים נמצא במדרש רבה פרשת קדושים פכ"ה וז"ל: "רב הונא אמר, אם נכשל אדם בעבירה, חייב מיתה בידי שמים. מה יעשה ויחיה? אם היה למוד לקרות דף אחד קורא שני דפים, ואם היה למוד לשנות פרק אחד יקרא שניים" [וכו']. והנה כל בר בי רב יודע שלקרות דף פירושו דף בספר תורה, שקריאה שייכת רק במקרא וכמו לשנות ששייך במשנה ובגמרא... והכוונה שבספר תורה מחולק לעמודים כידוע וזה נקרא 'דף'. [אבל בגמרא] רואים עין בעין שלדוגמה פרק 'הרואה' או פרק 'חלק' וכדומה, שכמעט אין שום תוספות ומעט רש"י, מצא המדפיס כר נרחב להגדיש הדפים, ובפרק כל הזבחים שרבו רש"י ותוספות הוכרח לעשות דפים בני ד' וה' שורות... לפיכך מה לנו לחדש דברים שאינם ולתלותם בגדולי הדורות. ומסיים העורך הנ"ל: 'הוכחנו שהדברים הללו בוודאי לא יצאו מפה קדוש הד"ח ז"ל, ומניעת הסכמתו על החיבור, אם נניח שנכון הדבר, וודאי הייתה מטעם אחר' (=עכ"ל).

151 יש לציין שמבלי קשר לעובדה זו, אשר יש מטילים בה ספק כאמור, ומאידך יש גורסים שאין בכך סתירה כלשהי לעצם חשיבות החיבור וכי הדברים תלויים ועומדים בשיטתם וגישתם של כל אחד מגדולי ישראל אלה, ובפרט בעניין כנחיתת 'הסכמה', והדברים ארוכים ואכ"מ. עם כל זאת מן הראוי לציין כי האדמו"ר הגה"ק רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם בעל שו"ת 'דברי יציב' מצאנו-קלויזנבורג, שהיה מגדולי התורה בדורו ובעצמו מגדולי נכדי הד"ח מצאנו, החזיק הרבה מן הספר 'סדרי טהרות' של הגה"ק מראדזין, ותורתו שגורה על פיו בספרי תשובותיו בעניינים שונים, ומציין לדבריו, אם משום שלא גרס הסיפור הזה, או מחמת שלא חש לו. וראו בספרו 'שפע חיים' (חלק כ"ב, עמ' תיב) שעורר על חסרון הדור בהבנת התורה וז"ל "והנה בעוה"ר עדים אנחנו לירידת הדורות בהבנת התורה, ומי מאתנו בקי בסוגיות דנגעים ואהלות המפוזרים בכמה מקומות בש"ס עם רש"י ותוספות, כדוגמת

איזה כרכים מחיבור "סדרי טהרות" נשארו בכתב יד? ומה עלה בגורלם?

החיבור "סדרי טהרות" נדפס לראשונה בידי מחברו על מסכת כלים ביוזופף תרל"ג. בימי חיי המחבר, שנפטר בשנת תרנ"א, כשמונה עשרה שנה מעת הופעת הכרך הראשון, לא נדפס כרך נוסף. רק כשתים עשרה שנה לאחר פטירת המחבר, בפיעטרקוב תרס"ג, נדפס כרך שני על מסכת אוהלות, בידי בנו וממלא מקומו בקודש, האדמו"ר הגה"ק רבי מרדכי יוסף אלעזר מראדזין, שנודע לימים כבעל "תפארת יוסף". יותר לא הופיע שום כרך מהספר, למרות שכידוע הספר היה מסודר מידי מחברו הגדול עד לסוף סדר טהרות, ונאבד לצערנו בשואה.

כל זאת הננו למדים מתוך מכתב כ"ק מרן אדמו"ר הרה"צ רבי אברהם ישכר זצוק"ל מראדזין¹⁵², חתנו של כ"ק מרן אדמו"ר הגה"ק בעל "תפארת יוסף", בנו וממלא מקומו

הגה"ק מוהר"ר גרשון העניך זצ"ל שחיבר ספריו העמוקים במקצועות הללו...". כן יש לציין לנדפס בספר תולדותיו 'לפיד האש' חלק שני, עמ' תרעג, בזה הלשון: "ציפיתו [=של הגה"ק מקלויזנבורג] לישועה קיבלה ביטוי מלא חיים וממשות כשקרבה שנת תשל"ו, והיה זוכר מה שכתב הצדיק מקומרנא רבי אייזיקל סאפרין זי"ע בספרו, שבשנה הזאת יבוא משיח!.. אולם כשחלפה השנה ובן דוד לא בא, לא התייאש.. אף ביקש להביא לפניו את הספר "סדרי טהרות" שחיבר הרה"ק רבי גרשון חנוך מראדזין זצ"ל, כי אמר: "הנה, הנה משיח בא, ויצטרכו לידע דיני טומאה וטהרה על בורים, אדרז ללמוד.. אחרת יגערו בי כמו בעם הארץ "סור מפה...". ובהערה שם: 'באומרו שיתר נחוץ ללמוד טהרות מאשר קדשים, כי בביאת המשיח יקומו לתחייה הכהונים שידועים העבודה, אבל דיני טומאה וטהרה נחוץ לכל אחד" (=ע"כ).

152 נולד בשנת תרס"ח לאביו הגאון החסיד רבי ישעיה ענגלארד זצ"ל הי"ד רבה של סוסנובצה פולין, ולאמו שהייתה בת האדמו"ר הרה"ק רבי נתן נחום הכהן רבינוביץ זצוק"ל מקרימילוב-רדומסק, בנם ונכדם של האדמו"רים הגאונים הקדושים בעל 'תפארת שלמה' ובעל 'חסד לאברהם' זי"ע מרדומסק. בצעירותו למד שיעורים אצל דודו הגאון והעילוי רבי דוד משה הכהן רבינוביץ, מי שלימים היה לחתן קרובו האדמו"ר הרה"ק רבי שלמה חנוך הכהן רבינוביץ מראדומסק, ואשר בהמשך כיהן כראש רשת ל"ו ישיבות קדושות 'כתר תורה' רדומסק שבכערי ועיירות פולין וגליציה. בהגיעו לפרקו נבחר כחתן לבתו של האדמו"ר הגה"ק רבי מרדכי יוסף אלעזר מראדזין, מקברניטי יהדות פולין, שבחננו ועמד על טיב ידיעותיו בתורה במשך לילה שלם. אחר חתונתו עבר לראדזין, שם כיהן פאר גיסו האדמו"ר הגה"ק רבי שמואל שלמה ליינר זצוק"ל מראדזין (עליו להלן), שם שימש כיד ימינו, וכאשר גיסו האדמו"ר כונן את ישיבתו "סוד ישרים" בראדזין ועמו עוד כששה סניפים בסביבה, העמיד את גיסו מהרא"י כנשיא הישיבות. במהלך המלחמה שהה במחיצת גיסו האדמו"ר בגיטו וולודאבה שם חיו במסתור עד להירצחו של הרבי רש"ש על קידוש השם, בשנת תש"ב. כאשר התהדק החבל סביבם והרבי רש"ש חש שלא יארכו ימיו והוא יתפס בידי הרשעים, כפי שאכן אירע, פקד הרבי על גיסו שימשיך את דרכו על כס ההנהגה. בעת האקציות ברח מהרא"י עם אחד החסידים ליערות פרצ'וב ושם הצטרף לפרטיונים שפעלו בסביבה, כמצוות גיסו האדמו"ר רש"ש שגרס כי יש לנהוג כן, שימש בעיקר בתפקידי שמירה, וכאשר התנהל מצוד בסביבה אחר הפרטיונים, ברחו שניהם והתחבאו בכוכים שחפרו ביערות, שם החליפו מחבוא לעיתים קרובות וניסו ניסים נעשו להם. באחרית המלחמה התחבאו במתבן של אחד מאיכרי הסביבה ושרדו עד לסיום המלחמה באזור. לאחר המלחמה נדד בפולין והגיע ללובלין, ומשם נסע לעיר רבנות אביו סוסנוביץ, ונתקבל שם כרב לשארית הפליטה, לאחר שאביו הרב נספה על קידוש השם, הי"ד. בעיר סוסנוביץ פעל גדולות ונצורות בחיזוק היהדות,

של אביו רבנו זללה"ה (וגיסו ויד ימינו של האדמו"ר האחרון הגה"ק רבי שמואל שלמה ליינער זצ"ל הי"ד, שנהרג בשואה).

כך כותב האדמו"ר זצוק"ל ב"דברים אחדים מאת כ"ק מרן אדמו"ר הרה"צ שליט"א מראדזין" להוצאה השלישית של הספר של ספר 'סדרי טהרות' על מסכת כלים ואוהלות, שנדפס בשנת תשמ"ה על ידי 'אגודת חסידי ראדזין בארץ ישראל' (=המהדורה השנייה יצאה לאור בידי בן אחיו של הרב המחבר הגה"צ רבי יוחם ליינער מראדזין-ברוקלין נ.י בשנת תשכ"ד, בתוספת הקדמה ומפתחות לפי סדר הרמב"ם):

"הנה כידוע הספר 'סדרי טהרות' על 'מסכת כלים' נדפס על ידי אדמו"ר הגאון הקדוש המחבר זצ"ל בשנת תרל"ג, ועל מסכת כלים נדפס בשנת תרס"ג על ידי בנו וממלא מקומו ה"ה כ"ק חותני מרן אדמו"ר הגאון הקדוש רבי מרדכי יוסף ליינר זצ"ל מראדזין בעל "תפארת יוסף". יתר הכתבים של הספר 'סדרי טהרות' נאבדו לדאבונו הרב בזמן השואה". (=ע"כ)

ומה קרה עם יתר כתבי היד, מה היה היקף החומר, ומדוע לא יצא לאור קודם פרוץ השואה?

יודעים אנו ממספר מקורות, כי בערב המלחמה, התנהלו מאמצים רבים להוצאת כרך נוסף של הספר, ואפילו עלי ההגהה היו מוכנים, אלא שלדאבון לב המלחמה טרפה את הכול.

כך הננו קוראים בהמשך 'דברים אחדים' הנ"ל במכתבו של כ"ק האדמו"ר הרה"צ מוהר"ר אברהם ישכר זצוק"ל מראדזין, וזה לשונו:

"הנני מוצא חוב קדוש להזכיר בזה את כ"ק גיסי מרן אדמו"ר הגאון הקדוש רבי שמואל שלמה ליינר זצלה"ה הי"ד מראדזין¹⁵³, מעת שזכיתי לשבת עמו

בחניון ובאש"ל לפליטים, סידר קידושין והציל ילדי ישראל במסירות נפש מן המזורים של הגויים. בשנת תש"ט נתקבל כרב לאנשי סוסנוביץ' שבניו יורק, והקים את בית מדרשו בשכונת קרונהייטס שבברוקלין. בשנת תשי"ב נסע בגפו לארץ הקודש, ובשנת תשי"ג הקים את משפחתו בשנית לאחר שזוגתו בזוו"ר וב"ב נהרגה על קידוש השם (הי"ד). בשנה זו הוכתר כאדמו"ר לשרידי חסידי ראדזין, ומיד פתח בשיקום וארגון החסידות, בהקמת בתי חסידים ברחבי הארץ ובפתיחתה מחדש של ישיבת 'סוד ישרים' בירושלים עיה"ק. בשנת תשי"ד חזר לארצות הברית לכהן פאר כרב לקהילתו אנשי סוסנוביץ', ובמשך השנים שאחר כך חילק את זמנו בין קהילתו ומשפחתו בניו יורק, לבין עדת החסידים שבארץ הקודש. עודד את אנשי שארית הפליטה וקירבם בחום ובאהבה, ורכים שמרו על קשרם עם היהדות בזכות מאור הפנים שלו. נודע במידת אהבת ישראל היוקדת שבו ובשאיפתו לאחדות הלבבות. בשנת תשל"א עלה והתיישב באופן קבוע בארץ הקודש, וחידש בה את מסורת צביעת התכלת של חסידי ראדזין באורח שנעשה מקדמת דנא, כמו כן חידש את הוצאתם לאור של ספרי שושלת הקודש איזביצא ראדזין. הוציא לאור גם מספרי זקנו הגה"ק בעל תפארת שלמה מרדומסק על המועדים והגש"פ. האריך ימים, ובשנת תשס"ו נלב"ע. זי"ע.

153 האדמו"ר הגה"ק רבי שמואל שלמה ליינר זצוק"ל הי"ד מראדזין נולד בשנת תרס"ח בראדזין, כבן

יחדיו בראדזין בשנים שלפני השואה, לא יאומן כי יסופר כמה יגיעות יגע ועמל כ"ק גיסי האדמו"ר לסדר הכת"י ולהביא הספר 'סדרי טהרות' על 'מסכת נגעים'

יחיד לאביו הגדול מרן הגאון הקדוש רבי מרדכי יוסף אלעזר ליינר זצוק"ל האדמו"ר מראדזין בעל "תפארת יוסף" זי"ע, שהיה בנו וממלא מקומו בכתר האדמו"רות של אביו מרן הגה"ק מראדזין זצ"ל בעל 'סדרי טהרות'. עוד בשנות ילדותו נודע כעילוי וכבור סוד שאינו מאבד טיפה. שקד בהתמדה על לימוד התורה ועלה ונתגדל בבית אביו הגדול, ששכר לו מלמדים תלמידי חכמים משכמם ומעלה. בשנת תרפ"ח נלקח לחתן אצל הגה"ק האדמו"ר רבי יוסף קאליש מאמשינוב, שהיה מגדולי אדמו"רי פולין וממשיך שושלת וורקה-אמשינוב. לא ארכו ימי אברכותו, וביום כ"ו שבט תרפ"ט נסתלקה העטרה בפטירת אביו הגה"ק בעל 'תפארת יוסף' מראדזין, שהיה כידוע מגדולי דורו וממנהיגיה הבולטים של יהדות פולין המעטירה, ועל כתפיו הצעירות הוטלה עטרת האדמו"רות. זמן ממושך סירב ליטול עליו אצטלה זו, בטענו שאינו ראוי לאותה אצטלה, אולם חזקה עליו יד חסידיו, שביניהם היו גדולי ואדירי תורה וחסידים וותיקים שעוד הסתופפו בצל אבותיו וזקניו הקדושים, עד שלבסוף הסכים ליטול על שכמו את אדרת ההנהגה. כיוון שעלה על כס האדמו"רות, נתגלה כמנהיג תקיף העשוי ללא חת, ועומד בכוח ובגבורה על משמר היהדות והחסידות. לא נשא פנים לאיש, כולל לעשירים ותקיפים. מאידך, היה רך כחמאה לעניים ונדכאים, שמצאו אצלו אוזן קשבת, וחילק להם כל פרוטותיו האחרונות מבלי להסתכל על שום סכומי כסף יהי אשר יהיה. פשט מעליו מגלימה שעל כתפו בכדי להחיות ולהלביש דלים ואביונים, וממש לא הסתכל בצורתא דזווא. גדול היה בתורה בממדים עצומים, וגדולי תורה ששוחח עמם בתורה יצאו אחוזה התפעלות. אהבתו הגדולה ללומדי תורה הייתה מן המפורסמות, אהבת נפש אהב לכל בחור וצורב, וכאשר אלה באו במחיצתו שח עמם בלימוד ממושכות ושכח עולם ומלואו, ביניהם גבירים שהמתינו ליד פתחו. עמד במסירות נפש על משמר החינוך הטהור, נלחם במו ידיו בבתי ספר 'תרבות' שפשטו כנגד בקהילות ישראל, סייע בכל מאודו לארגון 'חורב' מיסודו של הגרא"ז פרידמן זצ"ל הי"ד, שארגן תלמודי תורה בכל יישוב ויישוב. בשנת תרצ"ו פתח את שערי ישיבתו "סוד ישרים" בחצרו שבראדזין, שם העמיד את לימוד התורה במדרגה העליונה, וסרב לבואם של הבחורים להשתתף בשולחנותיו שערך לחסידיו. בעצמו עמד על משמר הישיבה והשגיח על התנאים הרוחניים והגשמיים כאחד, מבלי לחוס על כבודו ומעמדו כאחד מרועי החסידות בימיו. במשך הזמן נפתחו כששה סניפים לישיבה בערי המחוז והסביבה. בתור נשיא הישיבות מינה את גיסו ויד ימינו הרה"צ רבי אברהם ישכר ענגלארד, בן הגאב"ד סוסנובצה שבפולין ונכד לאדמו"ר מקרימילוב-ראדומסק, מי שלימים התמנה כאדמו"ר מראדזין לאחר השואה ועד לפטירתו. פרק מפואר של קידוש השם נרשם בפרוץ המלחמה האיומה, שבמהלכו מסר הרבי נפשו למען כל יהודי ויהודי והפקיר את ביתו לאירוח פליטים חסרי כל. סרב להצעות להציל את נפשו, באומרו שמקודם יש להציל אחרים. הרש"ש נאחז בגבורה וסבר שיש להילחם בנאצים ימ"ש ובעוזריהם בכל האמצעים, כולל הצתת מחסני תחמושת ומיקוש פסי רכבת, והיה איתן בדעתו שאין להירשם בידנראט. כן אחז שיש להצטרף לפרטיזאנים ולברוח ליערות. ברח לעיירה וולודבה שם חי במסתור, אבל המשיך להמריץ למרד ולמעשי גבורה, והיה מן הבודדים מבין האדמו"רים שאחזו בדעה זו. כאשר שמע בשנת תש"ב כי במחנה 'סוביבור' שליד וולודאבה שורפים יהודים ל"ע, נחרד עד לעמקי נפשו וגזר צום של שלושה ימים רצופים. בעקבות הלשנה נאסר והושם במשמר. היהודים שבגיטו נתבקשו לשלם סכום רב בזהב ותכשיטים בשביל לשחררו, אבל במקום לשחרר את הרבי הוא נלקח למחנה עבודה סמוך, ולאחר ימים מספר הוחזר לוולודאבה, שם נדחף על ידי הקלגסים הנאצים ימ"ש לכיוון בית הקברות היהודי, בעוז רוחו התנגד וירק בפרצופם, עד שהרשעים התגברו עליו ושלחו בו כדורי מוות ונפל על משמרתו על קידוש השם ביום המר שבת קודש כ"ט אייר תש"ב, ונטמן שם בכניסה לבית הקברות. כל משפחתו הק' נספתה בשואה. הי"ד.

על מכבש הדפוס, ובעוונותינו הרבים שקעה חמה שלא בעונתה, ובמוקד האש של יהדות אירופא נשרפו כל כתבי היד של מרן הגאון הקדוש המחבר זצ"ל בעל ה"אורחות חיים", וגם כל כתבי היד של רבותינו האדמו"רים לבית איזביצא-ראדזין זצ"ל, וחבל על דאבדין". [=ע"כ]

אין כאן המקום להאריך אודות נסיבות האבדה הגדולה וגלגוליה, מה שהננו יודעים די בו כדי להמחיש לנו את קינת המקונן הגדול "מי יתן ראשי מים וְעֵינַי מְקוֹר נוֹזְלִי" הנאמרת ביום תשעה באב אודות "אֲדִירֵי קָהָל מִגְּנֵצָא הַהַדְוָה, מְנַשְׂרִים קְלוּ מְאֲרִיּוֹת לְהַתְגַּבְּרָה, הַשְּׁלִימוּ נַפְשָׁם עַל יְחִוד שֵׁם הַנּוֹרָא", בשעה שהננו מקוננים ומבכים את התורה אשר "עֲלֵתָה לָּהּ לְמָרוֹם לְמָקוֹם מְדוֹרָה עִם תִּיקָה וְנִרְתְּקָה וְהַדּוֹרְשָׁה וְחוֹקְרָה", כאשר "גוֹוִילִים נִשְׂרָפִים וְאוֹתִיּוֹת פּוֹרְחוֹת בְּאוֹוִיר". האובדן לעולם התורה באובדן כתבי יד אלו, שיצאו מגילי ידו של הנשר הגדול, בחיבורו הענק חסר התקדים וההיקף, הינו עצום ורב, באופן שאין לשער ולעריכו עד עצם היום הזה. מכלול החיבורים היוצאים ב"ה בימינו אף בסדר טהרות, טרם ימלאו את המעוף וההיקף הגאוני שנחסר ואינו.

בכדי לקבל אומדן על היקף האבדה ומהות החומר שנשאר טמון בגנוי כתבי היד, צריכים אנו ראשית לדעת, כי שלבי העבודה על 'סדרי טהרות' נחלקו באורח כללי לשניים: שלב היסודי, שהוא איתור וליקוט החומר הרב המשוקע במרחבי ספרות חז"ל התנאים והאמוראים ז"ל במסגרת שני התלמודים, בבלי וירושלמי, ספרות המדרש לענפיה, הן בחלקי ההלכה והן בחלקי האגדה. ואלו השלב השני והמכריע שבו, זהו שלב הפירוש, כשתחילתו בחיבור 'פירוש הארוך' שכולל משא ומתן ופולפול מסועף בבירור השיטות והגרסאות, כאשר תמצית העולה מכל זאת הינו מתרכז ומופיע ב'פירוש הקצר'.

החומר לכל סדר טהרות עד תומו, כבר מסודר היה בכתבי היד, כפי שנמצאנו למדים מדברי הרב המסדר בעצמו, הכותב בהקדמתו לספר 'עין התכלת' שיצא לאחר פטירתו¹⁵⁴ בזה הלשון:

"והנה עזרני ה' בזכות אבותיי הקדושים זללה"ה לסדר סדר טהרות, והוצאתי בעז"ה לאור את החלק הראשון הוא מס' כלים.. ובעזרת השי"ת סדרתי כל הסדר, והנני עוסק בביאורו, והרבה הוא מבואר בעזש"י"..."

מלבד מסכת כלים ואוהלות, היה מסודר הספר על מסכתות נוספות, כפי שנוכחנו לעיל בנוגע למסכת 'נגעים' שהיא הבאה בתור אחרי 'אוהלות' כפי סדר המשניות שבידינו. וכך הננו קוראים במכתב רבנו שנדפס בסוף סדרי טהרות מהדורת ניו יורק, ממוצאי חג העצרת תרל"ה, המכתב מיועד ללמדן הגאון הגביר רבי שלמה אברהם רזעכטע מאזורקוב¹⁵⁵,

154 מתוך מכתבו של הגה"ק מראדזין אל הגאונים רבי יהושע מקוטנא ורבי יצחק אלחנן מקובנה בדבר חידוש מצוות התכלת, מתאריך י"ג ניסן תר"ן.

155 למדן מובהק ועשיר, שם לילות כימים בלימוד התורה ונמנה על גדולי תלמידי החכמים הידועים שבפולין. רבי שלמה אברהם נולד בשנת תר"ג לאביו רבי דניאל זאב, תלמיד חכם ועשיר מופלג

שלאחר תשובתו כותב רבנו כי "לרגל המלאכה אשר לפני לא אוכל להשיב לכל אחד מבוקשו על אתר, כי רגעי ועתותי ספורים.. וראיתו שוקד על דלתי ספרי 'סדרי טהרות' אשר זהו שמחת לבבי. ובעיקר העניין שפלפל בחכמה... לא ראיתי להאריך, ואי"ה במסכת זבים נאריך אי"ה בביאור עניין זה". לבסוף כותב רבנו: "אם כי יקר לי העת כי לא קאימא בהאי מסכת, כי בעזה"י גמרתה גם 'סדר אוהלות' והנני היום 'במסכת נגעים' אשר יקר הוא בעולם הזה..."¹⁵⁶ עכ"ל. וכן כתב הגאון רבי יהושע מקוטנא במכתב לרבנו מיום כ"ט מנחם אב תרל"ה בסופו "שמחתי בראותי במכתבו כי כבר נגמר חיבורו גם על מסכת אוהלות" עכ"ל. מספרא דרבנו על מסכת נגעים נשתייר בידינו קטע זעיר בלבד המועתק בכתבי רבנו על התורה "סוד ישרים" בפרשת תזריע¹⁵⁷.

מעבר לכך, הננו מוצאים בכתבי הג"ר ירוחם ליינער זצ"ל מניו יורק במאמר הנקרא "הגר"א איש הנגלה והנסתר"¹⁵⁸ שבו הינו מביא בתוך דבריו מה שמסר לו תלמיד רבנו הג"ר דוד וייצמאן ז"ל מעיר טומשוב, שהיה מסדר הכתבים עבור רבנו זללה"ה, כשהוא כותב: "למען דעת גודל צדקתו וענוותנותו וזהירותו בחשש פגיעה בכבודו של מרן הגר"א ז"ל, אכתוב מה ששמעתי מידידי הרה"ג רבי דוד וייצמאן ז"ל מעיר טומשוב בפולין, שהיה מעתיק את הכתבים לסדר טהרות אצל מרן דודי ז"ל, סיפר לי שהעתיק את הכתבים 'למסכת פרה', ושם מובאת תוספתא... והגר"א ז"ל מגיה... והוא בפירושו מקיים הגרסה שלפנינו...". הרב ר' דוד ז"ל המעתיק שאל לרבנו, מדוע לא הזכיר שהגר"א ז"ל הגיה, ולדבריו לא קשה?? ראו שם כל העניין¹⁵⁹. מכל זאת עולה, שאף על מסכת פרה כבר נסדר הספר בכתב יד רבנו, לפחות בחלקו. ואכן, מסכת פרה הינה מסכת הבאה בתור לאחר מסכת 'נגעים', שכנראה אף היא נגמרה בכתב יד המחבר.

אך על יתר המסכתות אין לנו ידיעה ברורה באם נגמר פירושן בכתב, למרות שמסודרות היו עד סוף סדר טהרות כמובא בלשון רבנו לעיל. גם בנו וממלא מקומו מרן בעל

שנודע בישראל. מנעוריו נטה שכמו לסבול עול תורה, קיבל תורה מפי הג"ר זאב ליפשיץ רבה של אוורקוב ונמנה על תלמידיו המובהקים. אחר נישואיו פנה למסחר, אך מרבית שעותיו הקדיש ללימוד בקנה מידה נרחב. התפרסם כחריף ובקי והתכתב בנושאי תורה והלכה עם מרבית גדולי דורו המפורסמים, וביניהם גם עם רבנו המחבר. רעש הטיל ספרו הגדול 'ביכורי שלמה' שני חלקים (פיטרקוב תרנ"ד, ושם תרס"ה), שהתפרס על כל נושאי ההלכה שבסוגיות הש"ס, זרעים וקדשים כמועד וטהרות. על ספרו הסכימו גדולי ישראל כדוגמת רבי יחיאל מאלכסנדר, רבי חיים אלעזר וואקס מפיעטקוב ורבי אברהם מסוכאטשוב ועוד. אף גדולי ליטא כגון הנצי"ב מוולוז'ין ורבי יוסף דוב מבריסק הסכימו לספרו. רבי שלמה אברהם הגיע לזקנה ונפטר בשנת תרפ"ח בהיותו בן פ"ה.

156 על פי הכתוב "והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקות וקפאון" (זכריה יד, ו) הנדרש בגמרא (פסחים נ.) רבי יוחנן אמר, אלו נגעים ואהלות, שיקרים הן בעולם הזה וקפיות הן לעולם הבא" (ע"כ).

157 'סוד ישרים' על התורה, ניו יורק תשל"ג, עמ' ריז.

158 נדפס בכתב העת 'תלפיות' שנה ד' חוברת א-ב, ראו שם במיוחד בעמ' 182. כיום מופיע בספר 'תפארת ירוחם'.

159 הדברים מובאים באורך במאמרו הקודם בישורון כרך מ"ז, עמ' תתיח-תתיט.

"תפארת יוסף" זללה"ה, במכתבו ששלח לגאון רבי עקיבא יוסף שלעזינגער¹⁶⁰ מירושלים עיה"ק לאחר פטירת אביו רבנו הקדוש זללה"ה (מתאריך 'יום ה' וארא תרנ"א'), מזכיר ואומר "עוד הרבה כתבים השאיר אחריו ברכה, כל חלקי ה"סדרי טהרות". אולם מאידך, נשמע מדברי רבנו עצמו במכתבו לגאונים הנ"ל כמחצית השנה קודם לפטירתו שבו הוא כותב "ובעזהש"י סדרתי כל הסדר והנני עוסק בביאורו, והרבה הוא מבואר בעז"ה...", באם נקבל הדברים כפשוטם יוצא, שהביאור על סדר טהרות אחז אמנם בשלב מתקדם מאוד, אבל לא בהכרח שנגמר בכתובים.

מאידך, שומעים אנו מדברי בן הזמן (אף כי לא בן המשפחה) ה"ה מרדכי מנחם ליטעווסקי בחיבור הנקרא 'גן פרחים'¹⁶¹ הכותב בתאריך "ווארשא ר"ח אדר תרנ"א" כחודשיים לאחר הפטירה מאמר הערכה אודות אישיותו הדגולה של רבנו, כאשר בסוף המאמר הינו מזכיר סך החיבורים שחיבר רבנו אשר נדפסו וגם שנשארו בכתב יד כדלהלן "סדרי טהרות על מסכת כלים.. ועוד נמצאו בכתובים ערך שלשת אלפים דפים עד סוף עוקצין". ניכר שהכותב קיבל מידע מסוים ממקורות פנימיים כנראה מסדר רשימתו, אולם אנחנו לא נדע באם ראה מישהו את הדברים במדויק או שמא רק רווחה בגדר שמועה, ובפרט לאור הידוע לנו שהכתבים מונחים היו תמיד בחדר פנימי שבגנוזי האוצרות בחצר הקודש, ולאיש לא הייתה גישה אליהם.

לעיל ציטטנו מדברי מרן אדמו"ר מוהר"ר אברהם ישכר זצוק"ל במכתבו, המעיד אודות החיבור 'סדרי טהרות' על מסכת נגעים שהיה קודם המלחמה בשלבי הכנה לדפוס. לעומת זאת, קיימות עדויות מסוימות ולפיהן הספר על 'מקוואות' נמצא בדפוס בערב המלחמה, ואף נדפסו הימנו 'קורקטין' (=עלי הגהה) שירדו כולם לטמיון בימי השואה. וכך הננו קוראים בספר 'פנת יקרת' הכותב כי "טרם המלחמה סידר תלמידו הרה"ג דוד ווייצמאן את הסדרי טהרות על מקוואות וכבר החלו להדפיסו, אולם בפרוץ המלחמה נשבתה ההדפסה ונאבד הכול" (=ע"כ). כן בספרו הנ"ל (עמ' 169) דברו מעניין הר"ד דוד ווייצמאן הנזכר, כותב עליו "היה גאון עצום ובייחוד היה כוחו רב בסדר טהרות, והוא עזר הרבה בסידור הכתבים של ספרי 'סדרי טהרות' לדפוס למורו הגדול הרבי מראדזין, ובימי זקנותו טרם שפרצה המלחמה השלים עריכת 'מסכת מקוואות' שהאדמו"ר מראדזין התחיל להדפיסו.. (=ע"כ).

בספר הזיכרון "טומשוב לובלסקי" נמסר כדלהלן:

"כפי שהזכרתי היה [=רבי דוד ווייצמאן] מתלמידיו המובהקים של "בעל התכלת" זצ"ל. ולאחר פטירתו מסרו לו את סדר 'מקוואות' לסדר, בייחוד את הפירוש הארוך והקצר. כפי שאמרו לי, סידר "בעל התכלת" זצ"ל את הפנים'

160 בעמח"ס 'לב העיברי' ו'ברית עולם חדש' ועוד, נכד הגה"ק ר' הילל מקולומייא. מגדולי ירושלים. נפטר תרפ"ב.

161 נדפס בוורשה תרנ"ג.

כמו הגמרא על סדר טהרות, אבל את הפירוש סידר רק על מסכת כלים, שהוא עוד בחייו הדפיס, ועל מסכת אוהלות, שזה הדפיס בנו ממלא מקומו רבי מרדכי יוסף זצ"ל לאחר פטירתו, והשאר נשאר בלי פירוש. ואז חילקו את המסכתות לתלמידיו המובהקים, ועל רבי דוד 'נפלי' מסכת מקוואות. והאדמו"ר האחרון של ראדזין הי"ד בא במיוחד לטומאשוב כדי לקבל אותו ולהדפיסו" [=ע"כ]

אגב, בתוך כתבה על הספר 'חידושי החנוכי' שיצא לאור בשנים תשנ"ג-תשנ"ט, שהינו מהווה ליקוט מחידושי של האדמו"ר רבי גרשון חנוך העניך זצ"ל על פי סדר הש"ס, מביא הכותב שמועה בלתי מאושרת כי "חסידים שראו את כתבי היד מספרים, שמסכת מקוואות לבד הכילה כשש מאות דפים". לידיעה זו אין אישור ממקור אחר.

נסיים בידיעה שנמסרה אלינו מפי רבי שלמה זלמן שרגאי, מחסידי ראדזין, הכותב בספרו 'בנתיבות חסידות איזביצא-ראדזין' חלק ראשון, עמ' 185, כדלקמן:

"כשהייתי בוורשה בשנת תרצ"ט, ונכנסתי לאדמו"ר האחרון [=מרן רבי שמואל שלמה הי"ד], הראה לי בשמחה רבה כמה גיליונות מ"סדרי טהרות" נגעים מודפסים. לצערי, כל מאמצי אחרי השואה בהיותי בפולין, ובהתכתבות עם [פרופ'] בעריל מארק, למצוא גיליונות אלה, עלו בתוהו", ע"כ.

מתוך עדות זו שבה ומתאשרת העדות הקודמת, שלפיה מסכת נגעים היא זו שעמדה בפתח ההדפסה¹⁶², דבר שלא זכה דורנו לכך לדאבונו הרב כאשר לבסוף 'גוילים נשרפים' ואותיות פורחות באוויר" כנזכר לעיל.

האם היה במציאות 'תלמוד' (בבלי או ירושלמי) על מסכת כלים??

כידוע לא נותר בידינו כל חיבור מסודר מסדר התלמוד מאת חכמי האמוראים ז"ל על 'סדר טהרות' (מלבד על מסכת נידה). עובדה זו מתועדת בידינו עוד מימי קדמוני הראשונים ז"ל, שהעידו בדבריהם מפורשות כי לא נותר בידינו תלמוד כלשהו בבלי או ירושלמי, על שום מסכת מסדר זה.

כך כותב רש"י במסכת סוכה¹⁶³ וז"ל:

"שאלתי את מורי מגופא דמשנה דמייתי אגב גררא בשמעתין, מי שייך למיתני גופא' כדגרסינן במימרות האמוראים. ואמר לי רבי, משום דהך משנה מן

162 וכן נראה עתה מתוך מכתב שנדפס לאחרונה בקונטרס 'ישרש יעקב' על ה'בית יעקב' (בני ברק תשפ"ג) מכת"י החסיד בנש"ק רבי חנינא דוד ליינער ז"ל מטומשוב בשנת תרח"ץ, ובו הוא כותב בזה הלשון "כן מרן שליט"א [=הוא הגה"ק רבי שמואל שלמה זצוק"ל מראדזין] לומד שיעור עיון עם ג' תלמידי ישיבתו בהלכות 'נגעים'. מסדר ה'סדרי טהרות' מנגעים, אשר בו יראה העולם גדולתו וגאונותו של ה'בית יעקב' (=אבי הסד"ט) אשר קודם כל סוגיה שם מביא הסדרי טהרות המקורים שקיבל על זה מאביו זצ"ל.. (=ע"כ).

163 יד ע"א, ד"ה משום הכי.

'הטהרות' שאין מהם שום גמרא בעולם, ולא מפורשת כשאר המשניות, לפיכך נוהג הש"ס לומר 'גופא' כדי לפרש". (=עכ"ל רש"י)

מבואר יוצא מדברי רש"י בשם מורו, כי בסדר טהרות לא רק שלא נמצא בדורו, אלא שלא נתחבר מלכתחילה שום חיבור תלמודי (לבד המשנה והתוספתא), שלכן נהגו חכמי הגמרא לומר 'גופא' בסוגיות שבסדר זה כדי לפרש מה שאין עליו סדר 'גמרא'. וכן מבואר יוצא מדברי הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לפירוש המשניות, שכתב שם בזה הלשון:

"ומה שנמצא מחיבור רב אשי בתלמוד הם חמש ושלושים מסכתות.. אבל סדר טהרות לא נמצא לו שום תלמוד בשום עניין לא בבלי ולא ירושלמי, אלא מסכת נידה כמו שזכרנו". (=ע"כ)

אלא שברבות הימים נתעורר דיון מחודש בדברים לרגל מציאת דברים בספר 'הערוך' לאחד מקדמוני הראשונים רבנו נתן מרומי, שבו נכתב בערך 'מרכוף' הדברים דלקמן:

"מרכוף". בכל כלי עץ בפרק ט"ו בכלים: 'המרכוף טהור'. פירוש: אמרו שמצאו תלמוד¹⁶⁴ כלים בארץ רוחה (!) ומצאו בו פירוש זה הדיבור, סוסיא דבר גזיתא, ודומה לאותה שגרסנו בלאתה דריכפת רישי שדיא ארזיא". (=ע"כ)

ואיתרא דקאמדין בחולין כחלב שלקיבה חזו אבל חדורח רכנתא בליח טהור ולרבריהם
מרכנתא ברית מרכוף בכל כלי עץ פרק ט"ו בכלים המרכוף טהור פי אמר
שמיצאו תלמוד כלים בארץ רוחה ומצאו בו פי זה הדיבור סוסיא רבר גינתא ורומיח
לאותה שגרסנו בלאתא רבי ציתא ויש א"י טזה מרכוף הוא כלי מארו שעושין לומר כרבת
זשררות ארום ומתהגמ וסיריא ריכפת רישי שדיא ארזיא ובפרק י"ז בכלים המרכוף
של זמר פי מרכב שלומר וחוא שאמי שיש לומרם כמו סוס מן ארז ויש ששונן המרכוב
טהור ומפ' העץ שכבנור שסורכין עליו החוט ומרכיבין אותו עליו והמרכוב שלומר מפ' כית
יר של מגל מלשון לא תזמר

צילום מספר 'הערוך' ערך 'מרכוף' המודיע כי 'מצאו תלמוד כלים בארץ רוחה(?)

ומצאו בו פירוש זה הדיבור' (=מתוך 'הערוך' דפוס ראשון, רומא ר"ל, הספרייה הלאומית)

דבר דומה נמצא בפירוש הגאונים המיוחס לרב האי גאון על סדר טהרות, על תיבת 'מרכוף' הנ"ל:

164 בערוך דפוס פיזור רעז, נדפס בטעות 'תלמים' אבל בדפוס הבא אחריו תיקנו בפנים ובלוח הטעות שבטוף הספר וכתבו אל נכון 'תלמוד'. הדבר מובא גם בהסכמת הגר"ש נטנון לסדרי טהרות כלים, לאחר שכותב בסדר טהרות גם ירושלמי לא נמצא עליו, הוא מוסיף וכותב "הן אמת כי נראה מדברי הר"ש פט"ו מכלים ובערוך ערך 'מרכוף' שמצאו תלמוד כלים בארץ רוחה. ואף שבדפוסים ישנים כתוב שמצאו 'תללים' כלים, אבל ברא"ש שם מבואר שמצאו 'תלמוד' כלים ומצאו בו פירוש זה הדיבור.. אבל בכל זאת לא נראה על פני תבלי' (=ע"כ). וראו בפנים הספר סד"ט שם, דף קנד ע"ב, מה שכתב מזה רבנו בשולי הגיליון.

“פירוש, אמרו שמצאו תלמוד בארץ רומא¹⁶⁵ ומצאו בו פירוש זה הדיבור [וכו'] ואני אומר שזה מרכז הוא כלי מ[עץ] ארו כדכתיב 'ושדרות בארזים' (מ"א ו, ט)

הדברים הללו הובאו גם בר"ש ובפירוש הרא"ש על המשניות מסדר טהרות.

מלשון 'מצאו תלמוד כלים' משמע שנתגלו בימי רב האי גאון או בעל 'הערוך' מעין 'קטעי גניזה' מן התלמוד על מסכת כלים, שבו נמצא פירוש זה הדיבור. וזה פלא, כי משמע כאן כאלו אכן היה איזה תלמוד על מסכת כלים, אלא שנשתיירו הימנו רק קטעים אחדים, או רק קטע זה. וזה חידוש גדול, מה גם שלא נמצא מלבד זאת שום אזכור בדברי אחד מן הראשונים אודות 'תלמוד' כזה שצריך היה להיות נזכר על ידיהם במהלך הדורות. ומרש"י נראה כאמור, שאף פעם לא היה קיים תלמוד כזה.

אודות 'תלמוד' זה הנזכר בדברי הערוך, דנו בו רבים. רוב השיטות סבורות שאין מדובר בתלמוד במובן הפשוט והמקובל, וכמה אפשרויות הועלו בפשר הדבר: א. הכוונה לחיבור קדמון שליקט את הסוגיות השייכות למסכת כלים, כדוגמת התלמוד שבידינו וביאר ענייניו, וזהו אותו 'תלמוד כלים' שמצאו כביכול ובו נמצא הפירוש¹⁶⁶. ב. גרסה אחרת בכתב יד ספר הערוך הינה 'שמצאו תלמידים' או שמצא 'תלמיד' במקום 'תלמוד', והכוונה בזאת שאיזה תלמיד מן הארץ היא פירש זו התיבה¹⁶⁷. יש גם את השערת הרה"ג רבי ישכר תמר בספרו 'עלי תמר'¹⁶⁸ הטוען, שיתכן וקטע זה נלקח משרידי 'תלמוד ירושלמי' שהיה כנראה בידינו ואבד, שכן על 'תלמוד בבלי' מקובל שהיה קיים רק על ארבעה סדרים, ואלו על סדרי זרעים וטהרות מוסכם שלא נתחבר כלום. אכן על תלמוד ירושלמי, לפי מקורות אחדים, היו חמשה או אפילו ששה סדרים, ואלו סדרים החסרים לנו אבדו¹⁶⁹. מכל מקום, מקובל לומר שבכל מקרה אין כאן זכר לתלמוד כלשהו, אלא מצאו כנראה כמין 'מילון תלמודי' קדום כדוגמת ספר 'הערוך' שבידינו שחובר לפי סדר המשניות, ושם נמצא פירוש המדובר.

אולם ממקור אחר נראה שהיה גמרא לסדר טהרות והוא נאבד. מדובר בפירוש על ספר יצירה לנשיא רבנו יהודה בר ברזילי הברצלוני¹⁷⁰ בעל 'ספר העיתים', שנדפס לראשונה

165 בספר 'הערוך' דפוס פיזורו רע"ז נדפס 'בארץ רוחה' (?) אולם בדפוס שלאחריו תוקן בפנים ובלוח הטעות 'רומא'.

166 רבי א. י. דוּבאס 'מיקירי ירושלמי', פיטרקוב תרצב, פתיחה, עמ' 32.

167 א. מרמורשטיין בכתב עת 'התור' שנה ד' גיליון כג, מובא בקובץ רב האי גאון עמ' 114.

168 'עלי תמר' על ירושלמי סדר נשים, מסכת נזיר, עמ' שסד.

169 כיום הובררו הדברים כמעט באופן סופי, שמעולם לא התקיים תלמוד ירושלמי על הסדרים החסרים. ראו באורך דברי "זוסמן, פרקי ירושלמי, עמ' 231 ואילך, שבכל הקטעים שנמצאו בשנים האחרונות מהירושלמי, אין אפילו אחד הנוגע להלכות או למסכתות שאינן מצויות בידינו כיום.

170 רב גדול בשנת ד"א תת"ן-תת"ק בערך, חיבר חיבורים גדולים בהלכה שרק חלקם הקטן שרדו (אוצר הגדולים אלופי יעקב, ח"ד, עמ' עח). תולדותיו מובאות באורך במבוא ל'ספר העיתים'.

בברלין תרמה, על ידי הרב שזח"ה (=שלמה זלמן חיים הלברשטאם) מביליץ. בספר זה, בנוגע לשאלה בעניין משנת עשר קדושות הן, כתב הגאון וזה לשונו:

"אבל איפשר לומר אולי בימים הראשונים שהיה גמרא לטהרות, תרצו זאת המשנה בגמרא הכי... וטהרות היום בעוונותינו היא מאוד יקרות ואין ידוע אליו עיקר.. כללא דמילתא כיוון שאין היום גמרא לטהרות כל מתניתין דלא איתרצי בגמרא אם מתקשי לנו בה כמה דאיפשר לחדודי ולתרוצי מתרצינן, ואי לא תנינן מילתא ואמרי כי אולי בגמרא תרצוה עד שיבא מורה צדק" (=ע"כ)

מאידך הג"ר יעקב שור מקוטב במבואו ל'ספר העיתים' של המחבר הר"י ברצלוני עם הגהותיו 'בינה לעיתים'¹⁷¹ (כתב (בעמ') □ ÷ ÷ כדלקמן:

"כשאני לעצמי אמרתי כי באמת כוונת רבנו שבזמן חכמי התלמוד שהיו לומדין ומפלפלין גם בסדר טהרות בכל מסכת כאשר במסכתות של שאר הסדרים, אולי בלימוד והגמרא שלהם תרצו זאת המשנה הכי. ועיין ש"ס ברכות כ' ע"א דאמר ליה רב פפא לאביי 'ואנן קא מתנינן בעוקצין בתליסר מתיבתא... ואל זה נתכוון רבנו במה שכתב שהיה גמרא לטהרות אבל בכתובים באמת לא העלו שום גמרא על מסכתות סדר זרעים וטהרות כי אולי לא הספיק להם השעה...". (עכ"ל)

כך שלמעשה יותר נראה שלא נערך אי פעם סדר תלמוד מסודר על סדר טהרות, וכל המובא אין בו משום עדות לתלמוד שהיה ונאבד, רק קטעים מעטים או אף זה לא.

מדוע לא חובר תלמוד על סדר טהרות?

במדרש 'לקח טוב' שיר השירים, מצינו לדרשה דלקמן:

"ששים המה מלכות, ושמונים פילגשים, ועלמות אין מספר" (שה"ש ו, ח). מדרש: "ששים המה מלכות" הם כ"ד ספרים ול"ו מסכתות. [ושמונים פילגשים] ועוד כ' מסכתות שאין להם תלמוד, הכול פ'. "ועלמות אין מספר" אלו מדרשות ותוספתות ובריייתות; והכול נסמכים על תורת משה איש האלה

(=ע"כ במדרש 'לקח טוב')

הרי לנו ממקור מדרשי קדום מסוף תקופת הגאונים, כי סך המסכתות שיש עליהן תלמוד עולה כמניין ל"ו, כאשר שאר העשרים 'אין להן תלמוד' כלשון המדרש.

בביאור העניין, מדוע אכן לא נתחבר התלמוד אלא לל"ו מסכתות אלו שיש עליהן ולא לזולתן מסדרי זרעים וטהרות (בירושלמי יש זרעם אבל לא טהרות)? מצינו על כך הסברים שונים, אם כי רובם ככולם עולים למקום אחד.

171 ספר העיתים, בהוצאת חברת מקיצי נרדמים, הנדפס לראשונה בקראקא תרסג.

הראשון שמצאנו שמתייחס לשאלה זו, הינו החכם הקדמון הנודע בשם 'רבי יוסף ראש הסדר' הוא רבי יוסף ב"ר יעקב הבבלי מחכמי מצרים הקדמונים¹⁷², שחי בימי רבנו אברהם בן הרמב"ם. הדפים שכתב וקטעים מספריו, התגלו בגניזה הקהירית שבמצרים. חלק מקטעים אלו פורסמו בספר "גנזי שכטר"¹⁷³ מתוך "החיבור שערך בו תלמוד על ששה ועשרים מסכתא הנותרים מן המשנה שלא נמצא עליהם תלמוד בבלי.. וסדר טהרות חוץ מגדה". ובהקדמתו לחיבורו, הוא כותב כדלהלן [=בתרגום מלשון ערבי]:

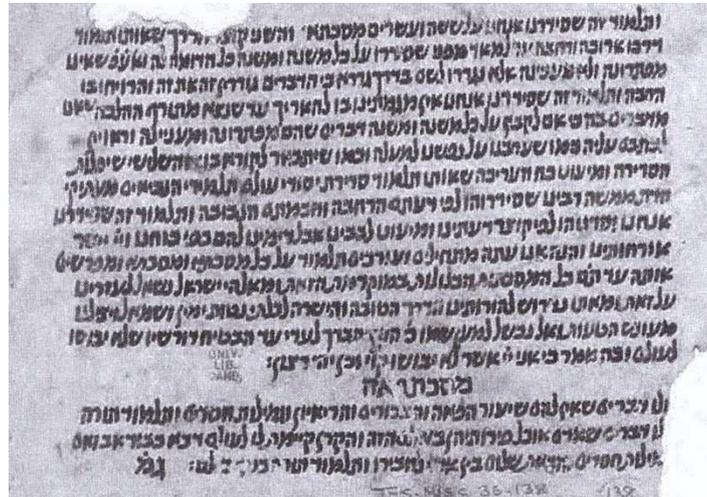
"זאת אבאר בהקדמת פירוש 'ספר חיים' אשר לכ"ו המסכתות אשר אין עליהן גמרא, נראה לי כי מה שמנעם מזה הוא, כי גמרותיהן עד תכליתן כבר נתבארו בתוך ל"ה המסכתות אשר ערכו עליהן תלמוד. הלוא תראה, כי מסכת תמיד ערכו גמרא על שלושה פרקים ממנה בלבד, ונשארו שלושה פרקים בלי תלמוד, כיוון שנתבארו במסכת כיפורים [=יומא] וברכות וזולתן.

"ואם ייאמר, למה בחרו לערוך גמרא על אלה המסכתות ולא על אלה? נאמר, בגלל גודל הצורך להן בזמן הגלות, כיוון שרק אחרי חורבן הבית הייתה העריכה כמו שבארנו. ואלו אנחנו ליקטנו על כ"ו המסכתות האלה גמרא מן התלמוד הבבלי והירושלמי והתוספתות והברייתות ופירושי האחרונים, וסידרנוה עליהן בקצור ובתמצית, והלכנו בו בשיטת הגמרא. וזה החיבור אשר קראנוה בשם 'תלמוד קטן'.. אחר כך חברנו להן פירושים מקיפים ומצינו את פירושן בהן עד כמה שאפשר, כדי שיהיה כמו פירושי התלמוד...". (=ע"כ)

מתוך הדברים דלעיל ועוד מתבאר לנו, מלבד הסברו של 'ראש הסדר' על העדר גמרא למסכתות החסרות, גם העובדה כי היה בדעתו לחבר חיבור מקיף למסכתות החסרות הללו אשר יכלול את הגמרות ממרחבי סוגיות הש"ס, תוך התוויית כיוון לעבודתו זו. אבל בפועל לא נשתייר מכך כלום, מלבד ההקדמה וקטע בודד מן עבודתו זו, ואפשר שלבסוף תוכנית זו נשארה מעל ולא התגשמה בפועל בידי המחבר.

172 מוצאו ממדינת בבל, היגר בצעירותו יחד עם משפחתו למצרים וחי ופעל במצרים בין השנים מאמצע המאה הי"ב לספה"נ. התגורר תחילה באלכסנדריה, מאוחר יותר עבר לפוסטאט, שם חי ופעל הרמב"ם ובנו ראב"ם. חכם ומחבר בעל מעוף, מעתיק ספרים ויוזם מפעלים ספרותיים תורניים בקנה מידה גדול, אם כי את רובם כנראה לא הספיק לחבר ונשארו הימנו רק קטעים מכל חיבור. מאות קטעים מכתבי ידו נתגלו בגניזה הקהירית שבמצרים, ומשם נודעה גם תוכניתו שהחל בה לאסוף קטעים מן התלמוד ולסדרם על אותם סדרים שאין בידינו בבלי ולא ירושלמי, כפי שמועתק מדבריו בנידון בהמשך. נקרא 'ראש הסדר' אבל לא ברור מה היה תפקידו בפועל. שמר על נוסחאות התפילה של יהודי מצרים והתנגד לסדרי התפילות שנפוצו בקרב יהודי ארץ ישראל בזמנו. בימינו עסקו בתולדותיו רבים, אך מי שחיבר ספר שלם עליו (הנמצא רק בגרסה אלקטרונית) הינו חוקר בשם ליפא גינת ז"ל, תחת השם 'רבי יוסף ראש הסדר' זרקור אל הרב שנשכח ואל חיבוריו הנחשפים בגניזה הקהירית.

173 'גנזי שכטר', קטעים מכתבי הגאונים, חלק שני, עמ' 419-414.

צילום קטע מן ה'גניזה הקהירית' הקדמת ר"י ראש הסדר

לחיבורו 'תלמוד מלוקט' שהיה בדעתו לחבר על זרעים וטהרות¹⁷⁴

הסבר אחר ומפתיע הננו מוצאים בדברי החכם רבי משה ב"ר חסדאי המכונה תקן¹⁷⁵, בתקופת בעלי התוספות, אשר דבריו מצוטטים בידי הגאון מהרש"ל, הכותב כדלקמן:

"רבינא ורב אשי כתבו את התלמוד, כי ראו שאינו מתקיים בעל פה כאשר נהגו דורות הראשונים, ועשו כדי לקיים הגרסה ותהא נוחה הגמרא בפייהם ובלבבם, וכדי לקיים התלמוד לקבל שכר. ואף על פי כן לא כתבו הגמרא רק לארבעה סדרים, והניחו שני סדרים שאינם נוהגים, כדי שיכולים להספיק וללמוד בארבעה סדרים. ואנו מניחים רובן, ומעמיקים במקצת חצאי מסכתות, וניעורים יום ולילה בעמוד אחד, ולמחר התעיף עיניך בו ואיננו...". (=ע"כ העתק מדבריו, כפי שמובאים בספר י"ם של שלמה למהרש"ל על מסכת חולין בהקדמה השנייה)

174 מתוך לשונו: "ותלמוד זה שסדרנו אנחנו אין מגמתנו להאריך בו עד שנצא מתורף ההלכה שאנו מדברים בה כי אם לקבץ על כל משנה ומשנה שהם מפתרונה ומעניינה וראויים לכתבה עליה... והנה אנו עתה מתחילים ועורכים תלמוד על כל מסכתא ומפרשים אותה... ומאלהי ישראל נשאל לעזרינו על זאת... ויצילנו מעונש הטעות... אמן כ"ר".

175 מגדולי הדור במאה הראשונה לאלף הששי. חיבר 'כתב תמים' כנגד פילוסופיה, וכן תוספות לאחדים ממסכתות הש"ס. יש הטוענים ש'פירוש הר"ש משאנץ על תורת כהנים' משלו הוא ('אוצר הגדולים ח"ו, עמ' קנט). כמו כן חיבר פירושים לסדרי זרעים וטהרות, שמקצתם מובאים בשו"ת הר"י מברונא, משם גם נודע על פי כינויו 'רבי משה תקן' שיש הטוענים שהדבר רומז על מקור מוצאו ממדינת צ'כיה בעיר טאכוי הסמוכה לפראג, אולם אין הדברים ברורים, כי יש שכתבו שמוצאו ממדינת איטליה. חיבר פיוטים וסליחות. הובא ב'מרדכי'. חי בזמן הרמב"ן.

גישה מקורית ננקטת בפי רבנו אליעזר מגרמיזא בעל 'ספר הרוקח'. בספרו הנקרא 'סודי רזיא'¹⁷⁶ ובו רמזי גימטריות ונוטריקון כדרכו בקודש, הריהו כותב ברמזי הכתוב 'שָׁרְפִים עֲמָדִים מִמַּעַל לוֹ, שֵׁשׁ כְּנָפִים שֵׁשׁ כְּנָפִים לְאַחַד'¹⁷⁷. שש כנפיים - רמז על ששה סדרים. ולחיות ארבע¹⁷⁸ - רמז שיחסרו שני סדרי גמרא" (=ע"כ). ובפירושו 'סודות שמים' שם, מעיר על כך: 'רמז שיחסרו שני סדרי גמרא, לפי שאין בידינו אלא ארבעה סדרי גמרא, ועל משנה סדר זרעים וסדר טהרות נחסרה גמרא. וכאן רבנו מגלה, כי שני סדרים נחסרו בגזירת מלכו של עולם, ויש בזה 'טעם מרעיש' (ע"כ).

אבי הגאון המחבר, הוא הגה"ק רבי יעקב מאיזביצא, בהקדמתו והסכמתו לספר 'סדרי טהרות' כותב ומנמק חסרון והעדר גמרא על סדר טהרות במילים אלו:

"ראיתי לחכמינו ז"ל חכמי הש"ס אשר הגדילו וסדרו את הש"ס בשום שכל ומפורש, רק עזבו את זרעים ואת טהרות. נראה לי לפי דעתי, אשר לסדר זרעים ראו כי יש די בהש"ס ירושלמי (כי בארץ ישראל ההלכות האלה נוהגות תמיד ומסורין לכל אדם, לכן נסדר בשלימות על ידי רבי יוחנן.. בסדר ירושלמי), ועל סדר קדשים ידעו אשר בוודאי כל בני ישראל יעסקו בהם כמאמר חכמינו ז"ל כל העוסק בפרשת קרבנות כאלו הקריבם (וכדפירש רש"י ז"ל בב"מ קי"ד ע"ב 'בארבעה לא מצינא' דגם בקדשים היו לומדים מטעם זה ד'בכל מקום מוקטר מוגש לשמי' וכו'¹⁷⁹). אך על סדר טהרות דאגו פן יניחו אותם בקרן זוית ואין דורשם, לזאת יעצו לפזרם בכל הש"ס והיו להם לפיקדון עד עת קץ (וכדאייתא ברש"י סוכה יד.) מה ששאל למורו מגופא דמשנה דמייתי אגב גמרא, ואמר לו דהך משנה מן הטהרות שאין מהם שום גמרא בעולם, לפיכך נוהג הש"ס לומר 'גופא' כדי לפרש..".

(=עכ"ל הגה"ק מאיזביצא בהקדמתו לספר 'סדרי טהרות')

176 בני ברק תשנ"ט, עמ' כ.

177 ישעיה ו, ב.

178 כמבואר ביחזקאל (א, ה-ו) 'וימתוֹכָה דְמוֹת אַרְבַּע חַיּוֹת.. וְאַרְבַּעָה פְּנִים לְאַחַת, וְאַרְבַּע כְּנָפִים לְאַחַת לָהֶם".

179 ז"ל הגמ' שם: "אשכחא רבה בר אבוא לאליהו דקאי בבית הקברות של עכו"ם.. א"ל [רבה לאליהו] לאו כהן הוא מר [רש"י: דאיכא למ"ד דאליהו הוא פנחס וכו'], מאי טעמא קאי מר בבית הקברות? א"ל לא מתני מר טהרות, דתניא ר"ש בן יוחי אומר, קבריהן של עכו"ם אינם מטמאים שנאמר 'ואתן צאני צאן מרעיתי אדם' אתם קרויין אדם [וכו'], אמר ליה, בארבעה לא מצינא, בשיתא מצינא? (=עכ"ל הגמ'). רש"י: 'בארבעה לא מצינא, בגרסה דארבעה סדרין כגון מועד ישועות נשים שהן נוהגות בזמן הזה כבזמן הבית, וקדשים נמי כדכתיב (מלאכי א יא) 'בכל מקום מוקטר מוגש לשמי' ואמרינן במסכת מנחות (דף קי.) אלו תלמידי חכמים העוסקין בהלכות עבודה בכל מקום, מעלה עליהן הכתוב כאילו מקריבין אותן בבית המקדש. עכ"ל רש"י שם.

ובספר 'לימודי דעת' שהוא ספר זיכרון לגאון הנודע רבי מיכל יהודא ליפקוביץ זצ"ל, מייסד רשת כוללי סדר טהרות בימינו, מובא הסבר מקורי מפי הגאון הנ"ל. וזה לשון בנו שם בספרו על שם אביו¹⁸⁰:

'מאז היה רצונו להשריש לימוד סדר "דעת - טהרות" וכאשר לימד בשיעור בסוגיות הקשורות לטהרות היה מרחיב את כל העניין לבארו היטב לתלמידים.. וכה היו דבריו בהסבירו למה על סדר טהרות אין גמרא לא בבלי ולא ירושלמי - משום דעד כי יבוא שילה אין לימוד זה נוגע לחיי המעשה, אלא זה לימוד לשם לימוד בעצם, כאן השאירו מן השמים שיצטרכו להתייגע יותר. כי באמת זה האופן המושלם של תלמוד תורה, אלא שבמקום שצריך להגיע לידי משנה ברורה והלכה ברורה, לידע את המעשה אשר יעשון בפועל - לא חפצו שתישאר ההכרעה בספק. [ועם זאת עודד מחמת כך להראות את הדרך ולסייע ללומדי סדר טהרות שיוכלו להגיע לידי הלכה ברורה מתוך תלמודם גם בדור הזה שנתמעטו הלבבות, ע"י ספרים הנאותים שיבואו בהם דברי חז"ל והגמרות הפזורות במרחבי התלמודים העוסקים בסוגיות על טהרות וגדולי המפרשים עליהם]. (=עכ"ל)

ספרים שחוברו בדורות מאוחרים כמתכונת הספר 'סדרי טהרות'

נטייה ידועה היא זו של מחברים, לנסות ולחקות סגנון חיבור מסוים שמצא חן בעיניהם, ובפרט אם הנושאים דומים, או שהספר הראשון נתקבל בעולם בסבר פנים יפות. בדברינו דלקמן, עיקר מטרתנו להראות כי למרות החששות וההתנגדויות שליוו בשעתו את הוצאת הספר, הרי במשך הזמן חדרה ההכרה בעולם התורה בסגנון של 'סדרי טהרות' והניסיון הורה על ביטול החששות בנידון, ודרך זו התקבלה בלי עוררין.

אמנם יש להקדים כי הדבר לא עבר לגמרי חלק, ואפילו גאון וצדיק שבדור כדוגמת בעל 'חפץ חיים' זצ"ל, בבואו לראשונה להדפיס את ספרו 'ליקוטי הלכות' על סדר קדשים בשנת תר"ס, ראה כורח להצטייד בהסכמות רבות של רבנים אף יותר מן ההסכמות

180 לימודי דעת, ספר הזיכרון, א, עמ' 21, ובארוכה במכתבו של הגאון שנדפס בפתח החיבור 'סדר טהרות' למסכת זבים. ברם זכור אותו האיש לטוב הוא הגה"צ רבי מיכל יהודה ליפקוביץ זצ"ל, שעורר מהפכה שלימה ביחס ללימוד סדר טהרות שהזנח כמעט לגמרי בדורות האחרונים, בדומה למהפך בלימוד סדר קדשים שאותו יזם והפעיל מרן החפץ חיים ז"ע בשעתו, כאשר הקים כוללי עיון לסדר טהרות, ועורר יוזמה רבת היקף לחיבור והדפסת ספרי עזר ותוכן שונים ללימוד סדר זה, עד שפנים חדשות באו לעולם התורה, ומסכתות שלא נגעו בהן במשך הדורות שבו ללומדן לעומק ואיכשר דרא בכך, והדבר נותן אותותיו בחיבור ספרים שלימים ובהירים בסדר דעת הוא סדר טהרות, ואמירת שיעורים בעיון בסדר עמוק זה. בהקשר זה מן הראוי לציין לענייננו, כי עבודת רבנו בחיבורו הגדול 'סדרי טהרות' נשוא מאמרנו זה, היוותה בעצם תחילת התפנית בלימוד סדר זה בעיון, אם כי הרעיון והספר נבלמו לצערנו במידה רבה, לרגל ההתנגדות שקמה אז, כמופיע במאמרנו מכבר.

שנטל לספרי 'משנה ברורה' ו'חפץ חיים' שהם ספרי הלכה, בחששו מפני המערערים שימתחו ביקורת על סגנון ספרו שלו, הדומה במתכונתו להלכות הרי"ף.

ספר 'ליקוטי הלכות' למרן בעל 'חפץ חיים' על קדשים

הספר 'ליקוטי הלכות' של בעל 'חפץ חיים' שחולל בשעתו מהפך בלימוד סדר קדשים, נועד לדברי מחברו הכהן הגדול מאחיו, להתגבר על הקושי שבלימוד סדר קדשים שהוזנח עד לדור האחרון, מפני המחסור במסקנות ההלכה שעולות מן לימוד הסוגיות הקשות שבסדר קדשים. ואף שבידינו הספר 'משנה תורה' לרמב"ם המסכם הלכות אלו, מכל מקום אין בכך די מחמת שאין אדם יודע כיצד ועל סמך מה מבוססים פסקי ההלכה, וחסר לפניו הרקע שבסוגיית הגמרא, דבר שאינו כן ברוב סדרים האחרים שבש"ס. חסרון זה בא להשלים ספר 'ליקוטי הלכות' שסודר בצורת הלכות הרי"ף, כאשר הפנים מורכב מן המשנה ותמצית סוגיות הגמרא שעליה, ומסביב יחנה פירוש כדוגמת רש"י, ואלו למטה נוספו 'עין משפט' ו'מסורת הש"ס' ובפרט אריכות הביאור בצורת 'זבח תודה' שבו מאריך מרן חפץ חיים בביאורים בסגנון כמו 'ביאור הלכה'.

על ספרו זה נטל בעל חפץ חיים שלא כדרכו הסכמות רבות מרבנים שונים, שהם משבחים מאוד את המחבר הגדול וחיבורו¹⁸¹, ובהם: הג"ר בן ציון אבד"ק בילסק, הג"ר חיים סולובייציק מבריסק, הג"ר שלום מרדכי הכהן מברעז'אן ('ולא אכחד כי לבי אומר לי כי זהו לאות על התנוצצות הגאולה ב"ב להכינה ולסעדה בזאת התורה לעולה'), הגאון רבי אליהו דוד רבינוביץ'-תאומים ('האדר"ת'), הג"ר יוסף מסלאנימא בעל 'פורת יוסף', הג"ר שמואל זנוויל קלעפפיש מווארשה, ועוד ארבעה רבנים. בנו ר' ארי' לייב, בספרו מתולדות אביו חפץ חיים הינו כותב¹⁸², כי היה מתמיה על מה ששלחו לכמה וכמה גדולים לבקש הסכמתם 'אמנם ראיתי אחר כך כי מחכמה עשה, וראה את הנולד'.

בהמשך מספר הבן ר' ארי' לייב, כי אכן נמצאו רבנים שהיו מערערים על תבנית החיבור 'אם כי לא בקולי קולות' אבל רגנו באוהליהם 'ויש שפנו במכתבים למר אבא בתלונה ובמחאה על מעשהו זה, באומרם כי עוד לא שכך הרעש של כמה מחכמי הדור על הגדול הידוע רבן של חסידים שהרהיב לחבר גמרא על משניות טהרות¹⁸³, עם שבאמת לא הוסיף מדיליה כלום רק קיבץ מש"ס השקלא וטריא שיש על כל משנה ומשנה, אבל כאשר על ידי זה יטעו רבים וידמו כי האמוראים חברו גמרא על סדר טהרות, והנה בא

181 לפי כותבי תולדות הח"ח, בספרו זה לא התנגד הח"ח לתשבחות שקשרו לראשו, בניגוד למנהגו תמיד, זאת על שום חפצו ורצונו לגבור על כל התנגדות שתבוא, וכן כדי שיתקבל הספר בקרב הלומדים ויתרבה הלימוד בסדר קדשים כפי מטרת תכליתו, ולכן צרף גם דברי פלפול לספרו הראשון על מסכת זבחים שלא כדרכו (מפי חתנו).

182 בספרו 'קצור תולדות חפץ חיים' הנדפס בתוך 'מכתבי הרב חפץ חיים', עמ' 58 ואילך.

183 הכוונה ברורה כמובן אל רבנו בחיבורו דנן 'סדרי טהרות'.

כבודו שמוחזק בכל ישראל לצדיק ועומד בפרץ כנגד כל המתחדשים.. וקיצר את הגמרא...¹⁸⁴.

ממשיך הבן של החפץ חיים הרב רבי אריה לייב, וכותב:

'מר אבא השיב להם בנחת, הלוא בעל הלכות גדולות ורב אלפס והרא"ש קיצרו גם כן השקלא וטריא והעתיקו רק המסקנה, אמנם לא עשו כן בסדר קדשים באשר אינו נוהג בגלות.. אבל אנחנו שאנו קרובים אל הגאולה על כל פנים יותר מהם, עת לעשות לד' ולברר דברי החכמים הקדמונים' (ע"כ). בהמשך מוסר הבן על אחד מן הרבנים, שלא נקב בשמו, שקצף על הספר לאחר צאתו לאור, ואביו החפץ חיים שלח מצדו שליח לפייס אותו, בהבטיחו לו שיניח דעתו בכך שידפיס מסכת זבחים בפורמט של 'ליקוטי הלכות' ויכרוך את המסכת עם הליקוטים יחד בסוף המסכת, כדרך שכרוכים הגמרות עם אלפס ורא"ש.. והוטב הדבר בעיניו. ומוסיף הבן ר' אריה לייב ומספר, כי זכורני כי מר אבא קנה אצל המדפיסים ש"ס קטנים, חמש מאות מסכת זבחים, אם כי הוציא על זה חמש מאות רובל כסף בשעת דחקו.. ומסיים הבן באומרו כי 'לא אדע עד היום איזה רוח עבר אז על איזה רבנים לגמגם ולהרהר אחרי מעשי אבא, אשר מי כמוהו נאמן לד' ולתורתו ולאהב שם שמים בכל ישראל? אם לא אחטא בלשוני, אולי ח"ו מקנאה שלא עלה על דעתם הם לסדר חיבור כזה. כמו ששח לי גיסי הרה"צ ר' צבי ז"ל¹⁸⁵, שביקר פעם את אחד מגאוני ליטא הידוע לתקיף בדעתו, ונפלטו מפיו כדברים האלה 'בדעתי היה לחבר חיבור הזה, אבל הקדימני בעל 'חפץ חיים'... (=ע"כ).

184 בספר 'חפץ חיים חייו ופעלו' מספר המחבר הרב משה ישר, מה ששמע מחתנו של הח"ח הג"ר מנחם מנדל יוסף זאקס בנוגע לביקורת שהייתה עליו בגין חיבורו ליקוטי הלכות, שעלולים לחשוב שזה כביכול גמרא, ושיונחו בשל כך לימוד הגמרא ויעסקו רק בקצור, וכי ידמו שהרי"ף חיבר ספר זה (הח"ח חייו ופעלו, ח"ב, עמ' תקלט).

בהמשך מביא המחבר מכתב מעניין מאת מרן החפץ חיים זי"ע שכתב בשנת תרס"א אל 'איש תבונות חריף וי"א' שביקר את מתכונת ספרו בכתבו לו בזה הלשון 'ועל דבר ספרי ליקוטי הלכות על זבחים, שהעיר כתר"ה כי מסוכן הדבר כעת למען לא יינתן יד לפושעים (=כנראה מעין הטענה שהעלו בוויילנא כנגד הסד"ט, שיגידו הכופרים שכמו זה גם הגמרא היא מעשי ידי אחרון ח"ו), ידע כתר"ה כי הפוקרים יעשו מה שליכם חפץ אף שאין להם על מי לתלות.. מלבד זה, לדעתי הקטנה החיבור הזה נשגב מאוד, ואף על פי כן טרם הדפסתיו לא סמכתי על דעתי לבד, כי אם נתיישבתי עם גדולים הרבה שנודמנתי להתראות עמהם, הבאים בהסכמה וגם זולת הבאים בהסכמה, והסכימו לי וזרוני בזה. וה' יודע לבבי, כי לא לכבודי עשיתי ולא לכבוד משפחתי, כי אם לכבוד ה' ותורתו ולזכות עם קודש בידיעת התורה. ואם ימצאו אנשים גדולים ויראים שאין דעתם מסכמת לזה כ"כ, מה אעשה?? ידע כתר"ה כי על כל עניין חדש אי אפשר שיסכימו הכול בפה אחד ובשעה אחת, וכבר ראיתי זה בניסיון ממני, וכן היה תמיד אף אצל רבותינו בדורות הקודמים (שאינני חשוב להיות אף עפר תחת כפי רגלם), שלא מצאתי לנחוץ להזכיר. ובמשך הזמן אקווה לה' שהכול יראו תועלתו (=עכ"ל הח"ח). עד כמה מזכיר הנידון פרשה דנן, ירא וישפוט כל אחד בדעתו).

185 הוא הגה"צ רבי צבי הירש לוינסון זצ"ל, חתן מרן בעל החפץ חיים.

בידוע כי מרן הח"ח גם ערך והוציא לאור בזמנו ספר 'אספת זקנים' על סדר קדשים¹⁸⁶, הכולל לראשונה ספרי 'ברכת הזבח' צאן קדשים' חידושי רשב"א' ועוד חיבורים המכונים יחד על המסכתות מסדר קדשים, הכול במגמה להקל על הלימוד בסדר קדשים שאין עליו מפרשים, וזאת מלבד ה'כולל קדשים' שהקים במיוחד במגמה זו.

והנה כל זאת למרות שהחיבור 'ליקוטי הלכות' דומה אך במעט לחיבור שהננו עסוקים בו, עם כל זה היו הדברים קשים להתקבל בפעם אחת (=השוו במכתב הח"ח שבהערה). אך למן הדור הבא ואילך, כבר התקבלו הדברים באופן שונה, כפי שיתראה לפנינו בס"ד.

ספר 'אמונת זרעים' – על סדר זרעים

בשנת תרע"ג ראה אור הספר "אמונת זרעים" למחברו הרה"ג ר' יהודה ליב מענדילזאהן מווארשא. ספר זה, הערוך על כל המסכתות מסדר זרעים (לבד ברכות) עשוי כתבניתו של הספר "סדרי טהרות" על סדר טהרות¹⁸⁷, בא להשלים חסרון ניכר ללומדי 'סדר זרעים' שבששה סדרי משנה, אשר כידוע מלבד מסכת ברכות אין עליו תלמוד בבלי. ואף שעל סדר זרעים ישנן מסכתות עם תלמוד הירושלמי, מכל מקום סוגיות רבות בתלמוד בבלי העוסקות בענייני סדר זרעים מפוזרות במסכתות השונות אחת הנה ואחת הנה, ותועלת גדולה נודעה לכך ללקטן ולעורכן על סדר המשניות. מלאכה גדולה זו נטל על שכמו הרב המחבר, אשר למרות היותו סוחר 'נדלק' על רעיון זה אשר כדבריו ב'התנצלות המלקט' הרי 'האמת אגיד לכם כי גם נפשי לא אדע מה הגיע לי החפץ הזאת, אכן רוח ממרום, ומי בא בסוד ה'.. והוא כמו שכתב בספר חסידים וז"ל ואת מי תכן את רוח ה', 'הקב"ה גוזר מי נעשה חכם וכמה שנים יחיה וכמה ספרים יעשה'. ולא דווקא חידוש, אלא אפילו מלקט, מדגילה לו וליבו עוררה לעשות זאת, מסתמא הוא חלקו מן השמים'. ולכן 'רעיוני סליקו על משכבי מה לך נרדם, לך אסוף על סדר 'אמונת זרעים' אצל כל משנה ומשנה מאמרים התנאים והאמוראים... והנה על סדר טהרות כבר קם הנשר הגאון הגדול הרב הצדיק כש"ת ר' גרשון העניך זצ"ל בספרו 'סדרי טהרות'. וישר חילו זי"ע, אבל על סדר זרעים לא מצינו עדיין, ואולי משמיא מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו'.

186 נדפס בוורשה בין השנים תרסב-תרסט-תרעג-תרפח. ונדפס בהקדמתו קונטרס 'תורה אור' במעלות לימוד סדר קדשים.

187 אם כי כמובן אינו מגיע לקצה רמתו, הן בפירושו ובפרט בפירושו 'הארוך' שאינו אלא ליקוט קצר מכמה ספרים.

שער הספר 'אמונת זרעים' להר"ל מנדלזון מוורשה

על הספר 'אמונת זרעים' שהוציא לאור, הצליח המחבר לאסוף הסכמות רבות מגדולי וגאוני הדור שבפולין, כדוגמת הגה"ק הרבי ר' מאיר יחיאל מאוסטרובצה ("והנה מלאכה גדולה עשה ואי"ה יהיה לתועלת, על כן מסכים אנוכי להדפיס אותם, אמנם בתנאי שלא יגרע ויוסיף ח"ו אפילו לכתוב 'ת"ר' או 'תניא' או 'תנן'); מרן הגה"ק בעל 'חפץ חיים' מראדין ("בסידור נפלא הפלא ופלא אשר עד עתה לא הייתה לנו גמ' מסודרת.. כל הרואה בעין יפה יודה כי מן השמים הניחו לו מקום להתגדר בו"); הגאון רבי מאיר דן רפאל מאוסטרובה בעל 'כלי חמדה' ("שמחתי לראות.. והוא ספר מופלא ופלא"); האדמו"ר הגה"ק רבי מרדכי יוסף אלעזר מראדזין "בן הרב הג' הגאונים זצ"ל זי"ע שר התורה איש אלוקים אספקלריה המאירה בעהמ"ח 'סדרי טהרות' וכו' מראדזין ("ראיתי להרבנים הגדולים והגאונים שהעידו על הרב המחבר.. והסכימו עמו להדפיס חיבורו אשר אסף וליקט על משניות סדר זרעים, וגם ידי תיכון עמו"); כ"ק האדמו"ר רבי אלתר

מתוך ההסכמות הללו נמצאנו למדים, כי לעת כזו כבר התירו גדולי ישראל שבדור הדפסת ספר מעין זה כפי שנעשה על סדר זרעים, באין פוצה פה, אם כי חלק מן הרבנים ובראשם כ"ק האדמו"ר מאסטראווצא סייגו את דבריהם לבל יוסיף בספרו שום ביטוי תלמודי כגון "תנו רבנן" או אפילו 'תנן' או 'תניא'. ואכן כך נהג המחבר דנן, אשר מלבד שהוסיף בדף למעלה 'אמונת זרעים' ולמטה 'מלוקט מתנאים ואמוראים ומרבתינו ז"ל' גם הוסיף להקפיד על ההוראה שניתנה לו מהגה"ק מאוסטרובצה לבלי להוסיף דבר בעצם הגמרא, ואת מקור הגמרות והברייתות ציין בראש כל מובאה בסוגריים. בצדי הגמרא מצד ימין העמיד 'פירוש פשוט מלוקט מרבתינו ז"ל על מתני' פירוש הרע"ב, ועל הגמ' פירוש רש"י, ועל התוספתא גרסת הגר"א ופי' מנחת ביכורים'. ואלו בצד שמאל העמיד לקט פירושים, כגון עיקר שיטת הירושלמי על פי שיטת הגר"א, ופירוש שנות אליהו, ופי' רידב"ז, וכמובן דברי בעלי התוספות ושאר מפרשי הש"ס לענייננו.

הספר 'אמונת זרעים' נתקבל בעין יפה, ואחרי הדפסתו הראשונה בוורשה תרע"ג, חזר ונדפס הספר בידי מחברו והושלם גם על שאר המסכתות שלא נדפסו מקודם לכן והוא יצא לאור בשנית בוורשה תרפ"ח. מני אז חזר ונדפס בימינו כמה פעמים.

ספר "מסכת עדיות בחירתא"

כהשלמה והמשך למפעלו הקודם על סדר זרעים, הניף הרב המחבר שנית ידו ובשנת תרצ"ה הוציא הרב מנדלזון לאור את חיבורו השני הנקרא "מסכת עדיות בחירתא" והוא השלמת מאמרי התנאים והאמוראים על מסכת עדיות, שלא נדפס עליה גמרא. כמעשהו בראשון כך מעשהו בשני, שמאסף ומלקט את כל הגמרות והברייתות ממקומות פזוריהן בש"ס בבלי וירושלמי ושאר מקורות חז"ל, עם פירושים משני צדי הדף. וכלשונו של המחבר בעמוד השער "מסכת עדיות בחירתא, והוא ילקוט הגדול על מסכתא עדיות, אשר נשנו ביום שהושיבו רבי אלעזר בן עזריה לנשיא, והוא 'בחירתא' מכל ששה סדרי משנה, ולא זכינו על זה גמרא מסודר לא בבלי ולא ירושלמי, וב"ה זכיתי לעטר את המסכתא הזו בעטרה אצל כל מתני' מאמרים מתנאים ואמוראים המפורזים בש"ס בבלי ובש"ס ירושלמי.. כל אלה נקבצו ונסדרו על ידי יהודה ליב מענדעלזאהן, בעהמח"ס אמונת זרעים, ווארשה".

על הספר הזה הדפיס המחבר רק קיצור מן ההסכמות "מחמת הוצאות הדפוס ומטעם הכמוס" (!) חלק מן ההסכמות הישנות וגם הוסיף הסכמת הג"ר מנחם זעמבא ("שמחת לראות מפעל כזה ביגיעה רבה ובחכמה יתירה באספתו ובסידורו אשר כבר טרחו בזה גדולי ישראל מאז כמו מוהר"ש סירלאו זצ"ל"), הג"ר יחזקאל אברמסקי אב"ד מחזיקי הדת דלאנדאן בעמח"ס חזון יחזקאל על התוספתא ("נוכחתי לדעת שיש בו להעיר עיני חכמים"), וכן כ"ק האדמו"ר שר התורה וכו' רא"ם מגור ("אי"ה אני אקח ספר אחד שהכול צריכין למרי דחיטיא"); ושורה נוספת של הסכמות מפולין ומחוצה לה בקצרה.

בפירוש 'הארוך' שבצד שמאל מביא הרב המחבר פירושים שונים, מהם יש לציין לפירוש הגר"ש סיריליאו ז"ל מספר מלאכת שלמה, אך ניכר שהיה לפניו גם העתק מן

כתב היד. ואכן, מכתבה שפורסמה בעיתון 'דאס יודישע טאגבלאט' מן הימים ההם¹⁸⁸ הננו למדים, כי המחבר קיבל בהשאלה מחצר הרבי מראדזין את כתב היד של הגאון הקדמון מהר"ש סיריליאו שבידס, ומעניין מדוע לא ציין זאת בהקדמתו. כמו כן מביא המחבר בין היתר פירושים רבים מתוך הספר 'סדרי טהרות' על כלים ואוהלות.

מסכת מקוואות עם 'שערי טהרה'

ספר שמסיבות שונות לא השאיר חותם בעולם התורה, הינו הספר 'שערי טהרה' להרב שלמה גורונצ'יק, הנדפס בירושלים שנת ת"ש¹⁸⁹. הספר נערך בתבנית 'סדרי טהרות' ונתחבר על מסכת מקוואות, מן המסכתות שאין עליהן גמרא בבלי וירושלמי¹⁹⁰. החידוש העיקרי לבד מן הספר הינו הדפסת מספר כתבי יד מן הראשונים על ענייני מקוואות שלא נדפסו מקודם, ובהם ספרו של רבנו המאירי על משניות מקוואות (יצא מקודם ללא פירוש על ידי הרה"ג ר' אברהם סופר), תשובות הרי"ד לרבנו ישעיה מיטראני בנידון מקוואות, וכן תשובות אחדות מספר 'שבלי הלקט' לרבנו צדקיהו הרופא.

לענייננו, חשוב לציין בעיקר את הסכמת הג"ר איסר זלמן מלצר, אשר לאחר השבחים שקושר לראש המחבר, הוא כותב כדלהלן "ספרו הגדול והחשוב שערי טהרה, אספת כל מאמרי חז"ל בהלכה ואגדה המפורזים בכל הש"ס בבלי וירושלמי.. על מסכת מקוואות... והנה כבר סלל הדרך הזה הגאון מראדזין זצ"ל בספרו סדרי טהרות, אשר הסכימו על מסכת כלים גאוני הדור שלפנינו, ואחר כך חיבר על מסכת אוהלות...".

מסכת שקלים בתבנית הש"ס עם "הצבי והצדק"

מכאן אנו פונים לכיוון מחברים בני ימינו, או בעצם של שלושים השנים האחרונות. בשנת תשנ"ג הופיע ויצא לאור 'מסכת שקלים' והוא ליקוט הסוגיות דשקלים מן תלמוד בבלי, עם פירוש רש"י, תוספות, מסורת הש"ס, עין משפט ונר מצוה, וביאורים מראשונים ואחרונים, מידי מחברו ה"ה הגה"צ רבי צבי אלימלך פאנעט, אבדק"ק בני

188 מתאריך 18 באפריל 1937, תחת הכותרת 'ביבליאגראפישע נאטיצען'.

189 הערכה על הספר נכתב בידי הרב שלמה יוסף זווין בספרו 'סופרים וספרים' ב, עמ' 190 ואילך. בין היתר מציין הרב זווין לספרו של הרבי מראדזין 'סדרי טהרות' אשר הורה והוגה רעיון זה לחבר מימרות התנאים והאמוראים אל המשניות שהן בלי גמרא, כשהוא מציין אל הסכמות גדולי ישראל שהרכבו בשבח המחבר והספר, לעזמת הקטרוג שנתעורר כנגד החיבור מצד רבני ווילנא ש'ראו בזה חשש תקלה' בכך שעתידיים בני אדם לתת תורה חדשה וגמרות חדשות' כלשונו. אלא שלאט לאט שככה המחלוקת וספרי 'סדרי טהרות' קנו זכות אורח בספרות התורנית, נפוצו בין הרבנים ונחשבים כיום (בשנת ת"ש) כיקרי המציאות. כשהוא מוסיף על כך 'עכשיו, אחרי שמונים שנה בערך, אנו מתפלאים על התמימות הנפרזה (=כלשונו) של אותם הרבנים, שחששו למיני "תקלות" משונות, שהמסכתות טהרות יגרמו ליהדות" (=ע"כ).

190 מיותר לציין גם בספר זה, שאינו מתקרב ברמתו אל הספר 'סדרי טהרות', לא בסדרנות ולא בפרשנות, ואכמ"ל.

שלשים דקוסון, בני ברק עיה"ק. על ה'גמרא' מופיעה הסכמת הגאון אב"ד ור"מ דזכרון מאיר הגר"ש וואזנר זצ"ל.

לאחר דברי שבח וקילוסים למחבר הנכבד ולספרו, מוסיף הגה"צ גאב"ד זיכרון מאיר בעל 'שבט הלוי' וכותב:

"ואף על פי שמסדרי הש"ס לא סדרו לנו גמרא בבלי למסכת שקלים, הוא בגדר מצווה גדולה - ומצאתי בשם הגדולים לרבינו החיד"א זי"ע שכתב אצל רבינו מהר"ש סיריליאו ז"ל הידוע בפירושו הגדול לסדר זרעים, ובתוך דבריו כתב החיד"א גם ראיתי בכ"י שחיבר גמרא על מסכת עדיות שקיבץ מדברי התלמוד דשייכי לה והוסיף נופך בלשון התלמוד וביאר עליה פירוש, ובאה לידי גמרא זו וברכתי עליה ברוך שחלק וכו' ע"כ - וכן עשה הגה"ק המפורסם רבי גרשון העניך מראדזין זי"ע על מסכת כלים ואהלות - וכן נעשה על מסכת אבות כידוע".

לאחר מכן חותם הגאב"ד באיחולים להצלחה וחותם ביום ב' 'אלה הדברים' בין המצרים תשנ"ב.

בראש הספר מצרף המחבר מדברי "כ"ק מרן אדמו"ר הגה"ק מגור שליט"א" (=בעל 'פני מנחם' זצוק"ל) ואלה דבריו כפי שנמסרו בשמו:

"כאשר החילותי בעריכת הגמ' הראיתי לכ"ק אדמו"ר מגור שליט"א דפים הראשונים ובקשתי חוות דעתו, ואלו הם דבריו:

"הנני מברך על זה כי זהו דבר טוב ומועיל להבנת הירושלמי שקלים, ובפרט כי מסכת זו אף על פי שהיא מתלמוד ירושלמי אבל נסתובב הדבר וכנסוה אל תוך ש"ס בבלי והרבה סוגיות בה בלולות מלשון שני התלמודים.. ואין אתנו יודע פשר הדברים. ואף על פי שהגה"ק מקומרנא בחיבורו 'פני זקן'¹⁹¹ סייע הרבה לקרב את הסוגיות בבלי וירושלמי זה לזה להיותם אחדים, אבל עם כל זה צריך עדיין בירור ביניהם.

"ובענין סידור הסוגיות במתכונת הש"ס גם כן אין שום חשש ופקפוק כהיום הזה, לאחר שיצאו כמה וכמה מסכתות כאלו [כמו] סדרי טהרות על טהרות, אמונת זרעים, מסכת עדיות ועוד, ונתקבלו בקרב הלומדים". (=ע"כ)

כפי שמדגיש הרב המחבר בהקדמתו, אף הוא בספרו דקדק שלא להוסיף תיבת 'תנן' או תנו רבנן' כדרך שנקט בעל 'אמונת זרעים' בספרו לפי הוראת כמה מגדולי דורו.

191 נדפס בלבוך על ידי הרב המחבר בשנת ויכינו"א את המנח"ה (תריא לפ"ק).

'מסכת אבות עם בבלי וירושלמי'

כבר נכתב במאמרנו הראשון¹⁹² אודות הספר 'מסכת אבות עם בבלי וירושלמי' שהוציא לאור לראשונה המחבר הרב נח חיים לויץ עוד בשנת תרכ"ח, עם הסכמות מגדולי הדור. הספר, שסודר במתכונת דומה לספר 'סדרי טהרות' שיצא לאור כחצי עשור לאחר מכן, כולל סדר 'משנה' וגמרא' מלוקטת על סדר מסכת אבות מסדר נזיקין, שלא זכה כידוע לגמרא מסודרת בבלי או ירושלמית. כאשר מסביב יחנו פירוש כדוגמת רש"י ופירושי מלוקט בנוסח 'תוספות' שאינו אלא ליקוט משלים ממפרשים ומדרשים שונים. הספר זכה כאומר להסכמות מקשת רבני וגדולי הדור, כולל רבנים ממדינת ליטא ואדמו"רים ממדינת פולין, וביניהם אף זכה להסכמה מאוחרת מאת הגאון רבי בצלאל הכהן מוילנא, מי שעמד במאוחר בחוד החנית של ההתנגדות להדפסת הספר 'סדרי טהרות' מאת רבנו, וכבר דובר אודות כך במאמרנו הקודם¹⁹³.

בספר שהננו חפצים לעסוק בו כעת, אשר נדפס כמאה וארבעים שנה לאחר הוצאת הספר הראשון (תרכ"ח-תשס"ח), נעשה ניסיון מקיף ויסודי ביותר להשלמת היקף מאמרי התלמוד בבלי וירושלמי על מסכת אבות. אף בספר דלקמן סודרו המשניות והגמרות בזו אחר זו כמתכונת תלמוד בבלי, ולפנינו בתבנית שמזכירה עוד יותר מהראשון צורת דף גמרא לכל פרטיה, עם תיבות 'גמרא' בראשית קטעי התלמוד, וכן מדור 'עין משפט' ו'נר מצווה' כמקובל בצורת הדף של כל גמרא. הפעם, למען השינוי, נכלל פי כמה מאמרי תלמוד עם שייכות והקשר למשנה, אבל לא נכנסו למסגרת זו כי אם מאמרים הלקוחים מסדר תלמוד בבלי וירושלמי, ולא ממדרשים כדוגמת הספר הקודם. כרך הנוכחי מחזיק קצ"ב דפי 'גמרא' לעומת הגרסה הראשונה שהחזיקה 'רק' קכ"ב דפים, ביחד עם פרק 'קניין תורה'. כן נוספו בסוף הכרך מדורים שימושיים כגון מסכת אבות עם פירושי רע"ב ותוספות יום טוב, פירושי הרמב"ם למשנה, פירושי רבנו יונה, המאירי, מדור מיוחד לחידושי אגדות מהרש"א, ועוד. קופת הרוכלים של ממש.

אבל 'החידושי' הבולט שבספר זה לעומת ספרים שקדמו לו במתכונת זו, הינו הקשת הרחבה של הסכמות הגאוניים שזכה להן הספר, הכוללים את רוב גדולי התורה הבולטים שבארץ ישראל, ובפרט מחוג עולם התורה הליטאי. דווקא מאותו מגזר של עולם התורה, אשר מקרב שורותיו צמחה ההתנגדות הראשונית לספר 'סדרי טהרות' מאת רבנו, בשל צורתו המזכירה את 'צורת הדף' של מסכתות הש"ס, דווקא מכאן כולם נקבצו ובאו לו בהסכמה על הספר. כאשר קשת המסכימים הרחבה כוללת את הרבנים כדלקמן (=לפי סדר הדפסתם):

הג"ר מיכל יהודה ליפשוקוביץ (הסכמה ראשית), ומסכימים נוספים המצטרפים למכתב זה: הג"ר יוסף שלו' אלישיב, הג"ר שמואל הלוי וואזנר, הג"ר אהרן לייב שטיינמן,

192 'ישורון' מז, ניסן תשפג, עמ' תתלג-ד.

193 'ישורון' מז, ניסן תשפד, עמ' תתז.

הג"ר חיים קנייבסקי. ובהמשך: הג"ר ירחמיאל גרשון איידלשטיין, הג"ר שמריה יוסף ניסים קרליץ, הג"ר שלמה זלמן אולמן רב משכנות יעקב. בדף נפרד, מופיעה הסכמת גאוני בד"ץ העדה החרדית בירושלים עיה"ק כדלקמן: הג"ר משה שטרנבוך, ראב"ד, הג"ר נפתלי פרנקל, הג"ר יהושע רוזנברגר, ובמכתב נפרד גם הג"ר יצחק טובי' וייס, גאב"ד העדה החרדית. גלריה מרשימה של גדולי תורה מכל קצות עולם התורה שבארץ ישראל. המסכימים הרבים מתבטאים בכל לשון של שבח אודות הספר תועלתו הגדולה, ויש גם שהגדירוהו כ'בבא קמא' של המוסר או כ'מסכת מידות' הגדולה.

בגוף ההסכמה הראשית נאמר בה כדלקמן:

הנה מע"כ הרב הגאון רבי יעקב פניאל שליט"א מזכה את הרבים בחיבור חשוב אשר הכין וליקט וסידר מדבריהם הקדושים של חכמינו ז"ל בתלמודים ובמדרשים על סדר המשניות ששנה לנו התנא במסכת אבות, ועשה מלאכתו בחכמה דבר דבור על אופניו, מסודר היטב וערוך כראוי לפני הלומד.

עמוד השער של הספר 'מסכת אבות עם תלמוד בבלי וירושלמי'
שזכה להסכמות גדולי דורנו

ובוודאי יביא הדבר תועלת מרובה למבקשים יראי השם באמת, שכל המוסרים כלולים בדברי חז"ל, ומדבריהם הקדושים תוצאות חיים ללימוד כל הנהגות החיים.

אין לי אלא להודות לו על עמלו ולברכו שיזכה להתברך.. ויזכה לכט"ס.

החותם בברכה, מיכל יהודה ליפקוביץ

הנני מצטרף להנ"ל, יוסף שלו' אלישיב

הריני מצטרף לדברים הנ"ל אספת קודש ראוי לברכה, ע"ז באעה"ח, שמואל הלוי

ואזנר

ג.א. מצטרף לברכה, א. ל.שטיינמן

חיים קניבסקי

החלק המעניין ביותר בנידון הינו הסיפור שמאחורי חלק מן המסכימים, שהעניקו את הסכמתם האישית לספר. והנה הסיפור מאחורי הסכמת מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל לספר, כפי שפורסם באחד מכתבי העיתים הבולטים בקרב העולם החרדי, במסגרת סקירה מקפת אודות הספר החדש תחת הכותרת 'יצירת ענק חדשה' מסכת אבות עם בבלי וירושלמי' עם 'צורת הדף' ולקט דברי הראשונים' - כאשר הדברים ניתנים כאן בלשון אומרם:

'החיבור הוצג לפני רבנו מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א.. ומרן שליט"א נהנה מאוד מהחיבור ומהתועלת הגדולה בקיבוץ דברי חז"ל בעניינים אלו (=פרקי אבות) לפונדק אחד. משכך, נכנס המחבר (=הרה"ג רבי יעקב פניאל מבני ברק) למעונו של מרן שליט"א עם הרה"ג... תלמידו של מרן שליט"א, לדון עמו על דרך החיבור וסגנונו, ועל ההיתר ל"צורת הדף".

'מרן שליט"א קיבלם בחמימות רבה, וכשנשאל בעניין 'צורת הדף' הביע את דעתו כי בהיותו והדבר מביא תועלת גדולה ללומדים והמעיינים במסכת זו כדברי גדולי הדור "פשוט וברור שאין בזה כל חשש". והביא כדוגמה לזה את ספרי "סדרי טהרות" על מסכת כלים ואוהלות (=של הגה"ק מראדזין) שיצאו לאור כצורת הדף, ומכיוון שהדבר הביא תועלת גדולה לא היה בזה חשש לצורת הדף. מרן שליט"א אף הצטרף לברכתם של גדולי ישראל שהעניקו את ברכתם לספר". (=ע"כ)

במסגרת נפרדת מובא גם כי "החיבור החדש שיצירתו כרוכה ומתבטאת במבנה של 'צורת הדף' הביאה את הגאון הגדול רבי אהרן ליב שטיינמן (=שליט"א) [זצ"ל] להביע הרהור לפני ההסכמה, אך הוא תלה יתדותיו ב'יצירה דומה ומקדימה שחיבר הגאון רבי נח חיים מקאברין זצ"ל, ליקוט ראשון של גמרות ומדרשים בענייני מסכת זו עם 'צורת הדף', ספר זה יצא לאור בהסכמותיהם הנלהבות של גדולי הדור דאז וביניהם מרנן

לספר בקרב חלק מרבני ליטא דאז, עד כי נתקיים בספר כמאמר הכתוב¹⁹⁴ "אַרְיָן יְרָאָה וְשִׁקְטָה"¹⁹⁵ כאשר לבסוף נתקבל הספר בחיבה בכל שדרות עולם התורה, וכיום אין כמעט מי שהוגה ועוסק ב'דעת זה סדר טהרות' בעיון שאינו נזקק לספר בהרחבה.

רצה נותן התורה יתברך ופועל ידו של מרן הגה"ק מראדזין נתקבל לרצון והוכר על כל פלגי עולם התורה, למרות אי אלה פקפוקים שליוו את הופעת הספר בתחילתה. כאשר במשך הדורות הבאים הופיעו כאמור ספרים נוספים במתכונת דומה (אף כי לא בהכרח במתכונת הגאונית והפלאית שמאפיינת את ספרו של רבנו ונושא חיבורו). ולבסוף, לאחר הסייגים שנלוו להוצאת ספרים מסוג זה (כמו הפיסקה שנוספת על כל עמוד 'מלוקט מדברי התנאים והאמוראים ז"ל' וברוב הספרים גם השמטת מלות קישור 'ת"ר' או 'תנן', וכמובן הסכמה נלווית של גדולי התורה), התאזרחו הספרים הללו בעולם התורה וקנו לעצמם מקום של כבוד במדף הספרים התורני של עם סגולה.

194 תהלים עו, ט.

195 על פי דרשת חז"ל בגמרא שבת פח, א: "אמר חזקיה, מאי דכתיב 'מְשֻׁמִּים הַשְּׁמֵעֵת דִּין, אֲרֵץ יְרָאָה וְשִׁקְטָה', אם יראה למה שקטה, ואם שקטה למה יראה?! אלא בתחילה יראה, ולבסוף שקטה.